

XX AMŽIAUS LIETUVOS BIBLIOFILAI: J. KIRLYS, V. BURKEVIČIUS, P. JAKŠTAS

JURGITA BALTRONAITĖ

Vilniaus universitetas,

Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

Bibliofilija yra socialinis ir psichologinis visuomenės reiškiny. Knygų pamėgimas, pastangos jas kaupti asmeninėse bibliotekose, bibliofilų organizacinė veikla yra tam tikros epochos tautos ir valstybės kultūros reiškinys. Jis rodo visuomenės polinkius, intelektualinius interesus, estetinį skonį. Bibliofilija Lietuvoje turi senas tradicijas. Jos ištakos pradėjo formotis kuriantis Lietuvos valstybei kaip neatsiejama kultūrinės veiklos sritis, glaudžiai susijusi su krašto švietimo, knygų leidybos, prekybos, knygos meno būkle. Lietuvių bibliofilijos raidoje pastebimos tiek bendros, būdingos visai Vakarų Europai, tiek vietinių sąlygų nulemtos šios kultūrinės veiklos tradicijos. Bibliofilija – reikšminga mūsų kultūros dalis, tačiau jos tyrinėjimai yra gerokai apleisti. Nagrinėti tik kai kurie bibliofilijos aspektai: knygų kolekcionavimas įvairiais istoriniais laikotarpiais, žymių asmenų knygų rinkiniai, retų leidinių likimas, knygos menas, knygos ženklai. Nepakankamai dėmesio skirta XX a. bibliofilijai. Šis laikotarpis reikšmingas tuo, kad žymi kokybiškai naują lietuvių bibliofilijos raidos etapą: atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, to meto visuomenės veikėjai, siekdami puoselėti knygos kultūrą, susibūrė į XXVII knygos mėgėjų draugiją – pirmąją bibliofilinę organizaciją Lietuvoje. Ji gyvavo tik dešimtmetį, tačiau daug nusipelnė lietuvių kultūros istorijai, knygotyrai, atstovavo lietuviškos knygos menui savajame krašte ir užsienyje.

Duomenų apie žymiausias XX a. knygos mėgėjus galima rasti informaciniuose leidiniuose, iš kurių naujausias – enciklopedinis knygotyros žodynas¹. Apie XX a. Mažosios Lietuvos bibliofilus, jų bibliotekas, knygos ženklus rašė D. Kaunas². Dailėtyrininkas V. Kisarauskas, nagrinėdamas XVI–XX a. pradžios knygų ženklus bei XX a. ekslibrisus, pateikė duomenų ir apie to laikotarpio Didžiosios bei Mažosios Lietuvos knygų mėgėjus, jų bibliotekas, knygų ženklų rinkinius³. XXVII knygos mėgėjų draugijos veiklą plačiausiai aptarė V. Žukas⁴. Daugelio bibliofilijos sąjūdį formavusių asmenybių bibliofilinė veikla vis dar nėra išsamiai tyrinėta ir įvertinta.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti XX a. vidurio mažiau žinomų, tačiau reikšmingas kolekcijas sukaupusių knygos mėgėjų – Jono Kirlio, Vilhelmo Burkevičiaus ir Petro Jakšto – veiklą siekiant atskleisti tiek kiekvieno biblifilo, tiek visos visuomenės kultūrinį lygį, intelektualųjį gyvenimą, per individualius knygų kaupimo mo-

¹ Knygotyra : enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997. 413 p.

² Kaunas D. Donelaičio žemės knygiai : bibliofilijos apybraižos. Vilnius, 1993. 319 p.

³ Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918. Vilnius, 1984. 224 p.; Lietuvos ekslibrisas. Vilnius, 1991. 238 p.

⁴ Žukas V. Lietuvių knygotyros bruožai. Vilnius, 1989. P. 177–219.

tyvus pastebėti bendras XX a. bibliofilijos tendencijas. Rašant šį darbą, buvo apibendrinti publikuoti šaltiniai, išanalizuota archyvinė medžiaga. J. Kirlio, V. Burkevičiaus ir P. Jakšto asmeniniuose archyvuose⁵ saugomi atsiminimai, darbų rankraščiai ir m. š. rašiniai, susirašinėjimo medžiaga, knygų ir periodinių leidinių sąrašai padėjo atskleisti įdomių biografijos detalių, spaudinių rinkimo aplinkybes, kolekcijų apimū bei teminę sudėtį.

JONAS KIRLYS

1. Asmenybės ir gyvenimo bruožai

Jonas Kirlys gimė 1891 m. sausio 13 d. Rokiškio rajono Nadiejiškio valsčiuje. Tėvai nebuvo turtingi ūkininkai, turėjo tik 13 hektarų žemės. Šeimoje ką tik gimė mirė keletas vaikų. Užaugo tik Jonas, už jį dvejis metais jaunesnė sesuo Karusė ir brolis Matas. Tėvas buvo beraštis, tik motina mokėjo šiek tiek skaityti. Ji ir buvo pirmoji Jono mokytoja. Gavęs apiplyšusį elementorių, jis mokėsi pažinti ir dėlioti raides, o skaityti pradėjo iš maldaknygės „Aukso altorius“. Apie 1903 m. kunigas A. Alekna atvežė Jonui keletą lapų vadinamųjų „išrašų“ – lietuvišką spausdintą abėcėlę ir keletą tekstų. Berniukas rašaline plunksna vedžiojo tomis raidėmis ir taip mokėsi rašyti. Sulaukęs trylikos metų, J. Kirlys pradėjo lankyti Rokiškio pradinę mokyklą, kuri buvo beveik už penkių kilometrų. Vaikai joje ne ką teišmokdavo, nes spaudos draudimo metais į Rokiškį paskirtas mokytojas rusas nemokėjo lietuviškai, o daugelis mokinių nesuprato rusų kalbos. Todėl J. Kirlys vaikščiojo papildomai mokytis pas Sankt Peterburge keturias klases baigusį studentą. Iš jo sužinojo, kad ten yra mokykla, paremianti neturtingus jaunuolius. J. Kirlys svajotoj patekti į tą mokyklą ir įsigijęs „Senąjį testamentą“ ėmė uoliai mokytis rusų kalbos.

1907 m. J. Kirlys savaitraštyje „Šaltinis“ perskaitė, kad Seinuose veikia keturklasė mokykla, kurią baigus galima stoti į Seinų kunigų seminariją, ir paprašė tėvų leisti joje mokytis. Tėvo sesuo Juzė davė pinigų kelionei, ir jis išvyko į Seinus. J. Kirlys sėkmingai išlaikė stojamuosius egzaminus, jau tais pačiais metais buvo priimtas į mokyklą ir kaip neturtingų tėvų vaikas atleistas nuo mokesčio už mokslą. Mokyklą lankė įvairių tautybių vaikai, tarp jų nemažai lietuvių. Gimtąją kalbą jiems dėstė J. Grabauskas. Jis pasakojo ir apie lietuvių literatūros bei spaudos istoriją. J. Kirlys, būdamas gabus bei žingeidus mokinys, lankė ne tik lietuvių, bet ir lenkų kalbos pamokas, nors gimtosios kalbos mokymasis nei lietuviams, nei lenkams nebuvo privalomas. Be to, kunigas A. Sivickas papildomai jį mokė lotynų kalbos. J. Kirlys daug skaitė, ėmė knygas iš mokyklos, mokytojo J. Grabausko ir net iš kunigų seminarijos bibliotekų. Jau antraisiais mokslo metais jis susidomėjo lietuvių periodine spauda ir pradėjo ją rinkti.

⁵ J. Kirlio archyvas // Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – NMB RS). F. 46; V. Burkevičiaus archyvas // NMB RS. F. 40; P. Jakšto archyvas // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS). F. 235.

Baigęs Seinų mokyklą, J. Kirlys grįžo į Nadiejiškį pas tėvus. Čia jis platino M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno leidinius, knygininko ir leidėjo A. Jakavičiaus kalendorius. Nuo 1910 m. pasirašinėdamas *Aukštaičio* slapyvardžiu, J. Kirlys pradėjo skelbti straipsnelius „Lietuvos ūkininke“, „Lietuvos žiniuose“, „Aušrinėje“. Pastebėjusios gabų jaunuolį, J. Zavadzkiio ir M. Kuktos leidyklos pakvietė J. Kirli dirbti Vilniuje „Lietuvos žinių“ ir „Lietuvos ūkininko“ korektoriumi. Taigi 1911 m. jis persikėlė gyventi į sostinę. Čia turėjo progos susipažinti su Žemaite, kuri tuo metu buvo „Lietuvos žinių“ atsakomąja redaktore. J. Kirlys tvarkė ne tik šių leidinių, bet ir mėnesinio žurnalo „Bendrija“ rankraščius, įvairių leidyklų knygeles. Painesniais korektūros klausimais jis ėjo tartis su lietuvių kalbos žinovu J. Šlapeliu.

J. Kirlys svajojo tapti pedagogu ir savarankiškai pasirengęs 1914 m. įstojo į Panevėžio mokytojų seminariją. Jo studijų metai sutapo su Pirmojo pasaulinio karo pradžia. Mokytojų seminarija buvo perkelta į Mstislavlį (Mogiliovo gubernija), kur J. Kirlys ir gavo jos baigimo dokumentus. Jaunasis pedagogas darbą pradėjo Voroneže. Ten karo pradžioje buvo evakuota daug lietuvių moksleivijos, įkurtos dvi lietuvių pabėgėlių gimnazijos, kuriose dirbo žymūs to meto pedagogai, mokslininkai, kultūros veikėjai J. Jablonskis, P. Mašiotas, J. Balčikonis, M. Šikšnys, J. Kaičiūskis, J. Damijonaitis ir kiti. J. Kirlys Voroneže lankė iš Kauno atsikėlusius „Saulės“ kursus, norėdamas geriau pramokti lietuvių kalbos; ją dėstė S. Kymantaitė-Čiurlionienė.

1915 m. J. Kirlys išvyko į Sankt Peterburgą, įstojo į Aleksandro III mokytojų institutą. Mokslo metais jis gaudavo „Žiburėlio“ draugijos paramą. Ši draugija, įkurta Žemaitės ir G. Petkevičaitės-Bitės rūpesčiu, rėmė besimokančią jaunuomenę. Baigęs mokslą ir pradėjęs savarankiškai gyventi, jaunuoliai gražindavo pašalpą. J. Kirlys tęsė darbą spaudos redakcijose. 1916 m. pradžioje Sankt Peterburge pasirodė lietuvių demokratų leidinys – savaitraštis „Naujoji Lietuva“. 1916–1917 m. J. Kirlys dirbo šio laikraščio redakcijoje korektoriumi. Jis taip pat taisė satyrinio laikraščio „Žiezirba“ kalbą ir stilių, padėjo tvarkyti „Tiesos“ rankraščius. Prasidėjus revoliucijos neramumams, dalis mokymo įstaigų laikinai užsidarė. Daug moksleivių buvo evakuota į Krasnodarą, kur jiems buvo sudarytos sąlygos įstoti į atitinkamas mokyklas. J. Kirlys delsė išvažiuoti, nes nenorėjo nutraukti kalbos ir literatūros studijų Mokytojų institute. Be to, institutas buvo priemiestyje, todėl revoliucinis sąjūdis beveik neturėjo poveikio jo veiklai. Tačiau iš instituto stipendijos ir „Žiburėlio“ draugijos paramos J. Kirliui darėsi sunku išgyventi Sankt Peterburge, todėl 1917 m. ir jis išvyko į Krasnodarą. Čia J. Kirlys dirbo vyriausybinių laikraščio „Кубанские известия“ („Kubanės žinios“) korektoriumi. 1918 m. jis buvo paskirtas Kubanės Juodosios jūros Tarybų Socialistinės Respublikos Liaudies Komisarų Tarybos sekretoriaus pavaduotoju: tvarkė Komisarų Tarybos įsakus, rengdavo juos spaudai. Taip pat rūpinosi lietuvių pabėgėlių reikalais. Kai Kubanę užėmė baltgvardiečiai, J. Kirlys kartu su kitais tarybinių įstaigų darbuotojais turėjo trauktis į Rusijos gilumą, tačiau prie Rostovo jis buvo sulaikytas ir įkalintas. Pusę metų jis praleido Rostovo prie Dono, Taganrogo ir Krasnodaro kalėjimuose. Lygtinai paleistas iki teismo, J. Kirlys pasinaudojo svetimais dokumentais ir pabėgo į Maskvą.

1919 m. jis grįžo į Vilnių, su žmona Marija įsikūrė Vilniaus gatvėje Nr. 30. Netrukus J. Kirlys pradėjo dirbti V. Kapsuko vyriausybės Liaudies švietimo komisariato leidinių skyriuje, buvo žurnalų „Švietimo reikalai“ ir „Liaudies ūkis“ redakcijų darbuotojas: tvarkė rankraščius, taisė kalbą, skaitė korektūrą.

Lietuvoje J. Kirlys įsitraukė į pedagoginį darbą, 1919–1940 m. mokytojavo įvairiose Lietuvos mokyklose. Jam dažnai teko keisti darbo vietą, nes nepriklausomos Lietuvos valdininkams buvo nepriimtinos kairiosios pažiūros. J. Kirlys pradėjo dirbti žmonos tėviškėje – Keturvalkiuose, kur buvo paskirtas mokyklos vedėju. Ši mokykla, kaip ir daugelis kitų, pradėjusių veikti po karo, buvo apleista ir beveik nelankoma. J. Kirlys atgaivino mokyklos darbą, suorganizavo vakarinius kursus suaugusiems, rengė vakarėlius ir mokyklinius vaidinimus. Čia buvo suvaidintas pirmasis viešas mokinių spektaklis pagal A. Didžiulienės „Musmires“. 1921 m. J. Kirlys buvo paskirtas į Rozalimo vidurinę mokyklą, o 1923 m. išvyko į Žemaičių Naumiesčio keturklasę mokyklą. Mokytojai ilgai čia neužsibūdavo, nes švietimo skyrius jiems mokėjo tik pusę atlyginimo. Be to, mokykla buvo apleista ir neįrengta. J. Kirliui pavyko sutelkti mokytojus, jo rūpesčiu 1923–1924 mokslo metais pradėjo veikti suaugusiųjų vakariniai kursai. Bendradarbių padedamas, mokykloje J. Kirlys įrengė biblioteką, gimnastikos ir teatro salę. Joje buvo rengiami dramos vakarai, susitikimai su žymiais žmonėmis. J. Kirlio pakviesti Valstybinio teatro aktoriai suvaidino V. Mykoloičio-Putino „Valdovą“, S. Kymantaitės-Čiurlionienės „Kuprota oželį“, P. Vaičiūno „Sudrumstą ramybę“. 1925 m. pabaigoje mokykloje Vydūnas skaitė paskaitas „Kultūros plėtotė“ ir „Sielos kultūra“. Pagyvėjo ir Žemaičių Naumiesčio keturklasės moksleivių užklausinė veikla: jie leido rankraštinius ir šapirografuotus laikraštėlius „Atžalos“, „Draugas“, „Moksleivių draugas“, „Spindulys“, „Pirmieji žingsniai“ ir kt. J. Kirlio iniciatyva miestelyje susikūrė kultūros būrelis, kuris turėjo biblioteką, radijo imtuvą. Būrelio būstinėje buvo skaitomos paskaitos, aptariamios radijo naujienos.

1928 m. iš Žemaičių Naumiesčio J. Kirlys persikėlė dirbti į Vieکشnių mokyklą. Čia jis dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą, toliau tęsė kultūrinę veiklą: skaitė paskaitas, organizavo saviveiklininkų spektaklius, spaudos parodas, blaivybės popietes, literatūrinius vakarus, skirtus S. Daukantui, V. Kudirkai, K. Būgai, J. Jablonskiui, knygnešiams paminėti. Vieکشnių mokykloje J. Kirlys įkūrė lietuvių kalbos ir literatūros kabinetą, kuris išgarsėjo ir už tuometinės Mažeikių apskrities ribų. Kabinete buvo eksponuojamos XVII–XX a. lietuviškos knygos, tarp jų L. Ivinskio kalendoriai, M. Valančiaus apysakos, spaudos draudimo laikotarpio religinė literatūra, katalogai ir žodynai. Periodikos skyrelyje buvo galima pamatyti spaudos draudimo metais Mažojoje Lietuvoje leistą spaudą, taip pat Amerikos, Anglijos lietuviškuosius leidinius⁶. Kalbos ir literatūros kabinete buvo sukaupta daug įvairių rankraščių (mokinių užrašytos tautosakos, mokyklos kronikos sąsiuvininių, žodynėlių, mokinių referatų), taip pat su literatūra ir kalba susijusių skulptūros, tapybos kūrinių.

⁶ Kuzmickis Z. Gražus pavyzdys mūsų gimtosios kalbos ir literatūros mokytojams // Švietimo darbas. 1930, Nr. 9, p. 888–889.

Pasibaigus mokslo metams, J. Kirlys persikėlė gyventi į Šiaulius ir vienus metus mokytojų seminarijoje dėstė lietuvių kalbą, literatūrą, psichologiją bei pedagogiką. Seminarijoje jis suorganizavo Maironio ir J. Jablonskio minėjimus, skaitė paskaitą apie K. Būgą, surengė lietuvių pedagoginės metodinės literatūros bei Šiaulių periodikos parodas. 1933 m. J. Kirlys persikėlė direktoriauti į Kretingos vidurinę mokyklą. Čia jis vėl rengė spaudos parodas, skaitė paskaitą „Vilnius mūsų literatūroje“. 1934 m. išvyko į Žagarę. Miesto mokykla buvo įsikūrusi administraciniame grafo J. Naryškino pastate, visiškai nepritaikytame mokyklai. Padedamas bendradarbių, J. Kirlys pertvarkė patalpas, įrengė salę. Tęsdamas kultūrinę veiklą, organizavo renginius, skirtus K. Donelaičiui, S. Daukantui, Maironiui, S. Nėriai, K. Būgai. Žagarėje 1935 m. įsteigė Spaudos muziejų. 1940 m. buvo paskirtas Veiverių vidurinės mokyklos direktoriumi, tačiau vadovavo jai tik vienus metus, bet daug prisidėjo prie kursų beraščiams ir mazažaraščiams organizavimo.

Antrojo pasaulinio karo metais J. Kirlys kurį laiką mokytojavo Leipalingyje. Dirbti buvo nelengva, mokykloje liko tik keletas mokytojų. Daug mokinių šeimų buvo nukentėjusios – vieni išvežti į Vokietiją, kiti slapstėsi. 1941 m. buvo gautas karo komendanto įsakymas mokyklos patalpas užleisti karo ligoninei. Tuomet J. Kirlys susitarė, kad jo mokinius priimtų Vilkininkų kaimo pradinė mokykla.

1944 m. J. Kirlys buvo atleistas iš darbo, grįžo pas šeimą į Marijampolę. Tačiau karui baigiantis tarybinės vyriausybės Liaudies švietimo komisaras J. Žiugžda pavedė jam vadovauti Marijampolės 1-ajai (vėliau J. Jablonskio) vidurinei mokyklai. Nuo 1951 m. J. Kirlys perėjo dirbti į Marijampolės 2-ąją vidurinę mokyklą. Čia jis įsteigė pedagoginį metodinį kabinetą, surinko jame beveik visą Lietuvoje išleistą literatūrą pedagogikos klausimais.

1957 m. J. Kirlys, būdamas 67-erių metų, išėjo į pensiją. Tuomet jis atsidėjo savo sukauptos medžiagos tyrinėjimui ir apibendrinimui, ėmė rengti straipsnius spaudai. Iš viso 1928–1984 m. paskelbė apie 350 straipsnių tokiuose leidiniuose: „Šiaurės Lietuva“, „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Židyns“, „Suvalkietis“, „Tautos mokykla“, „Tarybinis mokytojas“, „Literatūra ir menas“, „Naujasis kelias“, „Bibliotekų darbas“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Kauno tiesa“, „Vienybė“, „Pergalė“, „Jaunimo gretos“, „Žurnalistų žinios“, „Darbas ir poilsis“, „Tiesa“, „Kauno tiesa“, „Kalba Vilnius“, „Kraštotyra“, „Valstiečių laikraštis“, „Tarybų žemė“ ir kt. Tik pradėjęs darbą spaudoje, J. Kirlys pasirašinėjo slapyvardžiais *Aukštaitis*, *Meilus*⁷, vėliau – tikrąja pavarde.

Kirlys paskelbė arti 50 straipsnių spaudos istorijos klausimais, 27 publikacijas skyrė Lietuvos mokykloms, jų kūrimuisi bei raidai. Jis gana plačiai apžvelgė XIX a. švietimo politiką ir mokyklas Lietuvoje⁸, rašė apie pirmąsias mokyklas Kaune, Šalčininkuose, Sūduvoje, apie Veiverių mokytojų seminariją. Marijampolės J. Jablons-

⁷ Rimantas J. Medžiaga knygai apie J. Kirlį. [1968] m. Lap. 2 // NMB RS. F. 47–981.

⁸ Kirlys J. XIX amžiaus mokykla Lietuvoje // Naujasis kelias (Kapsukas). 1970, saus. 22 (Nr. 10), p. 3; saus. 24 (Nr. 11), p. 3; saus. 29 (Nr. 13), p. 4; saus. 31 (Nr. 14), p. 4; vas. 3 (Nr. 15), p. 3.

kio vidurinei mokyklai paskyrė net atskirą monografiją⁹. Rankraštyje liko reikšminga nemažos apimties istorinė apžvalga apie Prūsijos lietuviškąsias mokyklas¹⁰.

J. Kirlys parengė devyniolikos žymių kultūros veikėjų, rašytojų, pedagogų biografijas, tarp jų A. Strazdo, J. Basanavičiaus, G. Petkevičaitės-Bitės ir kt., taip pat paskelbė atsiminimų apie Žemaitę, Vydūną, J. Janonį. Jis apibendrino savo gyvenimo ir veiklos patirtį – parašė atsiminimus, kuriuose pateikė daug istorinės, kraštotyrinės medžiagos, išsamiai nušvietė savo pedagoginę ir bibliofilinę veiklą. J. Kirlio publikacijų mašinraščiai, nepaskelbti darbai, atsiminimų rankraščiai, susirašinėjimo medžiaga yra saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje, J. Kirlio asmeniniame archyve (perduoti 1969–1978 m., sutvarkė M. Mickevičiūtė 1984 m.), Lietuvos kraštotyros draugijos saugykloje, Marijampolės kraštotyros muziejuje, Lietuvos istorijos institute.

Sulaukęs garbingo amžiaus, J. Kirlys vis dar aktyviai dalyvavo visuomenės gyvenime. Jį buvo galima sutikti įvairiuose pasitarimuose, susirinkimuose, minėjimuose. J. Kirlys dalyvavo „Žinijos“ draugijos veikloje, parengė paskaitas „J. Janonio gyvenimas ir kūryba“, „Iš Sūduvos mokyklų praeities“ ir kt. Už ilgametę visuomeninę ir kultūrinę veiklą 1966 m. jam buvo suteiktas Lietuvos TSR nusipelnusio kultūros veikėjo vardas, 1964 m. Lietuvos kraštotyros draugija išrinko jį garbės nariu. J. Kirlio gyvenimą lėmė XX a. politiniai įvykiai, kurie neretai slopino jo pažiūrų įvairiapusiškumą ir demokratiškumą.

J. Kirlys mirė 1985 m. lapkričio 26 d. Kaune, palaidotas Marijampolės kapinėse.

2. Periodinės spaudos kolekcionavimas

J. Kirlys spauda pradėjo domėtis apie 1909-uosius metus, besimokydamas Seinų keturklasėje mokykloje. Po spaudos draudimo panaikinimo buvo pradėję eiti legalūs lietuviški periodiniai leidiniai, kurie patraukė ir sudomino moksleivį. Nesitenkindamas Seinuose leidžiamu „Šaltiniu“, J. Kirlys kreipėsi į „Lietuvos žinių“ ir „Lietuvos ūkininko“ redakcijas, prašydamas suteikti galimybę su nuolaida užsiprenumeruoti jų leidinius, ir po to gaudavo juos nuolat, kol baigė mokyklą. „Lietuvos žiniuose“ dažnai buvo minimi pasirodę nauji lietuviški laikraščiai, leidžiami ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. J. Kirlys prašydavo redakcijos atsiųsti jam tų laikraščių susipažinti. Per lietuvių kalbos pamokas mokytojas J. Grabauskas pasakojo, kad spaudos draudimo metais nemažai lietuviškos periodikos buvo leidžiama Mažonoje Lietuvoje. Sužinojęs, kad Vilniuje M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygynas savo archyve turi tokių leidinių, J. Kirlys kreipėsi į savininę laišku, tikėdamasis gauti bent po vieną to laikotarpio laikraščių numerį ir pažadėdamas platinti jos knygyno leidinius¹¹. Tokiu būdu J. Kirlys išgijo gotiškėmis raidėmis Klaipėdoje ėjusį politinį

⁹ Kirlys J. Šimtametė mokykla. Vilnius, 1967. 79 p.

¹⁰ Kirlys J. Iš Prūsijos lietuviškų mokyklų praeities. 1963 m. 33 lap. // NMB RS. F. 46–29.

¹¹ Kirlys J. Lapas prie lapo : (spaudos kolekcionieriaus atsiminimai). 1972–1973 m. Lap. 22 // NMB RS. F. 46–8.

laikraštį „Lietuviška Ceitunga“, pirmąjį lietuvių periodinį leidinį lotynišku raidynu – visuomeninį, politinį ir literatūrinį žurnalą „Aušra“, Varšuvos lietuvių draugijos „Lietuva“ leista literatūros, politikos ir mokslo žurnalą „Varpas“, Karaliaučiuje ėjusį savaitraštį „Keleivis“, pirmąjį satyrinį lietuvišką žurnalą „Tetutė“ ir kt. Mokslo metais J. Kirlys sukaupė nemažai Seinų, Marijampolės ir kitose mokyklose leidžiamų laikraštėlių. Surinktus leidinius per vasaros atostogas gabeno į tėviškę, krovė ant aukšto ir prašė namiškių juos saugoti.

1911–1914 m. dirbdamas „Lietuvos žinių“ ir „Lietuvos ūkininko“ redakcijose, J. Kirlys turėjo palankias sąlygas rinkinį plėsti ir turtinti. Ieškodamas spaudinių savo kolekcijai, peržiūrėjo redakcijų archyvus. Rinko į redakcijas paminėjimui siunčiamus Lietuvoje ir užsienyje pasirodžiusius naujus laikraščius ir žurnalus. Šitaip J. Kirli pasiekė Škotijoje leidžiamas socialistinės pakraipos laikraštis „Rankpelnis“, Tilžėje einantis tautinės krypties savaitraštis „Birutė“ ir kiti leidiniai¹². Be to, J. Kirlys darbo reikalais kartkartėmis lankydavosi pas rašytojus, visuomenės veikėjus, žymesnius to meto žmones (Žemaitę, J. Basanavičių, J. Šlapelį), iš kurių gaudavo spaudinių.

Pirmasis pasaulinis karas J. Kirli nubloškė į Voronežą, vėliau į Sankt Peterburgą. Iki karo surinktoji spauda liko Nadiejiškyje. Rusijoje jis aktyviai dalyvavo mitinguose, darbininkų, moksleivių, studentų susirinkimuose, kur rinko tuo metu gausiai leidžiamą smulkiąją spaudą – atsišaukimus, agitacinius lapelius ir pan. Nepavykus gauti leidinio, J. Kirlys skubėdavo į spaustuves ir leidyklas. Įgijęs lietuvių kalbos mokytojo specialybę, rinko lituanistinę, mokomąją literatūrą, įvairių pakraipų visuomeninę politinę spaudą, nes tuo metu Sankt Peterburge, Maskvoje, Voroneže ir kituose Rusijos miestuose gausesnės lietuvių visuomeninės srovės turėjo savo leidinius: tautininkai – „Lietuvių balsą“, krikščionys demokratai – „Vadą“, demokratai – „Naująją Lietuvą“, komunistai – „Tiesą“. Keletas lietuviškų laikraščių pasirodė tolimuose Rusijos kraštuose: Tomske ėjo „Sibiro lietuvių žinios“, Vladivostoke – „Tolimųjų rytų žinios“. „Lietuvių laikraščio“ – pirmojo legalaus lietuvių periodinio leidinio Rusijoje – J. Kirlys turėjo visą komplektą. Voroneže ateitininkai, aušrininkai ir kitos moksleivių organizacijos leido savo laikraštėlius: „Sukūrys“, „Inkaras“, „Jaunųjų balsas“, „Ugnelė“, „Rytų žvaigždutė“, „Ragana“ ir kt. J. Kirlys juos rūpestingai rinko. Jis turėjo ir Sankt Peterburge bei Maskvoje leistus moksleivių leidinius. Vėliau J. Kirlio rinkinyje buvo 41 Rusijoje ėjęs laikraštis¹³.

1917 m. J. Kirlys, pasiėmęs surinktąją spaudą, išvyko į Krasnodarą. Ten buvo apsigyvenę arti tūkstančio lietuvių, daugiausia besimokantis jaunimas. Jie turėjo savo organizacijas, laikraštėlius, kurie pajvairino J. Kirlio kolekciją. Kai miestą užėmė baltagvardiečiai, J. Kirlys traukėsi į Maskvą, kartu gabenosi ir spaudos ryšulius. Būtent jie ir sukėlė kareiviams įtarimą. Jie sulaukė ir tardė J. Kirli, o dalį spaudinių sudegino. Likusius pavyko išgelbėti – jie buvo perduoti atsitiktinai sutiktam pažįstamam P. Urbonavičiui. Po šešerių mėnesių kalinimo J. Kirlys buvo paleis-

¹² Miklaševičius V. Metraščių metraštininkas : [apie J. Kirli] // Tiesa. 1965, lapkr. 14 (Nr. 268), p. 4.

¹³ Kirlys J. Kaip aš rinkau spaudą // Kraštotyra. Vilnius, 1967. P. 88.

tas iki teismo. Nuvykęs į Rostovą ir pasiėmęs P. Urbonavičiaus išsaugotus spaudinius, pabėgo į Maskvą. Ten jo kolekcija pasipildė Maskvoje prieš revoliuciją ir jos metuėjusiais laikraščiais.

1919 m. J. Kirlys grįžo į Vilnių. Dirbdamas „Švietimo reikalų“ redakcijoje, surinko visus Vilniuje leidžiamus komunistinius spaudinius, vokiečių okupacijos metu Lietuvojeėjusius legalius ir pogrindinius leidinius. J. Kirlys buvo Rokiškyje, kai lenkai okupavo Vilnių. Ten liko dalis jo kolekcijos, todėl gavęs reikiamus dokumentus ryžosi per frontą pasiekti Vilnių. Tą padaryti pavyko 1919-ųjų vasarą – aplinkiniais keliais jis parsigabeno leidinius į tėviškę.

Didžiausias spaudos rinkimo darbas buvo atliktas nepriklausomoje Lietuvoje. J. Kirlys siekė surinkti visą Lietuvoje ir užsienyje kada nors išleistą ir leidžiamą lietuvišką periodinę spaudą ir negailėjo tam nei laiko, nei pinigų. Iš pradžių jis rinko leidinių komplektus, tačiau supratęs, kad tai neįmanoma, stengėsi gauti pavienius numerius, ypač pirmuosius, kuriuose redaktoriai išdėsto leidinio idėją, tolesnes perspektyvas. Spaudinius J. Kirlys komplektavo iš įvairių šaltinių: vienus pats prenumeruodavo, kitus gaudavo iš redakcijų ir leidyklų, žinodami jo pagalbą, spaudinių atsiųsdavo draugai ir pažįstami. Dėl laikraščių savo kolekcijai ir konsultacijų, kur jų galima įsigyti, J. Kirlys susirašinėjo su spaudos darbuotojais ir kitais kolekcionieriais: P. Būtėnu, J. Černiumi, P. Dailide, P. Dovydaičiu, P. Gasiūnu, K. Gintela, A. Graičiūnu, T. Ivanausku, E. Jagomastu, S. Jokūbausku, R. Juodele, J. Kučinsku, S. Karveliu, Z. Kuzmickiu, A. Liepinu, G. Macijausku, E. Medišausku, A. Olišausku, Č. Petraškevičiumi, J. Petruliu, V. Rasteniu, A. Rimka, B. Rutkausku, M. Sleževičiumi, V. Steponaičiu, K. Stikliumi, S. Šalkauskiu, L. Vaineikiu, A. Valaičiu, V. Gaigalaičiu, V. Mažoniu ir kt. 1919–1940 m. dirbdamas mokytoju įvairiose provincijos mokyklose, J. Kirlys palaikė glaudžius ryšius su kaimo žmonėmis, mokinių tėvais ir jų padedamas kruopščiai rinko viską, kas karo metais nebuvo sunaikinta. Susidomėjęs kraštotyra, važinėjo po visą Lietuvą, 1923 m. nuvyko į Bitėnus pas žymų spaudos darbuotoją M. Jankų, gavo iš jo nemažą pluoštą Mažojoje Lietuvoje leistos spaudos¹⁴. J. Kirlio rinkinį papildydavo ir pirmųjų jo parodų lankytojai, kurie atnešdavo ar po to atsiųsdavo vieną kitą leidinį. Dirbdamas Viekšniuose, J. Kirlys 1931 m. iš lenkų konsulo Rygoje gavo leidimą nuvykti į Vilnių. Ten aplankė senuosius lietuvių inteligentus, visuomenės veikėjus, buvusius redaktorius, nuėjo į Lietuvių mokslo draugijos archyvą ir parsivežė vertingos medžiagos savo rinkiniui.

J. Kirlio kolekcija gana sparčiai didėjo: 1928 m. joje buvo 950 pavadinimų leidinių, 1932 m. – 2000 pavadinimų periodikos, o 1935 m. – jau arti 3500 pavadinimų laikraščių ir 4000 pavadinimų knygų. Kasmet rinkinys pasipildydavo keliais šimtais egzempliorių. Nepriklausomybės metais J. Kirlio kolekcija buvo gana gerai žinoma ir vertinama. Jis buvo surinkęs vertingos senosios periodikos ir tokių leidinių, kurių neturėjo net didžiosios mokslinės bibliotekos. Tuo tikslu 1928 m. V. Biržiška kreipėsi į J. Kirliį dėl trūkstamų XIX a. knygų perdavimo Kauno universiteto bibliotekai¹⁵.

¹⁴ *Kirlys J.* Lapas prie lapo : (spaudos kolekcionieriaus atsiminimai). 1972–1973 m. Lap. 258 // NMB RS. F. 46–8.

¹⁵ *Biržiška V.* Laiškas J. Kirliui. 1928 m. 2 lap. // NMB RS. F. 46–134.

J. Kirlys spaudinius laikė namuose ir 1935 m. Žagarėje įkurtame Spaudos muziejuje. 1940 m. buvo paskirtas Veiverių vidurinės mokyklos direktoriumi, turėjo išsikelti iš Žagarės ir palikti kolekciją, nes ji buvo per didelė vežiotis iš miesto į miestą. Neturėdamas kitos išeities, J. Kirlys nutarė perduoti rinkinį Centrinei valstybinei bibliotekai Kaune. Jis pradėjo susirašinėti su jos direktoriumi J. Rimantu, ragindamas greičiau sutvarkyti perdavimo dokumentus, nes „muziejus liko be priežiūros ir žiurkėms prieinamoje vietoje“¹⁶. 1940 m. spalio 19 d. buvo sudarytas Spaudos muziejaus priėmimo ir perdavimo aktas, kuriame rašoma, kad „Švietimo Liaudies komisariato pavedamas J. Rimantas, Centrinės valstybinės bibliotekos vedėjas, spalio 16–19 d. perėmė iš J. Kirlio, Veiverių vidurinės mokyklos direktoriaus, rinkinį pagal juo sudarytą katalogą – 10 000 pavadinimų periodinių ir neperiodinių leidinių. Rinkinys sudėtas į 29 dėžes ir pasiųstas iš Joniškio geležinkelio stoties į Kauną“¹⁷. J. Kirlys savo kolekciją bibliotekai tiesiog padovanojo, nors ji praktiškai buvo neįkainojama. Jei kiekvienas egzempliorius būtų įvertintas 10 rublių, bibliotekai būtų tekę sumokėti didžiulę sumą. Vėliau J. Kirlys rašė: „Prisimindamas, kiek daug darbo buvo įdėta renkant spaudą, pasidaro gaila, kad už dyką turėjau atiduoti“¹⁸.

Ne visa J. Kirlio kolekcija pateko į Centrinę valstybinę biblioteką. 1949 m. J. Kirlys Partijos istorijos institutui perdavė 119 knygų – politinių raštų ir Amerikos lietuvių leidinių, o po metų – 660 pavadinimų periodinės politinės spaudos¹⁹. 1958 m. į jį kreipėsi V. Ruzgas. Jis prašė perleisti organizuojamam Respublikiniam pedagoginiam muziejui Kaune savo pedagoginės literatūros rinkinį. J. Kirlys pardavė muziejui 48 pedagoginius periodinius leidinius, taip pat pedagoginę metodinę, kalbotyros ir liuanistinę literatūrą, sukauptą Marijampolės 2-osios gimnazijos metodiniame kabinete. Už rinkinį buvo sumokėta 3000 rublių. Daug leidinių lietuvių kalbos ir literatūros klausimais paėmė Vilniaus universitetas ir Knygų rūmai.

J. Kirlys rūpinosi tolesniu savo kolekcijos likimu. Laiškuose J. Rimantui ir pažįstamiems bibliotekos darbuotojams jis nuolat teiraudavosi, kur yra jo rinkinys, ką su juo manoma daryti, tikėjosi, kad per karą jis išliks sveikas. J. Kirlys buvo girdėjęs, kad apie 1950 m., net neatidarius dėžių, jo kolekcija atiduota makulatūrai. Taip neatsitiko. Bibliotekos direktorius J. Rimantas tikėjosi iš J. Kirlio rinkinio bibliotekoje padaryti atskirą lietuviškos periodikos ekspoziciją. Šis sumanymas dėl prasidėjusio karo taip ir nebuvo įgyvendintas. Bibliotekai persikėlus į Vilnių, teko spręsti daug neatidėliotųjų einamųjų darbo organizavimo klausimų, todėl J. Kirlio rinkinys nebuvo tvarkomas. Vėliau jo leidiniai atsидūrė bendruosiuose fonduose. Ir tik sudarant J. Kirlio asmens archyvą, buvo surinkta 219 pavadinimų periodinių leidinių iš jo kolekcijos.

J. Kirlys savo kolekciją rinko daugiau nei 30 metų. Jo bibliofilinius interesus formavo liuanistinis kalbotyrinis išsilavinimas, pedagoginė veikla ir dar vaikystėje

¹⁶ *Kirlys J. Laiškas J. Rimantui. 1940 m. 1 lap. // NMB RS. F. 47–2016.*

¹⁷ *J. Kirlio leidinių perdavimo Centrinei valstybinei bibliotekai aktas. 1940 m. 1 lap. // NMB RS. F. 47–170.*

¹⁸ *Kirlys J. Laiškas J. Rimantui. 1942 m. 1 lap. // NMB RS. F. 47–2016.*

¹⁹ *Čaplikas J. Knygos, gelbėtos nuo sunaikinimo // Bibliotekų darbas. 1989, Nr. 12, p. 19–20.*

kilęs domėjimasis periodine spauda. J. Kirlio kolekcijai kryptingumo suteikė paryžimas surinkti visą lietuvišką periodinę spaudą ir visą Lietuvoje išleistą pedagoginę literatūrą. Kadangi J. Kirlio rinkinys išsklaidytas, apie jo sudėtį ir dydį galima spręsti iš išlikusių knygų ir periodikos teminių sąrašų, saugomų Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje. Pilniausias yra „Lietuviškos spaudos pavyzdžių katalogas“²⁰, pagal kurį J. Kirlio kolekcija perduota Centrinei valstybinei bibliotekai. Sąrašė spauda sugrupuota įvairiais principais: pagal leidinių rūšis, leidimo vietą, regionus, kalbą, politinę pakraipą, skaitytojišką paskirtį, tikyba, tematiką. Daugumoje skyrių išskirta periodinė ir neperiodinė spauda, kiekvienas skyrius turi atskirą ir bendrą numeraciją. Aprašant periodinius leidinius, nurodytas pavadinimas, periodiškumas, turimų leidinių metai ir numeriai, leidimo vieta, leidėjas arba redaktorius. Neperiodinių leidinių aprašą sudaro pavadinimas, leidimo metai, leidimo vieta ir autoriaus pavardė. Iš viso sąrašė suregistruota 7512 pavadinimų leidinių. J. Kirlys minėjo, kad sąrašą 1939 m. jam sudaryti padėjo mašininkas Paulauskas ir Mikštas. Spaudinius jie registravo Spaudos muziejuje, rūpestingai peržiūrėdami kiekvieną egzempliorių. Darbas truko beveik tris mėnesius, tačiau visų eksponatų suregistruoti nespėta – daugiau kaip 1500 pavadinimų spaudinių liko neįrašyta²¹. Nesuregistruota ir kitoms organizacijoms atiduota spauda. Todėl tik apytikriai galima spręsti apie J. Kirlio kolekcijos dydį – joje buvo daugiau kaip 10 000 pavadinimų spaudinių.

J. Kirlio kolekciją galima skirti į kelias dalis: periodiniai leidiniai (apie 4300 pavadinimų), knygos (apie 4000 pavadinimų), kalendoriai (apie 300 pavadinimų), žemėlapiai (32 pavadinimų), smulkioji spauda, rankraščiai (apie 50 pavadinimų). Dauguma leidinių yra lietuvių kalba, o užsienio kalbomis (latvių, estų, lenkų, rusų, prancūzų, vokiečių, gudų, žydų, anglų, esperanto) – apie 600 pavadinimų.

Didelės reikšmės yra J. Kirlio XIX–XX a. vidurio lietuviškos periodinės spaudos kolekcija. Bibliofilas rinko spausdintus, rankraštinius, šapirografuotus, hektografuotus ar kitais būdais daugintus laikraščius ir žurnalus. Jo kolekcijoje yra Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje, taip pat užsienyje leista periodika. J. Kirlys turėjo Didžiosios Lietuvos miestų ir rajonų spaudą: Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Biržų, Pasvalio, Ukmergės, Kėdainių, Telšių, Raseinių, Kretingos, Palangos, Tauragės, Mažeikių, Seinų, Marijampolės, Alytaus, Vilkaviškio, Kybartų ir kt. Reikšmingą dalį sudaro Mažojoje Lietuvoje – Klaipėdoje, Šilutėje, Tilžėje, Priekulėje, Bitėnuose – spaudos draudimo metais ir vėliau leista spauda. J. Kirlys surinko ir įvairiose užsienio šalyse – Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje, Italijoje, Suomijoje, JAV, Argentinoje, Brazilijoje, Urugvajuje – leistus lietuviškus laikraščius ir žurnalus. Kolekcijoje yra ir Lietuvos lenkų, rusų, žydų, gudų spauda. Apie kelis šimtus pavadinimų spaudinių yra įvairiomis užsienio kalbomis.

Teminiu aspektu J. Kirlio periodikos kolekciją sudaro universalios tematikos ir specialieji leidiniai. Jo rinkinyje yra įvairių visuomeninių organizacijų, akcinių

²⁰ Kirlys J. Lietuviškos spaudos pavyzdžių katalogas. 1953 m. 1 kn. // NMB RS. F. 46–41.

²¹ Kirlys J. Laiškas S. Elsbergui. 1967 m. lap. 1 // NMB RS. F. 46–126.

bendrovių, draugijų leista visuomeninė politinė, kultūrinė spauda; politinių partijų – socialdemokratų, demokratų, tautininkų, krikščionių demokratų, komunistų spauda; religinių bendruomenių – katalikų, liuteronų, baptistų, mariavitų, metodistų leidiniai; pagal skaitytąją paskirtį – moterų, moksleivių, jaunimo, vaikų spauda; įvairių veiklos sričių ir profesijų – žemės ūkio, medicinos, pedagoginė, mokslo, meno, literatūros, teisės, karinė, sporto spauda.

J. Kirlio kolekcijos pasididžiavimas – pirmieji įvairių sričių leidiniai: lietuvių periodikos pirmtakas „Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“ (1832), pirmasis lietuviškas Didžiosios Lietuvos kalendorius – L. Ivinskio „Metų skaitlius ūkiniškas“ (1846), „Žine apej Lenkų vajna su maskolejs“ (1864) – pirmasis bandymas leisti lietuvišką laikraštį Didžiojoje Lietuvoje, pirmasis Amerikos lietuvių laikraštis „Gazieta lietuviška“ (1879), pirmasis lietuviškas periodinis leidinys lotynišku raidynu „Aušra“ (1883), pirmasis lietuvių satyrinis žurnalas „Tetutė“ (1891), pirmasis Lietuvoje nelegaliai spausdintas laikraštis „Baltasis erelis“ (1897), pirmasis legalus lietuviškas periodinis leidinys Rusijos imperijoje „Lietuvių laikraštis“ (1904), pirmasis lietuvių literatūros žurnalas „Vaivorykštė“ (1913).

Didelę J. Kirlio kolekcijos dalį sudaro XVII–XX a. knygos lietuvių ir užsienio kalbomis. Didžiausią dėmesį jis skyrė pedagoginės literatūros komplektavimui, rinko knygas pedagogikos teorijos ir istorijos klausimais, mokyklose dėstomų dalykų vadovėlius, elementorius, lietuvių, rusų, latvių, lenkų, vokiečių, prancūzų, anglų, graikų, lotynų kalbų gramatikas, metodinę medžiagą, įvairius albumus ir monografijas apie Lietuvos mokyklas: Panevėžio mokytojų seminariją, Švenčionių lietuvių gimnaziją, Kauno jėzuitų gimnaziją, Seinų „Žiburio“ gimnaziją, Biržų gimnaziją, Kauno Šv. Kazimiero mergaičių gimnaziją ir kt. Kitos J. Kirlio kolekcijoje esančios knygos – tai grožinė, mokslinė ir mokslo populiarinimo literatūra. Pastaroji apima tokias sritis kaip literatūros mokslas ir kritika, tautosaka, kalbotyra, biografika, kraštotyra, istorija, dailė, muzika, tikyba, gamta, medicina, geografija, politika, ekonomika, žemės ūkis ir kt. Rinkinyje buvo ir informacinės literatūros: įvairių žinybų, vadovų, katalogų. J. Kirlys surinko 16 spaudos draudimo metu rusišku raidynu Lietuvoje išleistų knygų, užsienio lietuvių leidinių. Iki 1923 m. jis sudarinėjo teminių knygų sąrašą ir iš viso užpildė 21 mokyklinį sąsiuvinį.

Likusią J. Kirlio kolekcijos dalį sudaro 1857–1939 metų lietuviškieji kalendoriai, žemėlapiai, smulkioji spauda (atsišaukimai, lapeliai) bei rankraščiai: mokinių surinkta tautosaka, mokinių referatai, pamokų planai ir užrašai. J. Kirlys kruopščiai rinko laikraščių iškarpas apie periodiką, pasirodžiusius naujus leidinius, recenzijas apie vadovėlius, straipsnius apie rašytojus, jų kūrybą. Visus savo kolekcijos egzempliorius jis žymėdavo mėlynu anspaudu „J. Kirlio knygynėlis“.

3. Periodinės spaudos parodos

Pirmoji lietuviškos spaudos paroda, padariusi didelį įspūdį J. Kirliui, įvyko 1914 m. birželio 11–18 d. Vilniuje, Lietuvių dailės draugijoje. Ji buvo skirta spaudos atgavimo dešimtmečiui pažymėti. Parodoje buvo eksponuojama 2500 spaudi-

nių, išleisų spaudos draudimo metais ir po jo panaikinimo. Atskirą skyrių sudarė lietuvių periodinė spauda²². Lietuvių mokslo draugija, organizavusi parodą, planavo kasmet organizuoti panašius renginius.

Nepriklausomybės metais buvo surengta nemažai įvairių knygos parodų, o J. Kirlio iniciatyva pradėtos organizuoti periodinės spaudos parodos. Pirmą kartą J. Kirlys savo spaudos kolekciją parodė 1928 m. Kaune, Žemės ūkio ir pramonės parodoje. Žemės ūkio rūmai nemokamai davė 15 metrų patalpėlę centriniame paviljone, kurioje J. Kirlys išdėstė savo ekspoziciją. Tuo metu jis buvo surinkęs ir eksponavo 750 pavadinimų lietuviškų periodinių leidinių (tarp jų buvo nemažai komplektų) ir apie 200 šapirografuotų rankraštinių laikraščių – iš viso 950 leidinių. Spaudiniai parodoje buvo suskirstyti laikotarpiais ir pagal kryptį bei leidimo vietą. Ekspozicija sulaukė didelio susidomėjimo, buvo gausiai lankoma. Parodos komitetas J. Kirli apdovanojo sidabro medaliu. Tai buvo pirmoji tokio pobūdžio paroda Lietuvoje. Jos metu bibliofilas tikėjosi užmegzti ryšius su tais, kurie domisi spauda, kurie galėtų paremti jo darbą, papildyti rinkinį.

1928 m. J. Kirlys surengė periodinės spaudos parodą Klaipėdoje, eksponavo Mažojoje Lietuvoje leistus laikraščius. Klaipėdos krašto lietuvininkai ją palankiai sutiko, gausiai papildė rinkinį, padovanojo netgi kai kurių leidinių komplektus. Antroji didelė paroda buvo surengta 1929 m. gegužės 9–21 d. Šiauliuose, Aušros muziejuje. J. Kirlys parengė parodai rankraštinių teminių katalogą, kuriame užfiksavo daugiau nei 2000 pavadinimų leidinių²³.

Trečioji, didžiausia periodikos paroda įvyko Kaune 1932 m. vasario 24 – ko 9 d., minint lietuvių periodinės spaudos 100-ąsias metines. J. Kirlys būsimąją paroda pradėjo rūpintis jau prieš metus. Jis kreipėsi į Amerikos lietuvius, įvairias redakcijas, leidyklas ir organizacijas prašydamas atsiųsti leidinių. Parodą organizavo Lietuvių tautininkų sąjungos centro valdyba, prie jos rengimo ir propagavimo prisidėjo Lietuvos žurnalistų sąjungos valdybos narys Justas Paleckis. Ekspozicija veikė buvusios Ekonominės karių bendrovės būstinėje Laisvės alėjoje Nr. 29. J. Kirlys parodai pateikė apie 1500 pavadinimų spausdintų leidinių ir per 400 rankraštinių, šapirografuotų bei kitokiu būdu daugintų laikraščių – iš viso daugiau kaip 2000 pavadinimų leidinių. Laikraščiai ir žurnalai buvo išdėstyti chronologiniu, teritoriniu, visuomeninių politinių krypčių ir kitais principais. Paroda atspindėjo ilgą lietuviškos spaudos kelią, pradedant „Žine apei Lenku vajna su Maskolejs“ (1864) ir baigiant 1932-ųjų metų leidiniais. Ekspoziciją papildė diagramos bei statistiniai duomenys, kurie įvairiais aspektais atskleidė kiekybinę lietuvių periodikos sudėtį. Iš jų buvo matyti, kad 1832–1904 m. išėjo 86 laikraščiai, 1904–1914 m. – 176, 1914–1918 m. – 93, 1918–1932 m. – 1037. Pagal visuomeninę politinę kryptį leidiniai buvo pasiskirstę taip: tautinės krypties – 378 leidiniai, katalikiški – 148, nepartiniai – 135, literatūros ir meno – 104, komunistų – 98, socialistų – 93, laisvamanių – 83, religiniai (ne katalikų) – 66, prekybos ir pramonės – 18. Atsižvel-

²² Lietuvių spaudos paroda // *Vairas*. 1914, birž. 5 (Nr. 11), p. 20.

²³ *Kirlys J.* Lietuvių periodinės spaudos parodos katalogas. 1929 m. 1 kn. // NMB RS. F. 46–66.

giant į periodiškumą, tuo laikotarpiu pasirodė: mėnesinių žurnalų – 367, savaitraščių – 299, dienraščių – 61, vienkartinių leidinių – 264, dvisavaitinių – 115, dvidienių – 20²⁴. Lankytojų dėmesį ypač atkreipė senesnioji spauda, retesni laikraščiai, okupuotojo Vilniaus spauda. Paroda sulaukė didelio susidomėjimo, ji netgi buvo pratęsta ir veikė kasdien nuo 11.00 iki 22.00 val. Apie ją rašė visi tuometiniai Kauno laikraščiai, taip pat apskričių spauda, kai kurie Latvijos ir užsienio lietuvių periodiniai leidiniai. Parodą aplankė 35 ekskursijos, apie 3000 žmonių, tarp jų ir Lietuvos prezidentas A. Smetona²⁵.

1932 m. gruodžio mėn. buvo minimos Šiaulių spaudos 25-osios metinės. Iškilmių proga Šiaulių valstybiniame teatre buvo atidaryta šio miesto periodinės spaudos ir lietuviškos spaudos draudimo laikotarpio laikraščių paroda. Kolekcionierius buvo surinkęs ir eksponavo visą mieste ir apskrityje leistą spaudą: 82 spausdintus ir 26 šapirografuotus laikraščius.

Daug mažesnių parodų J. Kirlys surengė mokytojaudamas įvairiuose Lietuvos miestuose: 1933 m. Kretingos vidurinėje mokykloje ir 1934 m. Žagarėje įvyko okupuoto Vilniaus lietuvių periodinės spaudos parodos; Kretingos apskrities pradinės mokyklos mokytojų konferencijos metu eksponuota lietuvių pedagoginė literatūra; Žagarėje, minint Klaipėdos krašto išvadavimo sukaktuves, J. Kirlys surengė Prūsų krašto periodinės spaudos parodą.

4. Spaudos muziejus Žagarėje

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo įsteigta nemažai įvairios rūšies ir paskirties muziejų. Veikė dailės, istorijos, mokslo, etnografijos, memorialiniai bei visame krašte paplitę kraštotyros muziejai. Apie spaudos muziejaus įkūrimą pradėta kalbėti 1932 m. J. Kirlio surengtos jubiliejinės lietuvių periodinių leidinių parodos metu: „Žymūs lankytojai pageidavo, kad gražus p. Kirlio rinkinys pereitų į visuomenės rankas ir sudarytų būsimam periodikos muziejui pagrindą“²⁶. Daugelis stebėjosi, kad kolekcija yra privati, kad jos neremia valstybė, ir siūlė Žurnalistų sąjungai susidomėti muziejaus įkūrimo idėja.

Kolekcijai augant, J. Kirlys svarstė, kaip ją paversti spaudos muziejumi ar bent kurio muziejaus skyriumi. 1933 m. jis persikėlė direktoriauti į Kretingos vidurinę mokyklą. Jos palėpėje atsirado trejetas laisvų kambarėlių, kuriuose J. Kirlys įrengė nedidelę nuolatinę apie 1600 pavadinimų spaudinių ekspoziciją. Jie buvo suskirstyti chronologiniais skyriais: caro priespaudos laikų spauda, Pirmojo pasaulinio karo spauda, pokario spauda, lenkų okupuoto Vilniaus spauda ir kt. Ekspona-

²⁴ 100 metų lietuviškos periodikos paroda / V. B. // Trimitas. 1932, kovo 3 (Nr. 10), p. 203.

²⁵ J. E. Respublikos Prezidentas lankėsi jubiliejinėje lietuvių periodikos parodoje // Lietuvos aidas. 1932, kovo 10 (Nr. 56), p. 6.

²⁶ Ten pat.

tams išdėstyti labai trūko vietos. J. Kirlys kreipėsi į Kretingos savivaldybę dėl didesnių patalpų, tačiau atsako nesulaukė.

Pasklidus kalboms, kad Kretingos mokyklą numatoma uždaryti, J. Kirlys 1934 m. išvyko mokytojauti į Žagarę. Čia jam pavyko įgyvendinti savo sumanymą. Gavęs grafo J. Naryškino buvusios pirties patalpas, J. Kirlys dešimtyje kambarių įrengė Spaudos muziejų. Jo iškilmingas atidarymas įvyko 1935 m. birželio 23 d. Muziejuje buvo 3500 pavadinimų periodinių leidinių (kituose šaltiniuose nurodoma 3197²⁷ ir 3317²⁸), apie 4000 pavadinimų knygų, taip pat kalendorių, įvairių dokumentų, rankraščių, daug atsišaukimų, lapelių. Ekspoziciją pajavairino diagramos, piešiniai, portretai. J. Kirlys kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, kad į Spaudos muziejų būtų siunčiama po vieną egzempliorių visų Lietuvoje leidžiamų laikraščių ir žurnalų. Šis prašymas nebuvo patenkintas.

Įkurtas pačiame Lietuvos pakraštyje Spaudos muziejus buvo gausiai lankomas. Atvykdavo spaudos bičiuliai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Latvijos. Juos pasitikdavo ir po muziejų vedžiodavo pats J. Kirlys. Lankytojai noriai prisidėdavo prie muziejaus ekspozicijos turtinimo, atveždavo arba vėliau atsiųsdavo įvairių senų periodinių leidinių. Kaip buvo vertinamas muziejus ir jo įkūrėjo nuopelnai, liudija įrašai lankytojų knygoje: „Aplankęs muziejų su pilnu sielos pasitenkinimu norėčiau pabrėžti didžiai išstvermingą vieno asmens, šio muziejaus steigėjo, valią ir rūpestingą pasišventimą mūsų tautos ir kultūros gerovei“ (kunigas J. Povilaitis); „Nuostabu! Juk tai vieno žmogaus darbo ir pasiryžimo dėka pasiekta! Neįkainojamo lietuvių kultūros lobyno visuma“ (J. Rainys)²⁹.

J. Kirlys manė, kad tokiam muziejui ne vieta mažame miestelyje. Tuometinėje spaudoje buvo rašoma, kad visi muziejai, išskyrus regioninius kraštotyros, yra Kaune ir tik J. Kirlio visų labai vertinamas periodinės spaudos muziejus klajoja Lietuvos pakraščiais³⁰. Perkeltas į laikinąją sostinę, muziejus būtų turėjęs realios vertės, užpildęs Vytauto Didžiojo universiteto ir kitų Kauno bibliotekų senosios periodikos spragas. Kaune būtų palankios sąlygos J. Kirlio kolekcijai gausinti, nes čia tuo metu koncentravosi visa pagrindinė spauda. Šis muziejus galėjo sudaryti pagrindą moksliniams spaudos tyrinėjimams – tuo metu Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete J. Keliuotis ir J. Eretas pradėjo skaityti žurnalistikos kursą, buvo įvesta ir spaudos istorijos disciplina. Kita vertus, nebuvo būtinybės visą kultūrinę ir mokslinę veiklą koncentruoti sostinėje, Spaudos muziejaus įkūrimas pagyvino Žagarės gyvenimą.

Spaudos muziejus gyvavo penkerius metus. Palankiai įvertintas visuomenės, privatus J. Kirlio muziejus stokojo valstybės dėmesio ir paramos. Nebuvo pasirū-

²⁷ Rimantas J. Spaudos muziejus Žagarėje // Mokslas ir gyvenimas. 1961, Nr. 3, p. 32.

²⁸ Gasiūnas J. Spaudos kolekcionierius // Spalio vėliava. 1966, kovo 3, Nr. 27, p. 3.

²⁹ Spaudos muziejaus lankytojai : [Žagarės Spaudos muziejaus lankytojų knyga]. 1935–1940 m. 1 kn. // NMB RS. F. 46–67.

³⁰ Periodinės spaudos muziejaus reikalu / V. // Lietuvos aidas. 1936, bal. 14 (Nr. 170), p. 5.

pinta tinkamomis patalpomis, spaudinių išsigijimo lengvatų suteikimu. Perduotas Centrinei valstybinei bibliotekai, muziejus nustojo gyvuoti, tačiau galbūt kaip tik tai padėjo kolekcijai išlikti per karą. Mintis atgaivinti Spaudos muziejų 1990 m. kilo patiems Žagarės gyventojams, tuo labiau kad Žagarėje dar tebestovi namas su užrašu „Spaudos muziejus“.

5. Darbai spaudos istorijos klausimais

Spaudos kolekcionavimą J. Kirlys siejo su mokslo tiriamąja veikla, jo rinkinys sudarė tvirtą pagrindą lietuvių periodinės spaudos tyrinėjimui, kokybinei ir kiekybinei jos analizei. Didžiausias J. Kirlio darbas – medžiaga knygai apie lietuvių periodinės spaudos istoriją – liko rankraštyje, kurio yra du variantai: platesnis „Lietuvių periodinės spaudos praeitis“³¹ (1963) ir siauresnis „Iš lietuvių periodinės spaudos istorijos“ (1969)³². Tai yra didelės apimties išsamus darbas, kuriame apžvelgiama lietuvių periodinės spaudos istorija nuo jos ištakų iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. J. Kirlys savitai išdėstė medžiagą – grupavo ją ne istoriniais laikotarpiais, o pagal leidinių visuomeninę politinę pakraipą (kaizerio okupacijos metais leisti religiniai laikraščiai, liberalioji periodinė spauda, religinė periodinė spauda, tautinė periodinė spauda, socialistinė periodinė spauda, lietuvių komunistinė periodinė spauda). Tai leidžia susipažinti su atskirų pakraipų spaudos istorija, tačiau tokiu būdu pateikdamas medžiagą autorius neišvengė nenuoseklumų: prie liberaliosios pakraipos periodikos priskirta gausi nepriklausomos Lietuvos kultūrinė spauda, komunistinių leidinių skyriuje aptarti ir sporto bei pedagogikos leidiniai. J. Kirlys apžvelgė lietuviškos spaudos atsiradimo sąlygas, įvairių pakraipų ir konkrečių laikraščių bei žurnalų leidimo aplinkybes, leidėjų veiklą. Atsižvelgiant į darbo parašymo laiką, netenka stebėtis, kad daugelis J. Kirlio pateiktų vertinimų yra neobjektyvūs, juos veikė sudėtingos politinės sąlygos.

1928–1990 m. paskelbta daugiau kaip 50 J. Kirlio rašinių spaudos istorijos klausimais. Juose autorius apžvelgė lietuviškos knygos ir periodinės spaudos raidą, įvairių laikotarpių ir regionų spaudą. 1972-aisiais – tarptautiniais knygos metais J. Kirlys paskelbė platų apžvalginio pobūdžio straipsnį „Lietuviškosios knygos kelias“³³, kuriame paminėti svarbiausi mūsų knygos istorijos momentai: M. Mažvydo „Katekizmo“ išleidimas, Mamoničių ir J. Zavadzkievičiaus spaustuvių veikla, Daukšos „Katekizmas“, jėzuitų ir reformatų leidybinė veikla, XIX a. lituanistinis sąjūdis, S. Daukanto, L. Ivinskio, M. Valančiaus veikla, lietuviškosios spaudos draudimo lai-

³¹ Kirlys J. Lietuvių periodinės spaudos praeitis : (apybraiža). 1963 m. 325 lap. // NMB RS. F. 46–40.

³² Kirlys J. Iš lietuvių periodinės spaudos istorijos : (apybraiža). 1969 m. 278 lap. // NMB RS. F. 46–38.

³³ Kirlys J. Lietuviškosios knygos kelias // Naujasis kelias (Kapsukas). 1972, spal. 17 (Nr. 124), p. 3; spal. 19 (Nr. 125), p. 3; spal. 21 (Nr. 126), p. 3.

kotarpis, knygų leidybos organizavimas Mažojoje Lietuvoje, spaudos atgavimas, knygų leidyba nepriklausomybės metais ir šių dienų leidybos tendencijos. Baigdamas J. Kirlys pažymėjo: „Mes turime vertinti senąsias lietuviškas knygas kaip mūsų praeities kultūros palikimą, jomis domėtis ir, pasitaikius progai, jas rinkioti, kaupti“. Lietuviškosios periodinės spaudos kelią J. Kirlys nužymėjo straipsnyje „Mūsų periodinė spauda“³⁴ ir išskyrė tokius pagrindinius laikotarpius: spaudos draudimo (1864–1904), prieškario (1904–1914), Pirmojo pasaulinio karo (1914–1918) ir nepriklausomos Lietuvos (1918–1928). Istorinę bibliografinę spaudos apžvalgą J. Kirlys pradėjo nuo „Nusidavimų apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“ ir baigė gausia nepriklausomybės metų spauda. Jis išvardijo svarbiausius nurodytais laikotarpiaisėjusius laikraščius, jų leidėjus, nurodė leidinių pobūdį, visuomeninę politinę, tikiybines kryptis. Išskirta kiekvieno laikotarpio Didžiosios ir Mažosios Lietuvos spauda, leidiniai, leisti Vilniuje, Kaune, provincijoje ir užsienyje.

J. Kirlys aptarė periodinės spaudos atsiradimo ir plėtotės Mažojoje Lietuvoje sąlygas, susiedamas jas su politine, religine ir kultūrine situacija³⁵. Autorius apibūdino 20 leidinių,ėjusių 1832–1881 m. Klaipėdoje, Tilžėje, Priekulėje, Šilutėje. Paminėjo ir vokiškų laikraščių lietuviškus priedus, dvikalbius leidinius, trumpai apibūdino J. F. Kelkio, M. Šerniaus, F. Kuršaičio leidybinę veiklą. Pasirėmęs papildoma literatūra ir savo kolekcija, J. Kirlys apibendrino pastangas leisti laikraščius lietuvių kalba Lietuvoje: L. Ivinskio, M. Valančiaus sumanytus leidinius, kuriems nepavyko gauti leidimo; 1963 m. sukilimo metuėjusius laikraštėlius; Vilniuje, Kaune, Veiveriuose, Marijampolėje, Seinuose, taip pat Maskvoje, Sankt Peterburge, Ciūriche studentų ir seminaristų leistus rankraštinius laikraščius, kurie gali būti laikomi lietuvių periodinės spaudos pirmakais.

Straipsnyje „Spaudą atgavus“³⁶ J. Kirlys aptarė 1904–1906 m. pradėjusius eiti laikraščius. Paminėjo A. Smilgos Sankt Peterburge leidžiamą „Lietuvių laikraštį“, P. Vileišio Vilniuje leidžiamą dienraštį „Vilniaus žinios“, pirmąjį pedagoginį leidinį „Lietuvis“. Autorius pažymėjo, kad spaudos draudimo panaikinimas turėjo didelės reikšmės lietuvių kultūrai ir literatūrai kilti.

Kitas J. Kirlio nagrinėjamas periodinės spaudos leidybos laikotarpis – 1941–1945-ieji metai³⁷. Straipsnyje autorius paminėjo kai kuriuos karo metaisėjusius leidinius: kariams skirtą „Tėvynė šaukia“, rezistencinį Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos leidžiamą laikraštį „Laisvės kovotojas“, iš Maskvos į Lietuvą 1944 m. perkeltus dienraščius „Tiesa“ ir „Tarybų Lietuva“, 1945 m. pasirodžiusią literatūros, meno ir kritikos žurnalą „Pergalė“, savaitraštį „Literatūra ir menas“.

³⁴ Kirlys J. Mūsų periodinė spauda // Lietuvos aidas. 1928, spal. 5 (Nr. 201), p. 2–4.

³⁵ Kirlys J. Senesnioji Prūsų periodinė spauda. Priešaušris // Lietuvos aidas. 1929, geg. 8 (Nr. 103), p. 2–3.

³⁶ Kirlys J. Spaudą atgavus // Naujasis kelias (Kapsukas). 1970, liep. 16 (Nr. 84), p. 3.

³⁷ Kirlys J. Periodinė Didžiojo Tėvynės karo spauda // Bibliotekų darbas. 1969, Nr. 7, p. 22–24.

J. Kirlys apžvelgė ir įvairių regionų periodinę spaudą. Pirmuoju Šiaulių laikraščiu autorius laikė J. Miliausko-Miglovaros „Žodį“, kurio pirmasis numeris išėjo 1906 m., nors ir prieš jį buvo vietos visuomenės veikėjų (P. Višinskio, V. Zubovo, J. Jablonskio, V. Janavičiaus, S. Lukauskio) bandymų leisti laikraštį. Tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Šiauliuose pradėta leisti daugiau periodinės spaudos; jos teminį vaizdą autorius toliau ir pateikia³⁸.

J. Kirlys domėjosi savo srities profesine spauda – mokytojams skirtais leidiniais³⁹. Jo manymu, lietuvių pedagoginės spaudos pasirodymas nebuvo staigus ir netikėtas. Jau „Aušroje“ ir „Varpe“ buvo keliamos mintys apie švietimą ir lietuviškąją mokyklą. Straipsnyje aptarti pirmieji lietuviški pedagoginiai laikraščiai: Mokytojų sąjungos 1905 m. pradėtas leisti „Lietuvis“, „Lietuvos ūkininko“ priedas „Mokykla“, „Draugijos“ žurnalo priedas „Mokytojas“, mokytojų almanachas „Atžala“, žurnalas „Lietuvos mokykla“, Sankt Peterburge pasirodžiusi „Laisvosios Lietuvos mokykla“ ir 1919 m. išleistas pedagoginis žurnalas „Švietimo reikalai“. Kai kurie iš šių leidinių plačiau aptarti publikacijose.

Kiti J. Kirlio straipsniai skirti reikšmingesniems leidiniams paminėti. Autorius supažindino skaitytojus su lietuvių periodikos pirmtako, Karaliaučiaus misijų draugijos leidinio „Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“ pasirodymo aplinkybėmis, jo paskirtimi, turiniu, pirmojo redaktoriaus J. F. Kelkio nuopelnais⁴⁰. J. Kirlys paminėjo pirmojo Amerikos lietuvių laikraščio „Gazieta Lietuviška“ 90-ties metų jubiliejų⁴¹. M. Tvarausko leidžiamas ir redaguojamas leidinys gyvavo neilgai, nes „maža terašė konkrečiais išei- vių lietuvių gyvenimo klausimais, jų dienos rūpesčius, o spausdino daugiausia istorinio turinio dalykus“, – teigė autorius. J. Kirlys keletą straipsnių skyrė pirmajai lietuviškai knygai. Pažymėdamas M. Mažvydo Katekizmo jubiliejų, jis rašė: „Kas gi buvo ta knyga? Tai „Catechismusa prasti Szadei“ – brangus pirmasis lietuviškojo rašto istorinis, literatūrinis, kalbinis dokumentas“⁴². Autorius aptarė knygos struktūrą, apibūdino pratarmes, paminėjo autorystės problemą. Nebuvo pamirštas ir pirmasis Didžiosios Lietuvos lietuviškas kalendorius – L. Ivinskio parengtas ir 1846 m. išleistas „Metų skaitlius ūkiniškas ant metų Viešpaties 1846“. J. Kirlys paminėjo, kad kalendoriuje buvo skelbiama įvairi ir naudinga informacinė medžiaga, tautosaka, grožinė literatūra. Autoriaus manymu, kalendoriai buvo vieni iš pirmųjų lietuviškų periodinių leidinių⁴³. Kaip duoklė laikmečiui buvo paskelbta daug J. Kirlio straipsnių apie komunistinę spaudą.

³⁸ Kirlys J. Šiaulių periodinė spauda // Šiaurės Lietuva. 1932, gruod. 4 (Nr. 49), p. 4–6.

³⁹ Kirlys J. Pirmieji mokytojų laikraščiai // Naujasis kelias (Kapsukas). 1972, rugs. 30 (Nr. 117), p. 3; spal. 3 (Nr. 118), p. 3.

⁴⁰ Kirlys J. Pirmajam mūsų laikraščiu – 135 metai // Jaunimo gretos. 1967, Nr. 6, p. 21.

⁴¹ Kirlys J. Pirmajam Amerikos lietuvių laikraščiu 90 metų // Naujasis kelias (Kapsukas). 1969, rugpj. 16 (Nr. 97), p. 2.

⁴² Kirlys J. Pirmoji lietuviška knyga // Naujasis kelias (Kapsukas). 1970, geg. 26 (Nr. 62), p. 3.

⁴³ Kirlys J. Pirmasis lietuviškas kalendorius // Tarybinis mokytojas. 1971, saus. 13 (Nr. 4), p. 4.

1. Asmenybės ir gyvenimo bruožai

Vilhelmas Žanas Burkevičius gimė 1885 m. lapkričio 23 d. Latvijoje, Ringene, Naujosios Aucės valsčiuje, Tukumo apskrityje, latvių šeimoje. Vaikystę jis praleido Kurmaičiuose, netoli Mažeikių, kur jo tėvas turėjo kalvę. Slinko dvidešimtieji spaudos draudimo metai. Caro vyriausybei uždarius lietuviškas parapines mokyklas, visoje Lietuvoje veikė rusiškos valdinės pradžios mokyklos. Nuo 1884 m. prie stačiatikių cerkvių buvo steigiamos parapinės mokyklos. 1893–1898 m. V. Burkevičius lankė tokią pradžios mokyklą Mažeikiuose. Lietuvių kalbos vartojimas jose buvo labai apribotas – ja leista mokyti tik tikybos ir tik pirmajame pradžios mokyklos skyriuje. Siekdami aukštesniojo mokslo, jaunuoliai turėjo galimybę lankyti vidurinę mokyklą arba gimnaziją. 1902–1905 m. V. Burkevičius mokėsi Liepojos vidurinėje mokykloje – tuo metu daug mokinių iš Šiaurės Lietuvos lankė mokyklas Latvijoje.

Savarankišką gyvenimo kelią V. Burkevičius pradėjo 1905–1906 m. daraktoriaudamas Žemaitijoje, pagal anų laikų administracinį padalijimą – Kauno gubernijoje, Telšių apskrityje, Tirkšlių valsčiuje. Nors Rusijos vadovybė, priversta daryti nuolaidų, jau 1906 m. leido dėstyti lietuvių kalba ir lietuvių kalbą pradžios mokyklose, provincijoje tai nebuvo paskelbta, todėl 1906 m. Žemaitijoje daraktoriavimas kaimiečių pirkiose dar buvo įprastas. Valsčiaus rusiškoji mokykla, mokytojui rusui išvykus, stovėjo tuščia, ir kol kas niekas nedrįso čia apsigyventi bei pradėti mokyti lietuviškai. Gyventojai aiškiai nežinojo, ar jau turi lietuvišką mokyklą, ar dar laukti buvusio mokytojo sugrįžimo. Mokytojauti jau galėjo ir lietuviai – turintys mokytojo cenzą buvo legaliai skiriami į laisvas vietas. 1906 m. gruodžio 4 d. V. Burkevičius Mintaujoje įgijo pradžios mokyklos mokytojo cenzą ir pradėjo ieškoti darbo Latvijoje. Po metų jis gavo Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos raštą, kad nuo vasario 11 d. skiriamas Radviliškio valsčiaus Šiaulių apskrities Paežerių liaudies mokyklos mokytoju. Tai buvo viena seniausių Kauno apskrityje rusų įsteigtų pradžios mokyklų, egzistavusi nuo 1865 m. Mokyklos patalpa – vieno aukšto, medinis, šiaudais dengtas, iš ūkininko nuomojamas pastatas – buvo ankšta, tamsi ir šalta. Mokytojo algą sudarė 30 rublių per mėnesį, nemokamas butas, kuras ir apšvietimas. Tai buvo nemažas uždarbis, tačiau neturint ūkio maistą reikėjo gabenti iš miestelio. Iki V. Burkevičiaus atvykimo mokykla apie pusmetį buvo tuščia, todėl pasirodžius mokytojui prisirinko gana daug mokinių. Netrukus jaunajam pedagogui teko susidurti su mokyklos programos įgyvendinimo sunkumais: pradžios mokslas dar nebuvo privalomas, todėl mokinių skaičius dažnai kito, kaime niekas nepaisė nustatytų mokslo metų. Dirbti teko intensyviai, taikantis prie aplinkybių. V. Burkevičiui, neseniai pradėjusiam mokytojo darbą, trūko patirties ir profesinės paramos, kurią tikėjosi gauti iš vyresnybės. Tačiau santykiai su mokyklos vadovybe klostėsi nepalankiai. 1909 m. Paežeriuose paskubomis apsilankė revizorius, kuris labai paviršutiniškai susipažino su mokytojo veikla. V. Burkevičius, Kauno gubernijos trečiojo rajono pradžios mokyklų inspektoriumi A. Itomlenskiui nusiuntęs revizijos akto

nuorašą, netrukus gavo papeikimą dėl to, kad nesilaiko susirašinėjimo tvarkos ir netinkamai kreipiasi į vyresnybę⁴⁴.

Trečiaisiais, 1909–1910-aisiais mokslo metais jaunatviškas mokytojo idealizmas atslūgo. Nesulaukęs tinkamo savo veiklos įvertinimo ir metodinės pagalbos, V. Burkevičius dirbo pasitikėdamas tik savo jėgomis ir nusimanymu. Norėdamas pagilinti pedagogines žinias ir pakelti kvalifikaciją, per vasaros atostogas jis išvyko į miestą tobulintis ir 1911 m. įgijo vidurinės mokyklos mokytojo cenzą bei teisę mokytojauti aukštesnėje pradžios, kitaip vadinamoje miesto mokykloje.

1911 m. rugsėjo 1 d. įvyko Mokyklų tarybos posėdis, kuriame V. Burkevičiui už prastą mokomąją ir auklėjamąją veiklą buvo pareikštas griežtas papeikimas, nenurodžius jokių objektyvių priežasčių. Vyresnybė nutarė jį perkelti į kitą vietą vedėjo padėjėju. Nelengva buvo po ketverių metų skirtis su mokiniais ir vykti į naująją darbo vietą – nuošalų Girkalnio kaimelį Mankūnų valsčiuje, Raseinių apskrityje. Girkalnio pradžios mokykla, įsteigta 1866 m., nuomavo ankštas ir mokymuisi netinkamas patalpas. V. Burkevičiui, mokiusiam pradinukus, teko dirbti viename kambaryje su vyresniuoju mokytoju. Mokyklos vedėjas gudas menkai mokėjo lietuvių kalbą ir jos dėstymu nesirūpino, nes lietuviškai mokyti buvo leista, bet neprivaloma. Be to, visoje apylinkėje buvo tik keli mokytojai lietuviai ar bent jau truputį moką lietuvių kalbą. Gyvenimas ir darbas mokykloje slinko gana monotoniškai, be jokių ryškesnių įvykių, tik savaitgaliais susitinkant su aplinkinių mokyklų mokytojais.

1912 m. kovo pradžioje V. Burkevičius gavo paskyrimą į naują vietą Skiržemės kaime, Sartininų valsčiuje, toje pačioje Raseinių apskrityje, kur buvo steigama nauja mokykla. Tuo metu Raseinių apskrityje mokyklos buvo intensyviai tvarkomos – valdžios lėšomis atidaroma gana daug keturmečių pradžios (vadinaujamųjų liaudies) mokyklų berniukams ir mergaitėms, didesnėms senoms papildomai skiriami mokytojai, pradėta rūpintis mokyklų pastatų statyba. Sustiprinta ir mokyklų priežiūra, padidintas inspektorių skaičius. Raseinių apskritis nuo 1911 m. turėjo savo mokyklų inspektorių.

Skiržemės pradžios mokykla buvo atidaryta 1912 m. kovo 1 d. Vietos gyvenytojai noriai leido į ją vaikus, ir pirmaisiais mokslo metais susirinko apie 50 mokinių. Ankšta ir tamsoka klasė buvo dalis ūkininko pirkios, kurioje už sienos gyveno pats šeimininkas su šeima, o antrasis trobesio galas priklausė mokytojui. Mokyklos įkūrimas ir pirmieji jos gyvavimo metai buvo sunkūs. V. Burkevičiui buvo nelengva dėl visiškos izoliacijos, prasto susisiekiimo, maitinimosi nepatogumų. Darbo sąlygos buvo sunkios, tačiau V. Burkevičius dirbo su dideliu pasiaukojimu ir atsidavimu, suprasdamas, kad mokytojo darbui reikalingas pašaukimas. Jau pirmaisiais mokslo metais naująją Skiržemės mokyklą aplankė Raseinių apskrities pradžios mokyklų inspektorius. Revizija truko kelias dienas ir buvo atlikta rūpestingai. Inspektorius V. Burkevičiaus veiklą įvertino patenkinamai, nurodė visus mokyklos trūkumus ir darbo sunkumus, kylančius dėl netinkamų patalpų.

⁴⁴ *Burkevičius V. Lietuvos mokykla prieš Didįjį karą. Kauno gubernijos pradžios mokyklų padėtis 1907–1914 metais. Kaunas, 1938. P. 15.*

1913–1914-ieji mokslo metai buvo paskutiniai, V. Burkevičiaus praleisti Skiržemėje. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, pradinės ir vidurinės mokyklos užsidarė, daugelis mokytojų pasitraukė į Rusijos gilumą. 1914 m. išvyko ir V. Burkevičius. Jis įstojo į Sankt Peterburgo universiteto Teisės fakultetą, kurį baigė 1917 m. Atlikęs karo tarnybą, 1918 m. pradėjo dirbti vienoje karo komisariato raštinėje. Bolševikams užėmus valdžią, Sankt Peterburge darėsi nesaugu. Nors karas dar nesibaigė, V. Burkevičius nusprendė grįžti į Lietuvą. Lietuvos Tarybos atstovybė Sankt Peterburge išvykstantiesiems išdavė apsaugos lapus, liudijančius, kad jie yra Lietuvos piliečiai, keliaujantys į tėviškę, – tai nors iš dalies turėjo garantuoti jų kelionės saugumą. V. Burkevičius į Kauną keliavo 17 dienų, daugiau nei savaitę turėjo išbūti Pskove vokiečių įrengtoje pabėgėlių stovykloje⁴⁵. Atvykęs į Kauną, jis iš karto susidūrė su vokiečių įvesta tvarka, gavo naujus dokumentus. V. Burkevičius laikinai apsigyveno Valančiaus gatvėje, bandė ieškoti teisininko darbo, tačiau greitai suprato, kad juristas, įgijęs išsilavinimą Rusijoje, vokiečiams nereikalingas. Karui baigiantis, vokiečių valdžia leido buvusiems mokytojams grįžti į mokyklas. V. Burkevičius sužinojo, kad jis be jokių didelių formalumų gali pasirinkti mokytojo vietą provincijoje, Tauragės ar Biržų apskrityje, už 150 markių atlyginimo per mėnesį. Jis nutarė vykti į vieną iš tolimiausių vietų – Šilinę, kaimelį Tauragės apskrityje prie pat buvusios rusų ir vokiečių valstybinės sienos.

Šilinėje nedideliame namelyje greitomis buvo paruoštas kambarys klasei. Mokytojui butą paskyrė ūkininko namuose. Mokyklą lankė 20–25 vaikai. Tai buvo vokiečių įsteigta evangeliška mokykla, todėl didžiausias dėmesys turėjo būti skiriamas tikybos pamokoms, mokiniai buvo mokomi vokiečių kalba iš Vokietijos gaunamų vadovėlių. V. Burkevičius Šilinėje ilgai neužsibuvo ir po šešių savaičių nutarė išvažiuoti.

Jis atvyko į Vilnių 1918 m. gruodžio pradžioje – paskutinėmis vokiečių šeiminkavimo mieste dienomis. Sostinėje buvo gaivinamas įvairių įstaigų darbas, kūrėsi Teisingumo ministerija. V. Burkevičius buvo paskirtas Vilniaus apskrities taikos teisėju, gavo kabinetą Šv. Jurgio gatvėje buvusiuose rusų teismo rūmuose. Įgaliotas perimti iš vokiečių darbą, jis kartu su Vilniaus miesto taikos teisėju P. Šniukšta lankėsi vokiečių teismo įstaigose, susipažino su ten esančia tvarka. Prasidėjo bylų peržiūrėjimas ir tvarkymas. Vokiečiams pasitraukus, padėtis tapo neaiški, todėl V. Burkevičius išrinko keletą svarbesnių bylų, raštų, antspaudų ir paslėpė juos savo bute⁴⁶. 1919 m. sausio 6 d. miestą užėmė bolševikai. Daugelis lietuvių teisininkų buvo atleisti iš darbo. V. Burkevičiui vėl padėjo jo pedagoginis išsilavinimas. Jam siūlė mokytojo vietą Kauno šaulių pulke ir M. Mašiotienės mergaičių gimnazijoje Vilniuje. Priėmęs antrąjį pasiūlymą, V. Burkevičius pradėjo dirbti nuo sausio 25 d., tačiau mokytojavo neilgai, nes susirgo šiltine.

Tik pasitraukus vokiečiams, Vilniaus miestą užėmė lenkų kariuomenė, prasiėjo kratos. Balandžio 27 d. lenkų kareiviai apsilankė ir V. Burkevičiaus bute, ta-

⁴⁵ *Burkevičius V. 1918–1920 metai : [atsiminimai].* Kaunas, 1938. P. 5.

⁴⁶ Ten pat. P. 22.

čiau paslėptųjų bylų nerado, o gal ne jų ir ieškojo. Birželio 23 d. V. Burkevičius pavyko išvažiuoti iš Vilniaus ir nuo Kaišiadorių traukiniu patekti į Kauną. Ten buvo ramiau, todėl visi atvykę teisininkai su nauju pasiryžimu pradėjo darbą Kauno apygardos teisme. Kauno apygardai priklausė bermontininkų ir bolševikų neokuupuota dešinioji Nemuno pusė. Darbo buvo daug, o darbuotojų trūko, nes Lietuvoje dar nebuvo institucijos, rengiančios teisės specialistus, be to, valdininkų ekonominė padėtis buvo labai bloga, atlyginimus kartais mokėdavo iš paimtų mokesčių, vėliau pradėjo duoti maisto produktais.

1919 m. birželio mėnesį V. Burkevičius ir kiti Kauno apygardos teismo darbuotojai buvo komandiruoti į Panevėžio apygardą. Jiems pavesta spręsti Panevėžio, Rokiškio, Utenos apskričių baudžiamąsias ir civilines bylas. V. Burkevičius po kelis mėnesius dirbo Rokiškio bei Ukmergės 2-ojoje nuovadoje ir abiejose vietose buvo pirmasis taikos teisėjas, nes ankstesniuosius darbuotojus bolševikai paėmė įkaitais. Tiek Rokiškyje, tiek Ukmergėje darbo pradžia buvo sunki, trūko žmonių ir reikiamos teisinės literatūros. V. Burkevičiui kartais tekdavo atlikti ir tardytojo bei kalėjimo prižiūrėtojo pareigas⁴⁷. 1919 m. pabaigoje teisingumo ministras L. Noreika iškvietė V. Burkevičių iš Ukmergės į Kauną ir pasiūlė skubiai vykti į Daugpilio frontą dėtis su rusais dėl Lietuvos piliečių grąžinimo. Pasikeitimas belaisviais buvo sunkus, ilgas, pavojingas, tačiau prasmingas darbas. Visos Lietuvos įstaigos buvo suinteresuotos, kad įvairių sričių specialistai ir inteligentai kuo greičiau sugrįžtų. Teisingumo ministerija nuolat registravo Rusijoje likusius areštuotus ar laisvai gyvenančius Lietuvos piliečius, rinko žinias apie norinčiuosius grįžti. Rusijoje buvusiems lietuviams apie save pranešti nepavykdavo, todėl informacijos suteikdavo jų giminės ar pažįstami. V. Burkevičiui nuo 1919 iki 1920 m. teko dalyvauti sudarant vieną ir vykdančią dvi tokias sutartis, pagal kurias grįžo 90 lietuvių, tarp jų dainininkai K. Petrauskas ir V. Grigaitienė, kompozitorius A. Kačanauskas, teisininkai B. Dirmantas ir V. Biržiška, inžinieriai J. Sabaliauskas ir K. Graurokas, keltas kunigų ir kiti asmenys. Darbą sunkino tai, kad rusai dažnai nesilaikydavo derybų sąlygų, neatvykdavo į nustatytas vietas, atveždavo ne tuos žmones, kurie buvo nurodyti sąrašuose⁴⁸.

1920 m. rugsėjo 10 d. V. Burkevičius grįžo į Vilnių, apsigyveno Pirmojo uosto gatvėje Nr. 20. Netrukus buvo atgaivintas taikos teisėjo, apygardos teismo ir prokuratūros darbas. V. Burkevičius ėmėsi spręsti baudžiamąsias ir tvarkyti apsaugos bylas. Tačiau greitai paaiškėjo, kad lenkų kariuomenė galutinai užėmė miestą ir kuriasi nauja valdžia. Spalio 9 d. įvyko paskutinis teismo posėdis. Dauguma teismo tarnautojų, tarp jų ir V. Burkevičius, išvyko į Kauną.

Nuo 1921 m. V. Burkevičius dirbo teisėju civiliniame skyriuje, 1924 m. spalio 9 d. perėjo į advokatūrą. 1926–1928 m. jis ėjo vyriausiojo notaro pareigas. Vėliau su pertraukomis dirbo Teisingumo ministerijos žinyboje. V. Burkevičius aktyviai

⁴⁷ *Burkevičius V.* [Atsiminimai apie darbą Kauno apygardos teisme 1918–1919 m.] // Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas, 1930. P. 255–259.

⁴⁸ *Burkevičius V.* Lietuvos ir rusų piliečių keitimas : [atsiminimai] / Aut. nenurodytas // Lietuva. 1920, bal. 22 (Nr. 88), p. 1–2; bal. 23 (Nr. 89), p. 1–2; bal. 24 (Nr. 90), p. 2; bal. 25 (Nr. 91), p. 1–2.

dalyvavo atkuriant Lietuvos teisinę sistemą, bendradarbiavo spaudoje. 1920–1939 m. jis paskelbė daugiau nei 30 teisinės tematikos straipsnių dienraštyje „Lietuva“, Lietuvos teisininkų draugijos leidžiamame laikraštyje „Teisė“ ir teisės reikalams skirtame laikraštyje „Teisininkas“. Visas publikacijas V. Burkevičius pasirašinėjo savo pavarde, kartais slapyvardžiais *V. Burkaitis* ir *Jori*. Vykstant Lietuvos notariato reformos parengiamiesiems darbams, V. Burkevičius skelbė straipsnius aktualiais teisėtvarkos klausimais, analizavo galiojančius įstatymus, aiškino įvairių teisinių dokumentų paskirtį, nurodė iš rusų perimtų notariato įstatymų trūkumus, netikslumus, savo pasiūlymus paremdamas kasdienio darbo patirtimi, informavo apie tuo metu labai paplitusią nelegalią teisinę veiklą. 1932 m. jis laišku kreipėsi į „Lietuviškosios enciklopedijos“ redaktorių V. Biržišką, siūlydamas parengti straipsnį apie Lietuvos notariatą. Tačiau 1944 m. enciklopedijos leidyba sustojo. Išėjo tik devyni jos tomai ir dešimtojo sąsiuvinis iki *Ind-*, todėl V. Burkevičiaus darbas taip ir liko rankraštyje. V. Burkevičius dalyvavo Lietuvos teisininkų draugijos paskelbtame teisės mokslo darbų konkurse tema „Globa ir jos organai civilinėje srityje“. Jo darbas buvo premijuotas, o 1932 m. išleistas atskiru leidiniu⁴⁹.

Reikšmingą V. Burkevičiaus publicistinio palikimo dalį sudaro darbai mokyklos istorijos klausimais. 1937 m. Centriniam valstybiniame archyve V. Burkevičius aptiko buvusios Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos bylas. Remdamasis surinkta medžiaga, 1938–1941 m. jis paskelbė 14 straipsnių pedagogikos ir tautinės kultūros laikraštyje „Tautos mokykla“ ir katalikiškos pakraipos žurnale „Lietuvos mokykla“. Šie straipsniai sudarė pagrindą keturioms knygoms. Pirmojoje knygoje „Lietuvos mokykla prieš Didįjį karą. Kauno gubernijos pradžios mokyklų padėtis 1907–1914 metais“ (1938)⁵⁰ pateikti autoriaus atsiminimai apie mokytojavimą Paežerių, Girkalnio ir Skiržemės pradžios mokyklose 1907–1914 m. Juose atsispindi visa to meto švietimo ir mokslo padėtis. Knygoje „Iš mūsų kovų dėl Lietuvos mokyklų 1863–1915“ (1939)⁵¹ V. Burkevičius atpasakojo archyve rastų to laikotarpio bylų turinį. Čia pateikti pasakojimai apie rusiškų mokyklų įsteigimą ir veiklą, kovą dėl lietuvių kalbos teisės mokykloje, slaptųjų mokyklų persekiojimą. Knyga „Iš mūsų mokyklų praeities. Medžiaga iš Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos archyvų“⁵² pasirodė net dviem leidimais – 1939 ir 1940 m. Joje V. Burkevičius pateikė spaudos draudimo panaikinimo ir lietuvių kalbos grąžinimo į mokyklas protokolus, 1865–1906 m. archyvinę madžiagą apie Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkciją, vadovybės ir mokytojų santykius, mokinių bendrabučių steigimą, mokyklų gaunamas aukas, mokiniams skiriamas stipendijas. Atskira brošiūrėle išėjo V. Burkevičiaus straipsnis „Iš mūsų pradžios mokyk-

⁴⁹ *Burkevičius V.* Globa ir jos organai civilinėje srityje. Kaunas, 1932. 68 p.

⁵⁰ *Burkevičius V.* Lietuvos mokykla prieš Didįjį karą. Kauno gubernijos pradžios mokyklų padėtis 1907–1914 metais. Kaunas, 1938. 62 p.

⁵¹ *Burkevičius V.* Iš mūsų kovų dėl Lietuvos mokyklų 1863–1915. Kaunas, 1939. 65 p.

⁵² *Burkevičius V.* Iš mūsų mokyklų praeities. Medžiaga iš Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos archyvų. Kaunas, 1939/1940. 115 p.

los praeities. („Grazdanka“ ir slaptas mokymas)“ (1939)⁵³. Joje autorius analizavo spaudos draudimo priežastis, aptarė rusų raidynų išleistų knygų platinimo mokyklose tvarką, citavo įsakymus, draudžiančius slaptąjį mokymą. Šios knygos sulaukė didelio skaitytojų dėmesio, buvo ne kartą anotuotos ir recenzuotos spaudoje. Šiais V. Burkevičiaus darbais naudojosi vėlesni Lietuvos mokyklos istorijos tyrinėtojai.

V. Burkevičius buvo reikšmingų istorinių įvykių amžininkas ir liudytojas. Jis parašė atsiminimus apie pirmojo pokario metus Lietuvoje, Teisingumo ministerijos kūrimąsi, savo darbo pradžią Vilniuje ir Kaune, paskelbė pluoštą atsiminimų ir apie savo bendradarbius pedagogus bei teisininkus – A. Kriškčiukaitį, V. Mačį, P. Leoną, M. Bruns. V. Burkevičius pirmasis pradėjo rašyti apie T. Lomsargį – meniškojo knygų įrišimo pradininką Lietuvoje, penktosioms dailininko žūties metinėms jis paskelbė trumpą jo biografiją ir darbų apžvalgą⁵⁴. V. Burkevičius labai mėgo knygas, buvo sukaupęs nemažą teisės literatūros biblioteką, todėl 1933 m. sausio 27 d. įstojo į XXVII knygos mėgėjų draugiją, aktyviai dalyvavo jos veikloje iki pat uždarymo 1940 m. 1944 m. jis mokytojavo Kauno 3-ojoje ir 9-ojoje gimnazijose, dėstė vienu metų „Konstitucijos“ kursą. Turėdamas laiko, mokė vaikus privačiai.

Nuo 1945 m. V. Burkevičius pradėjo dirbti Centrinėje valstybinėje bibliotekoje Kaune. Po karo biblioteka kėlėsi į naujas patalpas – į buvusius Prekybos, pramonės ir amatų rūmus. Trūko darbuotojų, darbo sąlygos buvo sunkios, tačiau bibliotekos vedėjui J. Rimantui pavyko suburti darbštų kolektyvą. V. Burkevičius vadovavo Senų knygų, smulkiųjų spaudinių ir rankraščių skyriui, į kurį per karą pateko daug vertingų kolekcijų. Tuo metu kaip tik buvo perimamos Kunigų seminarijos, Pagrižuvio ir kitos vienuolynų bibliotekos, taip pat daug privačių rinkinių – E. Volterio, P. Mašioto, Urbšii, K. Bizausko, B. Dirmanto ir kt.⁵⁵ Visa tai skubiai reikėjo apsaugoti ir sutvarkyti. Tačiau kartais trūkdavo patirties ir profesinių žinių. Tuo tikslu V. Burkevičius nuvyko į Latvijos centrinę valstybinę biblioteką, 1947 m. birželio 17–30 d. dalyvavo Leningrado bibliotekininkystės instituto surengtoje sesijoje. Tuo pat metu jis lankėsi Leningrado viešojoje bibliotekoje, domėjosi bibliotekos darbo organizavimu, ypač smulkiųjų spaudinių, rankraščių ir retų knygų tvarkymu. Bendradarbiams pateiktoje ataskaitoje apie Leningrado viešąją biblioteką⁵⁶ V. Burkevičius aptarė bibliotekos darbo instrukcijas, išryškino kai kuriuos darbo ypatumus, pateikė vertingų pasiūlymų, nurodė, kad būtų tikslinga įvesti bendras spaudinių tvarkymo taisykles.

1947 m. Centrinė valstybinė biblioteka rengėsi paminėti pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejų. Nutarta surengti parodą, kurioje atsispindėtų lietuviškos knygos raida nuo pirmųjų raštų iki pastarųjų metų leidinių. Bibliotekos darbuotojai

⁵³ *Burkevičius V.* Iš mūsų pradžios mokyklos praeities : („Grazdanka“ ir slaptas mokymas). Kaunas, 1939. 16 p.

⁵⁴ *Burkevičius V.* Tadas Lomsargis – meniškojo knygų įrišimo pionierius / V. Burkaitis // Tarybų Lietuva. 1947, gruod. 4 (Nr. 286), p. 3.

⁵⁵ *Burkevičius V.* Dveji metai Valstybinėje centrinėje bibliotekoje Kaune (1945–1947) : [atsiminimai] / parengė A. Samėnas // Bibliotekų darbas. 1990, Nr. 6, p. 26.

⁵⁶ *Burkevičius V.* Leningrado viešoji biblioteka. 1947 m. 12 lap. // NMB RS. F. 25–180; F. 47–2414.

rūpinosi įvairių parodos skyrių organizavimu. V. Burkevičius ir J. Ruzgas rengė rankraštinių knygų ekspoziciją. V. Burkevičius taip pat rūpinosi skyriumi, kuris reprezentavo šiuolaikinės knygos meną⁵⁷. Paroda buvo atidaryta gruodžio 8 d. bibliotekos rūmuose. Gruodžio 12–14 d. įvyko Centrinės valstybinės bibliotekos ir Kauno valstybinio Vytauto Didžiojo universiteto surengta mokslinė konferencija „Lietuviškosios Knygos 400 metų sukaktuvės“. Centrinės valstybinės bibliotekos darbuotojai J. Rimantas, V. Jocaitis, V. Steponaitis, Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai J. Kabelka, E. Viskanta, rašytojai V. Drazdauskas, K. Vairas-Račkauskas, V. Reimeris skaitė pranešimus lietuvių literatūros, lietuviškos knygos ir bibliografijos klausimais. Gruodžio 13 d. V. Burkevičius savo pranešime „Rusų mokslas ir lietuviškoji knyga“⁵⁸ kalbėjo apie spaudos draudimo laikotarpį, akcentavo rusifikacijos proceso pagrindą – mokslininkų slavistų sukurtą teoriją, neva fonetikos atžvilgiu lietuvių kalbai labiau tinka rusiškas, o ne lotyniškas raidynas. Tačiau ne visi Rusijos mokslininkai pateisino spaudos draudimo akciją – V. Burkevičius nurodė asmenis ir mokslo įstaigas, rėmusius lietuviškų knygų leidybą. Autorius paminėjo ir teisinius aspektus – Rusijos Senato posėdyje 1903 m. buvo konstatuota, kad jokio įstatymo, draudžiančio vartoti Lietuvoje lotynišką raidyną, nebuvo išleista, spaudos draudimo akcija rėmėsi tik konfidencialiais generalgubernatorių raštais, potvarkiais ir aplinkraščiais.

V. Burkevičius bibliotekoje dirbo neilgai – tik iki 1947 m. Po to jis pasitraukė iš aktyvaus visuomeninio gyvenimo, ėmė gilintis į teologijos mokslus. 1952 m. Tauragės M. Mažvydo bažnyčioje V. Burkevičius buvo ordinuotas evangelikų liuteronų kunigu. Pokario laikotarpiu religinis gyvenimas buvo suvaržytas. Tik 1955 m. Kretingoje susirinko evangelikų liuteronų sinodas, priėmė pakitusioms sąlygoms pritaikytus bažnytinius įstatymus ir sudarė konsistoriją. Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos pirmininku buvo išrinktas V. Burkevičius. Jis rūpinosi bažnytinių spaudinių rengimu, užmezgė ryšius su Pasauline liuteronų sąjunga, iki paskutiniųjų amžiaus dienų dalyvavo bažnytiniame gyvenime.

V. Burkevičius mirė 1971 m. kovo 8 d. ir buvo palaidotas Mažeikių kapinėse šalia savo tėvo ir senelės.

2. Knygų kolekcionavimas

V. Burkevičius pamėgo knygas dar jaunystėje. Vėliau jis rašė, kad jau studijų metais „knygų mėgėjo sielos gilumoje kažkas žodžiais neišreiškiamo dėl visa to buvo jaučiama“⁵⁹. V. Burkevičius, mokytojaudamas Kauno gubernijos

⁵⁷ Rimantas J. Lietuviškos knygos 400 metų sukaktuvių paroda : [parodos planas, lentelės ir kt. užrašai]. 1947 m. Lap. 1–2 // F. 47–1492.

⁵⁸ Burkevičius V. Rusų mokslas ir lietuviškoji knyga. 1947 m. 12 lap. // NMB RS. F. 40–8; F. 47–2417.

⁵⁹ Burkevičius V. Pirmasis tūkstantis mano trečiojoje bibliotekoje (1919–1939 m.). 1939 m. Lap. 5 // NMB RS. F. 40–7; F. 40–16.

pradžios mokyklose, 1905–1914 m. sukaupė savo pirmąją biblioteką. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, piliečių turtas galėjo būti nustatyta tvarka užregistruotas, kad ateityje būtų įmanoma atlyginti karo nuostolius. 1915 m. balandžio 16 d. sudaryto Burkevičių turto sąrašo pabaigoje labai trumpai paminėtos ir V. Burkevičiaus knygos: „Krepšys, pilnas įvairių knygų, kaina 50 rub.“⁶⁰ Tame rinkinyje buvo rusų literatūros klasikų kūrinių, nuotykių literatūros, jaunimo periodikos. V. Burkevičius minėjo to meto mėgstamiausią leidinį – „Журнал для всех“ („Žurnalas visiems“), prisimindamas jo formatą, viršelį, šriftą ir net popierių. „Skaityta ir deklamuota iš jo tiek ir tiek, ypač iš 1905 metų rašinių. Magiškos šio leidinio mano sielai įtakos sunku, visai neįmanoma suprasti“, – rašė jis⁶¹. Šis žurnalas, leidžiamas ir redaguojamas V. Mioliubovo, ėjo Sankt Peterburge 1896–1907 m. ir tuo laiku turėjo didelės įtakos jaunuomenei. Visos V. Burkevičiaus knygos, paskubomis sukrautos į krepšius, buvo laikomos namuose, Mažeikiuose. Per karą jos dingo.

Antrąją biblioteką V. Burkevičius sukaupė studentavimo metais (1914–1918) Sankt Peterburge. Ją sudarė daugiausia universiteto kursų vadovėliai ir kita mokomoji literatūra. Išvykdamas į Lietuvą 1918 m. rugsėjo 21 d. V. Burkevičius paskubomis pasiėmė tik dvi knygas – Bibliją ir ką tik pasirodžiusį N. Kariejevo veikalą apie prancūzų revoliuciją. Dalį paliktųjų knygų 1920 m. pavasarį per pažįstamus pavyko parsiusdinti į tėviškę. Jos papildė naujajį rinkinį. Per karą sunku buvo išsaugoti knygas. Netekęs dalies jų, V. Burkevičius rašė: „Ne tiek užgauna nuostolis, kiek gyvenimo neteisybė: kilnių minčių ir šviesių idėjų nešiotojai – spaudiniai – troškiami kaip silkės krepšyje ir lyg popiergaliai žiauria, šiurkščia nemokšos ranka vėjan ar ugnin paleidžiami...“⁶²

V. Burkevičius iš naujo ėmė rinkti knygas 1918 m. Kitaip negu dvi pirmosios, trečioji biblioteka buvo komplektuojama kryptingai. V. Burkevičius vadovavosi graikų filosofo Senekos sentencija: „Didelė biblioteka skaitytoją greičiau išblaško, negu pamokina. Žymiai naudingiau apsiriboti keliais autoriais, negu neapgalvotai skaityti daugelį“. Todėl jis rinko kelių sričių literatūrą, atsižvelgdamas į savo bibliofilinius interesus, kuriuos formavo pedagoginis ir juridinis išsilavinimas, XXVII knygos mėgėjų draugijos aplinka. Leidinių įsigijimo motyvai dažniausiai buvo praktiniai – noras perskaityti knygą. Kartais V. Burkevičius ieškodavo ko nors nepaprasto ir įsigydavo leidinį susidomėjęs jo išvaizda, leidimo metais, buvusios priklausomybės žymėmis. Savo knygas žymėjo antspaudu „V. Burkevičiaus biblioteka“, įklijuodavo knygos ženklą. V. Burkevičius turėjo keturis ekslibrisus – du piešinius ir du medžio raižinius. Pirmąjį piešinį sukūrė latvių dailininkas S. Vidbergs 1932 m., antrąjį – A. Remizovas 1936 m. 1937 ir 1943 m. du ekslibrisus sukūrė V. K. Jonynas. V. Burkevičius 1940 m. kreipėsi į garsų rusų menininką A. Kravčenką, prašydamas sukurti ekslibrisą jo bibliotekai, tačiau 1940 m. gegužės 31 d. dailininkas mirė.

⁶⁰ Ten pat. Lap. 3 // NMB RS. F. 40–7; F. 40–16.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Ten pat. Lap. 4

V. Burkevičius registravo įsigytuosius leidinius ir iš viso buvo užpildęs penkias knygas. Savo biblioteką jis skirstė į šešis skyrius: 1 – teisė, 2 – filosofija, 3 ir 4 – literatūra, 5 – XXVII knygos mėgėjų draugijos leidiniai, 6 – bibliotekininkystė, bibliografija ir bibliofilija. Išlikusi tik penktoji, paskutinė, knygų sąrašo knyga, pradėta 1948 m. lapkričio 6 d. Ji saugoma V. Burkevičiaus archyve Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje⁶³. Knygų sąrašė suregistruotos 1930–1953 m. įsigytos knygos. Įrašai išdėstyti šešiose grafose: eilės numeris; įsigijimo metai; autorius, pavadinimas, leidimo vieta ir metai; kaina; egzemplioriai. V. Burkevičius žymėjo knygas ištisine numeracija, todėl būtent iš paskutiniojo sąrašo galima spręsti apie bibliotekos dydį ir tematiką.

Nuo 1918 m. iki gyvenimo pabaigos bibliofilas sukaupe apie 2000 knygų ir periodinių leidinių lietuvių, rusų, latvių ir vokiečių kalbomis. Svarbiausią rinkinio dalį (32 proc.) sudarė teisės literatūra (631 leidinys), kurią V. Burkevičius geriausiai išmanė ir kuri buvo reikalinga darbui. Dar jaunystėje pamėgęs grožinę kūrybą, jis sukaupe nemažą literatūros ir kritikos kolekciją. Joje buvo lietuvių rašytojų A. Venclovos, S. Nėries, J. Biliūno, P. Cvirkos, J. Janonio knygų bei rusų klasikų A. Puškino, J. Lermontovo, N. Nekrasovo, N. Gogolio, A. Čechovo, F. Dostojevskio kūrinių. Filosofijos ir religijos knygos sudarė 6 proc. (102 knygos), literatūra bibliotekininkystės, bibliografijos ir bibliofilijos klausimais – 4 proc. (78 leidiniai): tai V. Biržiškos knygos, kitų autorių leidiniai apie knygos meną, knygų leidybos istoriją. Likusią bibliotekos dalį sudarė knygos kultūros, istorijos, pedagogikos klausimais, einamųjų metų periodinės spaudos – „Mokykla ir gyvenimas“, „Tarybinė mokykla“, „Tarybų Lietuva“, „Literatūra ir menas“, „Bibliotekų darbas“, „Pergalė“, „Ateitis“, „Į laisvę“ ir kt. – komplektai.

V. Burkevičiaus rinkinyje turėjo būti leidinių iš grafų Tiškevičių Raudondvaryje sukauptos bibliotekos. P. Jakštas savo atsiminimuose minėjo, kad pas V. Burkevičių lankydavosi Tiškevičių turto globėjas ir įgaliotinis, atnešdavęs parduoti knygų⁶⁴. V. Burkevičius turėjo visus XXVII knygos mėgėjų draugijos ir jos narių leidinius, nes kiekvienas draugijos narys, išleidęs savo beletristikos ar mokslo knygas bei straipsnius, numeruotus ir geresniame popieriuje išspausdintus egzempliorius išdalydavo draugijos nariams. Bibliofilas yra gavęs dovanų 40 knygų ir straipsnių atspaudų iš M. Urbšienės, V. Steponaičio, V. Biržiškos, P. Klimo, K. Bižausko, P. Bugailišio, V. Zdzichauskio, V. Cimkausko, S. Santvaro, P. Jakšto, J. Strazdo ir J. Rimošiaus⁶⁵.

V. Burkevičius artimai susidraugavo su T. Lomsargiu, kurį laiką bendradarbiausiu su XXVII knygos mėgėjų draugija, materialiai ir moraliai rėmė dailininką. T. Lomsargis įrišo jam keturias knygas: Kristijono Donelaičio „Metus“ (1940), straipsnių rinkinį „M. K. Čiurlionis“ (1938) ir du „XXVII knygos mėgėjų metraščio“ to-

⁶³ *Burkevičius V.* V. Burkevičiaus bibliotekos knygų sąrašas. 1948–[1960] m. 1 kn. // NMB RS. F. 40–23.

⁶⁴ *Jakštas P.* Raudondvario Tiškevičių bibliotekos likučiai / parengė V. Bogušis // *Knygotyra*. T. 18 (1992), p. 93.

⁶⁵ *Burkevičius V.* Dovanotų leidinių sąrašas. [B. m.] 1 lap. // NMB RS. F. 40–16.

mus (1933, 1937). Šios knygos buvo V. Burkevičiaus bibliotekos pasididžiavimas. Pirmėjo ir antrojo „XXVII knygos mėgėjų metraščiui“ tomų įrišimai buvo sukurti 1939 m. Dailininkas juos įrišo į oranžinės spalvos marokeną, dekoravo auksavimo ir bespalvio įspaudimo būdu. Išėstais romėniškais skaitmenimis viršutinėje apdaro pusėje išryškino antraštę, o apatinėje – skaičių XXI – V. Burkevičiaus eilės numerį draugijos rejestre. Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys K. Donelaičio „Metai“ buvo įrištas į tamsiai rudos ir beržo spalvos marokeną, dekoruotas auksavimo ir dažymo būdu, vidinėje apdaro pusėje eglute išklijuoti kviečių šiaudeliai. Leidinio „M. K. Čiurlionis“ įrišimą T. Lomsargis kūrė labai sunkiu savo gyvenimo laikotarpiu. Pradėjęs rišti knygą 1939 m. rugsėjį, jis susirgo džiova, tuo metu buvo atleistas iš darbo. Baigė rišti tik 1941 m. rugsėjo 27 d.⁶⁶ Abi knygos apdaro pusės yra simetriškos, panaudotas mėlynas marokenas su įspausmais baltais ir juodais augalais.

Šios V. Burkevičiaus knygos buvo eksponuojamos parodose kaip vieni iš ne daugelio to meto meniškojo knygų įrišimo pavyzdžių. 1942 m. Kaune įvyko lietuvių dailininkų apžvalginė dailės paroda. Čia tarp T. Lomsargio darbų buvo rodomos dvi V. Burkevičiui priklausančios knygos – abu „XXVII knygos mėgėjų metraščiui“ tomai. Pirmasis tomas iš parodos buvo pavogtas. Parodos komitetas kreipėsi į tą asmenį, prašydamas grąžinti knygą į parodą. Po savaitės spaudoje pasirodė paties V. Burkevičiaus žinutė: „Dailės parodoje pavogęs dėl savo gabumų ar menkos apsaugos, mano eksponatui duotas, meniškai aptaisytos knygos I tomą kviečiamas nemokamai atsiimti ir antrą tomą. Likusis tomas man primins liūdną Parodos menkos apsaugos faktą ir kels gailėsčio jausmą žuvusiai brangiai mano knygai, o vagiui iš vieno tomo vargu išeis bent pora bačiukų. Taigi abiejų mūsų interesai verčia mane šį pasiūlymą viešai padaryti. Atsiimti be jokios rizikos galima notaro V. Burkevičiaus raštinėje – Kaune, Laisvės alėja Nr. 61, darbo valandomis“⁶⁷. Neilgai trukus po skelbimo pasirodymo V. Burkevičiui paskambino nepažįstamas asmuo, užsiminė apie knygą, tačiau jos taip ir negrąžino. Vėliau T. Lomsargis atkūrė dingusį egzempliorių.

1947 m. Centrinėje valstybinėje bibliotekoje Kaune gruodžio 8 d. atidarytoje lietuviškos knygos 400 metų jubiliejinėje parodoje buvo eksponuojamos visos keturios T. Lomsargio įrištos knygos iš V. Burkevičiaus rinkinio, reprezentavusios šiuolaikinį knygų meną. Paskutinį kartą V. Burkevičiaus paskolintos T. Lomsargio įrištos knygos buvo eksponuotos apie 1969 m. Vilniaus antikvariniame knygyne jo vedėjos P. G. Nevežeskajos surengtoje parodėlėje. Ši ekspozicija sukurstė nesveikas bibliomanų aistras ir galbūt nulėmė V. Burkevičiaus knygų likimą. Neilgai trukus visos keturios T. Lomsargio įrištos knygos buvo pavogtos iš V. Burkevičiaus buto⁶⁸. Jų buvimo vieta iki šiol nežinoma.

⁶⁶ *Gudaitis L.* Ką paliko Tadas Lomsargis? // *Santara.* 1991, ruduo (Nr. 7), p. 64–65.

⁶⁷ *Burkevičius V.* „Dailės Parodoje pavogęs...“ // *Į laisvę.* 1942, birž. 9 (Nr. 133), p. 4.

⁶⁸ *Gudaitis L.* Tadas Lomsargis. Vilnius, 1995. P. 66.

Buvę XXVII knygos mėgėjų draugijos nariai P. Galaunė⁶⁹ ir P. Jakštas⁷⁰ savo atsiminimuose minėjo, kad susirgęs V. Burkevičius ėmė pardavinėti knygas. 1945 m. Centrinei valstybinei bibliotekai jis siūlė pirkti periodinių leidinių komplektus: „Kauener Zeitung“ („Kauno laikraščio“) (1941–1944) 7 tomus, „Į laisvę“ (1941–1942) 4 tomus, „Ateities“ (1943–1944) 3 tomus, mokant po 300 rublių už komplektą⁷¹. V. Burkevičius skundėsi, kad dažnai būdavo negražinamos jo knygos. „Man kažkodėl „sekasi“ duoti knygas kaip tik ypatingų į nuosavybę požiūrių „skaitytojams“, nors visuose kituose dalykuose jie labai gerai atskiria savo turtą nuo svetimo“, – rašė jis⁷². Nemažai knygų išnešiojo kartu dirbę bibliotekininkai. V. Burkevičius dalį knygų padovanojo Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijai, o kitas užrašė savo slaugytojams, globojusiems jį amžiaus pabaigoje.

3. Veikla XXVII knygos mėgėjų draugijoje

V. Burkevičius į draugiją įstojo 1933 m. sausio 27 d., rekomenduotas advokato V. Cimkausko ir karininko P. Jakšto. Prašyme draugijai V. Burkevičius lakoniškai ir paprastai nurodė: „Knyga yra mano geriausias draugas“⁷³. Tuo metu jis buvo žinomas teisės literatūros kolekcionierius. Draugijoje V. Burkevičius ėjo ir administratoriaus pareigas. Kartu su A. Rucevičiumi ir J. Strazdu jis buvo antrosios revizijos komisijos narys. 1937 m. sausio 27 d. visuotinio posėdžio metu išrinkus trečiąją valdybą, draugijos pirmininku tapo J. Balčiūnas, sekretoriumi – V. Cimkauskas, metraštininku – A. Rucevičius, išdininku – V. Burkevičius, nariu pavaduotoju – V. K. Jonynas⁷⁴. V. Burkevičius tvarkė draugijos sąskaitas, išmokėdavo jos nariams honorarus už straipsnius, rinkdavo nario mokestį. 1934 m. jam išvykus į provinciją, šios pareigos pavestos V. Cimkauskui.

V. Burkevičius aktyviai dalyvavo draugijos susirinkimuose, rengė pranešimus. 1935 m. lapkričio 27 d. susirinkime draugijos nariai aptarė įsakymo dėl formatų projektą ir jam pritarė. V. Burkevičius, kalbėdamas apie šį nutarimą, teigė, kad draugijos leidybinei veiklai įtakos jis neturės, nes meno ir kitiems specialios paskirties leidiniams jis netaikomas, be to, teisiniu požiūriu įstatymas neveiksmingas, nes jį išleidęs kainų tvarkytojas neturėjo tam įgaliojimo⁷⁵. 1937 m. rugsėjo 27 d. V. Burkevičius ir V. Cimkauskas papasakojo apie Pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1937 m. eksponuotas knygas, gražiausius prancūzų leidinius Nacionalinėje bibliotekoje.

⁶⁹ Žukas V. Atsiminimai apie profesorių Paulių Galaunę // Tarp knygų. 1994, Nr. 11, p. 31.

⁷⁰ Jakštas P. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. 1983 m. Lap. 76 // VUB RS. F. 235–106.

⁷¹ V. Burkevičiaus siūlomų parduoti Centrinei valstybinei bibliotekai spaudinių sąrašas. [1945] m. 1 lap. // NMB RS. F. 47–1437.

⁷² Burkevičius V. Knygos mėgėjas – knygos saugotojas // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1933. T. 1, p. 18.

⁷³ XXVII knygos mėgėjai. Archyvas. T. 1. // MAB. F. 59. Lap. 185.

⁷⁴ Ten pat. T. 3 // MAB. F. 59. Lap. 1–2.

⁷⁵ Burkevičius V. Pagrėbstai // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1937. T. 2, p. 46–47.

Draugijos susirinkimuose keletą kartų buvo aptarti bibliografijos klausimai. 1936 m. lapkričio 27 d. J. Balčiūnas perskaitė V. Burkevičiaus referatą „Pagrėbstai“. Jame autorius nurodė, kad bibliografijos būklė yra svarbus tautos kultūros lygio rodiklis, o bibliografinės priemonės padeda orientuotis „knygų lobyne“. Bibliografija, rašė autorius, padeda apibendrinti ir įvertinti spaudos produkciją. Kultūros istorija atrenka svarbesnius faktus, sveria juos „kultūros svarstyklėse“, skaičiuoja „tikruosius turtus“, o bibliografijoje veikia kitas dėsnis – čia daroma visų kultūros faktų apskaita ir negalima išmesti nė usnių⁷⁶. Laikydamasis šios kultūrologinės koncepcijos, V. Burkevičius tvirtino, kad reikia registruoti viską, kas yra išspausdinta. Bibliografijos objektas, anot autoriaus, priklauso nuo objektyvių ir subjektyvių aplinkybių ir sąlygų, nuo spaudos kiekio, jos būklės – kas kultūros turtų turi daug, mažiau rūpinasi jų rinkimu, mažiau turintis rūpestingiau viską skaičiuoja. Rengiant bibliografijos rodykles, tam tikros įtakos turi ir tautos psichologija, jos būdas – vienai būdingas chaotiškumas, kitai – „tvarkymo instinktai“. Lietuviams esą reikia registruoti ir smulkius leidinius, nes tik žinodami visą spaudą pamatysime tikrąjį savo veidą⁷⁷. Pranešime V. Burkevičius pateikė duomenų apie rusų juridinės literatūros įvairių tipų bibliografinius leidinius ir ikirevoliucinius bei tarybinius knygų prekybos bibliografijos žurnalus, kurie ne tik informavo apie knygas, bet ir parodė visos to meto Rusijos literatūrinį gyvenimą – rašytojų ir leidėjų veiklą, kritiką, polemiką. V. Burkevičius teigiamai vertino N. Rubakino rekomendacinį bibliografinį veikalą „Среди книг“ („Tarp knygų“), pabrėždamas didelę knygos apimtį ir leidinių klasifikaciją, autoriaus tikėjimą nenugalima, šviesia knygos jėga⁷⁸. Jis pateikė duomenų apie svarbesnius lietuvių bibliografijos leidinius: žurnalus „Knygos“ ir „Bibliografijos žinios“, „Karo literatūros rodyklę“, V. Biržiškos „Lietuvių bibliografiją“.

1933 m. kovo 27 d. skaitytame referate „Knygos mėgėjas – knygos saugotojas“ V. Burkevičius analizavo bibliofilinės veiklos esmę. Autorius teigė, kad XXVII knygos mėgėjų draugija, užsibrėžusi „kultivuoti dailiąją knygą ir ugdyti jos pamėgimą“, yra šios veiklos pradininkė. Draugijoje susibūrusiems autoriams, dailininkams ir leidėjams glaudžiai bendradarbiaujant, „geros knygos turinys gaus priderančius, vertus ir dailius rūbus“⁷⁹. Tačiau nepakanka vien ugdyti meilę knygai. Tikrasis bibliofilas turi ne tik gerbti, bet ir saugoti knygą. Tai ypač aktualu išigalėjus papročiui negražinti pasiskolintų knygų. Norint sukaupti vertingą knygų rinkinį, reikia daug kruopštaus darbo ir jis būtų bergždžias, jei savininkas nesugebėtų apsaugoti kolekcijos nuo daugybės priešų (skolininkų). Autorius svarstė, ar draugijos biblioteka turi būti vieša ir kaip užtikrinti jos saugumą. V. Burkevičius nurodė dvejopą knygos prigimtį – išgyta knyga yra jos savininko nuosavybė, tačiau kartu ji yra visuomeni-

⁷⁶ Burkevičius V. Pagrėbstai. (Feljetonai–chronika) // MAB RS. F. 59–180. Lap. 335.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ Ten pat. Lap. 337–338.

⁷⁹ Burkevičius V. Knygos mėgėjas – knygos saugotojas // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1933. T. 1, p. 18.

nis turtas, knyga atlieka svarbią „kilnių minčių skleidimo misiją“. Todėl autorius kelia moralinę problemą: „Ar galima neduoti knygos tikrai jos trokštančiam, ypač jei nėra jokio pagrindo manyti, kad ji gali dingti. Atsakymas: ne tik galiu, bet ir privalau“⁸⁰. Ir vis dėlto autorius mano, kad toks požiūris gali būti priimtinas knygos autoriui, bet ne knygos savininkui. Po dvejų metų skaitytame pranešime „Pagrėbstai“, užsimindamas apie knygų skolintojus, V. Burkevičius sukirstė juos į tuos, kurie nori gražinti knygą, ir „skolintojus“, kurie sąmoningai ją pasisavina⁸¹. Jo nuomone, pastarieji liudija mūsų visuomenės apsilaidimą ir nepagarbą knygai.

Nagrinėjant draugijoje Lietuvos asmeninių bibliotekų istoriją, V. Burkevičius savo pranešime „Pagrėbstai“⁸² svarstė, koks likimas ištiko Lietuvos kanclerio ir Edukacinės komisijos pirmininko J. L. Chreptavičiaus biblioteką, išblaškytą per Rusijos revoliuciją. 1939 m. lapkričio 27 d. bibliofilas papasakojo draugijos nariams apie dabartinę savo biblioteką ir dvi jos pirmtakes, apibūdino savo knygų rinkinio teminį profilį, leidinių išigijimo motyvus, bibliotekos tvarkymą⁸³.

V. Burkevičiaus straipsnių paskelbta draugijos metraščiuose. Pirmajame tome buvo išspausdintas bibliofilijos klausimams skirtas jo straipsnis „Knygos mėgėjas – knygos saugotojas“⁸⁴. Antrajame metraščio tome, kuriame daugiau vietos buvo skirta to meto lietuvių spaudos problemoms, bibliografijai, kultūrinio gyvenimo atgarsiams, įdomus savo forma ir turiniu V. Burkevičiaus paskelbtas straipsnis „Pagrėbstai“⁸⁵. Ieškodamas temos rašiniui, autorius nutarė apžvelgti einamųjų metų spaudą ir pasidomėti knygų pasaulio naujienomis. Kai kurie klausimai – J. L. Chreptavičiaus bibliotekos likimas, knygų formatų įstatymas, knygų skolinimas – jau buvo aptarti draugijos susirinkimuose. V. Burkevičius taip pat paminėjo „knygų savaites“, t. y. knygų šventes, Estijoje, Latvijoje, Vokietijoje ir pirmąjį tokio pobūdžio renginį Lietuvoje – 1935 m. buvo surengtas konkursas „Dešimt literatūros gražuolių“. Bibliofilas piktinosi kas pavasarį vykstančia knygų platinimo akcija – „papigintų knygų mėnesiu“. Jo nuomone, tikrasis knygos mėgėjas to nelaukia, nes neįmanoma pusvelčiui duoti ar imti knygą. Paskutiniai kronikos dalis skirta knygų statistikos klausimams. V. Burkevičius nurodė, kad mūsų periodinėje spaudoje bibliotekų fondų ir leidybinės produkcijos statistika pateikiama labai skurdžiai, nurodant tik knygų arba tomų skaičių. Terminai „tomas“, „knyga“ nėra vienareikšmiai, todėl dažnai sunku įvertinti tikrąją bibliotekos vertę. Be to, jie visai netinka periodikos rinkiniams apibūdinti. Siekiant didesnio tikslumo ir informatyvumo, reikėtų vartoti daugiau terminų, nurodyti pavadinimų, leidinių vienetų, spau-

⁸⁰ *Burkevičius V. Knygos mėgėjas – knygos saugotojas // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1933. T. 1, p. 20*

⁸¹ *Burkevičius V. Pagrėbstai // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1937. T. 2, p. 48.*

⁸² Ten pat, p. 46.

⁸³ *Burkevičius V. Pirmasis tūkstantis mano trečiojoje bibliotekoje (1919–1939 m.). 1939 m. 8 lap. // NMB RS. F. 40–7; F. 40–16.*

⁸⁴ *Burkevičius V. Knygos mėgėjas – knygos saugotojas // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1933. T. 1, p. 17–20.*

⁸⁵ *Burkevičius V. Pagrėbstai // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1937. T. 2, p. 45–54.*

dos lankų, įrišimų skaičių, tiražą⁸⁶. Šis V. Burkevičiaus straipsnis įdomus tuo, kad jame bene pirmą kartą lietuvių spaudoje užsiminta apie knygos ateitį, esą spausdintą žodį išstums gyvenimo mechanizavimas: „Ar negali rašytojas ir knyginkas pamanyti, kad ateina jau ir knygai galas? Juk jau ir šiandien matome, kad dienraščio informacija greit nebepajėgs su radio konkuruoti“⁸⁷. V. Burkevičiaus prognozės buvo per daug pesimistiškos. Naujos visuomenės informavimo priemonės neišstūmė spausdinto žodžio, ir knyga nestokoja skaitytojų. Spaudai rengiamame trečiajame „XXVII knygos mėgėjų metraščio“ tome turėjo būti paskelbtas V. Burkevičiaus pranešimas „Apie savo biblioteką“⁸⁸.

Draugijos veikloje būta ir nemažai trūkumų. Dėl jos veiklos krypties ne kartą diskutuota narių susirinkimuose, priekaištauta dėl uždarumo, platesnių kontaktų su visuomene stokos, nepakankamo rūpinimosi naujų knygų meniškumu. 1934 m. rugsėjo 27 d. susirinkime V. Burkevičius apžvelgė draugijos ketverių metų veiklą. Jis teigė, kad nuveikta nepakankamai, draugija prarado pirminį entuziazmą, posėdžiuose trūksta aktualių temų, ragino draugiją aktyviau dirbti, rūpintis bibliofilijos klausimais ir atkreipti dėmesį į spaudoje pasirodančius satyrinius straipsnius apie tai, kad lietuviai inteligentai neperka ir neskaito knygų, pasiskolinę jų negražina. Juk tai draugijos rūpestis ugdyti knygos kultūrą⁸⁹. 1935-ųjų metų veiklos apžvalgoje revizijos komisija, kurią sudarė A. Rucevičius, J. Strazdas ir V. Burkevičius, ragino draugiją išeiti „iš savo keturių sienų“, „iš užsidarymo stadijos“, surengti Kaune ir provincijoje viešų paskaitų knygos meilei skiepyti, jos menui populiarinti⁹⁰.

4. Darbai bibliofilijos klausimais

Bibliofilijos ir spaudos istorijos darbams pirmiausia priskirtini V. Burkevičiaus atsiminimai apie XXVII knygos mėgėjų draugiją⁹¹. Atsiminimus jis pradėjo rašyti 1960 m., praėjus dvidešimčiai metų po jos uždarymo, per laiko nuotolį stengdamasis įvertinti draugijos veiklą. V. Burkevičius nurodė, kaip buvo siekiama draugijos tikslo: organizuotos ekskursijos į muziejus, bibliotekas, surengta dailiosios knygos paroda, leidžiami meniški leidiniai. Trumpai aptarė draugijos susirinkimus ir pranešimus, paminėjo svečių – T. Lomsargio, L. Šniukštos, S. Pilkos – skaitytus pranešimus. V. Burkevičius nurodė, kad susirinkimai vykdavo narių butuose ar kitose patalpose; pamėgta vieta – Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus bibliotekos salė. Jo nuomone, draugijos organizatoriams steigėjams pavyko suburti nors ir nedidelį, tačiau vienos idėjos vienijamą kolektyvą. V. Burkevičius prisiminė draugijos sek-

⁸⁶ *Burkevičius V. Pagrėbštai // XXVII knygos mėgėjų metraštis. Kaunas, 1937. T. 2, p. 54.*

⁸⁷ Ten pat, p. 51.

⁸⁸ XXVII knygos mėgėjai. Archyvas. T. 3 // MAB. F. 59. Lap. 40.

⁸⁹ *Burkevičius V. Nepasiekiamas ar pasiekiamas. 1934 m. 6 lap. // NMB RS. F. 40-1; F. 25-276.*

⁹⁰ XXVII knygos mėgėjai. Archyvas. T. 2 // MAB. F. 59. Lap. 215.

⁹¹ *Burkevičius V. Aštuonerius metus su knygos mėgėjais. 1960 m. 14 lap. // NMB RS. F. 40-16, F. 47-2408.*

retorių ir metraštininką V. Cimkauską – „bibliofilą iš prigimties, tikrą draugijos animus movens“, pirmąjį jos steigėją ir įkvėpėją V. Steponaitį, draugijos sielą M. Urbšienę. Daugiau dėmesio V. Burkevičius skyrė draugijos leidiniams ir jų apipavidalinimui. Jis išvardijo išleistas knygas, pažymėjo, kad draugijos darbo užmojai labai priklausė nuo visuomenės ekonominio pajėgumo, jos tokių leidinių poreikio. V. Burkevičius apibūdino dailininko V. K. Jonyno draugijai ir jos nariams sukurtus ekslibrisus, T. Lomsargio bendradarbiavimą. Jo nuomone, išskirtinė draugijos savybė – jos intymumas, apibrėžtas narių skaičius, knygos žinovų ir mėgėjų elitas, suvienytas vienos bendros veiklos ir pasiryžimo dirbti lietuviškai knygai. V. Burkevičius teigė, kad XXVII knygos mėgėjų draugija nėra atsiskyrusi estetų grupė, nuo realaus gyvenimo atitrūkę keistuoliai, kaip apie draugiją buvo rašyta spaudoje. Jis rašė, kad draugijos susirinkimuose buvo ne tiek svarbu aptarti darbo klausimus, bet pajusti to uždaro knygos mėgėjų ratelio dvasią, prasmę, atsitraukti nuo kasdienio gyvenimo ir pabūti knygos pasaulyje. V. Burkevičius nesitikėjo, kad draugija kada nors atgims, tačiau teigė, kad „estetizmo idėja yra nemirtinga, dailiosios knygos pamėgimas visur ir visada bus gyvas ir pagal laiko dvasią nuolat turės reikštis, tai knygos draugų ir į knygą įsimylėjusių niekad netrūks ir bibliofilų draugijoms, kad ir nauju pavidalu, priklausau ateitis“⁹².

V. Burkevičiaus atsiminimai nėra nuoseklūs ir išsamūs, tačiau juose perteikta draugijos veiklos atmosfera, pasiryžimas dirbti lietuviškai knygai. Vertinant draugijos nuopelnus Lietuvos kultūrai, knygos menui, V. Burkevičiaus rašinys yra reikšmingas šaltinis, papildantis kitų jos narių – P. Jakšto⁹³ ir P. Galaunės⁹⁴ atsiminimus.

V. Burkevičius buvo surinkęs visų XXVII knygos mėgėjų draugijos narių fotografijas, užsakęs jų klišes. Jis norėjo sudaryti albumą draugijos nariams atminti, tačiau šis sumanymas taip ir liko neįgyvendintas. V. Burkevičius buvo surinkęs biografinės medžiagos apie draugijos narį V. Cimkauską, kuris 1944 m. žuvo vokiečių koncentracijos stovykloje⁹⁵. Jis su pagarba prisiminė ir vieną iš draugijos steigėjų – V. Steponaitį, jų bendrą veiklą draugijoje, darbą Centrinėje valstybinėje bibliotekoje⁹⁶.

V. Burkevičius domėjosi kitais knygų mėgėjais ir stengėsi įvertinti jų darbą. Centriniam valstybės archyve jis rado medžiagos Lietuvos bibliofilijos istorijos

⁹² *Burkevičius V.* Aštuonerius metus su knygos mėgėjais. 1960 m. Lap. 1 // NMB RS. F. 40–16; F. 47–2408.

⁹³ *Jakštas P.* Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. 1983 m. 83 lap. // VUB RS. F. 235–106.

⁹⁴ *Galaunė P.* Kaip gimė ir veikė “XXVII knygos mėgėjų draugija” // Bibliotekų darbas. 1976, Nr. 10, p. 32–36; *Žukas V.* Atsiminimai apie profesorių Paulių Galaunę // Tarp knygų. 1994, Nr. 11, p. 29–31.

⁹⁵ *Burkevičius V.* Cimkauskas Viktoras (1896–1944) : (nekrologui medžiaga). 1945 m. 3 lap. // NMB RS. F. 40–16; F. 25–275.

⁹⁶ *Burkevičius V.* Mano širdies gėlių puokštelė draugo pakeleivio kapui atsiskiriant po 25 m. (1932–1957) kelionės : [apie V. Steponaitį]. [1960] m. 12 lap. // NMB RS. F. 40–13; F. 47–2416.

klausimais. V. Burkevičius parengė rašinį apie Marijono Čapskio biblioteką⁹⁷. M. Čapskis (1816–1875) Kėdainių dvare surinko 2060 tomų įvairiakalbę biblioteką, monetų rinkinį. Po 1863 m. sukilimo jis buvo ištremtas, o jo biblioteka konfiskuota ir perkelta į Vilnių. V. Burkevičiaus archyve surasti dokumentai padėjo patikslinti bibliotekos perkėlimo į Vilnių datą – 1866 m. Tuomet Kauno pradžios mokyklų inspektorius priėmė tik apie 1500 pavadinimų knygų, įvairių raštų ir laiškų. V. Burkevičius domėjosi, kur dingo dar 500 knygų, ar buvo bibliotekos katalogas, ar įpėdiniams pasisekė šią biblioteką atgauti. V. Burkevičiaus manymu, būnant Vilniuje, galima pasekti bibliotekos likimą, įvertinti ją bibliofilijos požiūriu, išsiaiškinti, ar neatsirado laiškų ir kitų dokumentų rinkinys.

V. Burkevičius leidinio „Bibliotheca Litwana“ pirmajam tomui rengė straipsnį apie Pažaislio kamaldulų (baltųjų benediktiečių) vienuolyno biblioteką. Šis 1943 m. parašytas keturių lapų straipsnis buvo praplėstas, suredaguotas V. Biržiškos ir J. Rimanto, tačiau taip ir liko rankraštyje⁹⁸. Pažaislio kamaldulų vienuolynas, gyvavęs apie 170 metų (1663–1832), už tariamą jo vienuolių dalyvavimą 1831 m. sukilime buvo uždarytas ir paverstas pravoslavų vienuolynu. Remdamasis archyve rastais dokumentais, V. Burkevičius bandė pasekti bibliotekos likimą. Jis nurodė, kad vertingesnės knygos buvo išsiųstos į Polocke steigiamą dvasinę seminariją, dalis liko Pažaislyje. Jis paminėjo išsiųstųjų knygų teminę bei kalbinę sudėtį, apibūdino bibliotekos knygų sąrašus, išskyrė seniausias ir naujausias knygas.

Dar vienas nepublikuotas V. Burkevičius darbas – trumpos apybraižos iš Rusijos knygos mėgėjų gyvenimo, pavadintos „Bibliofilai“⁹⁹. Autorius čia paminėjo žymų bibliofilą, senosios rusų knygos žinovą S. Minclovą, nurodė, kad jo biblioteka pateko į Vokietiją, o asmens archyvas atsidūrė privačiose kolekcijose Latvijoje. V. Burkevičius apgailestavo, kad buvo išsklaidyta A. Puškino biblioteka ir paviko išgelbėti tik jos likučius. Autorius pateikė žinių apie L. Tolstojaus biblioteką, tikėjosi, kad per karą ji išliko. Kitos trys apybraižos – rusų bibliofilų gyvenimo momentai, į kuriuos V. Burkevičius atkreipė dėmesį lankydamasis Paryžiuje 1937 m. Paryžiaus antikvariate rasta 1916 m. knyga „Полвека для книги“ („Pusė amžiaus knygai“), skirta žinomo rusų leidėjo I. Syrkinio 50-ties metų kultūrinei veiklai paminėti, sukėlė daug minčių apie knygos meną. V. Burkevičius domėjosi 1926 m. Paryžiuje įsikūrusios „Rusų knygos draugų bendruomenės“ veikla, teigė, kad ji gimininga XXVII knygos mėgėjų draugijai.

Literatūrinius sugebėjimus V. Burkevičius atskleidė 1937 m. parašytame humoristiniame pasakojime „Kaip trys draugijos nariai ketvirtajam naujų knygų vežė...“¹⁰⁰. Autorius su šypsena žvelgia kartais į perdėtą bibliofilų domėjimąsi knyga,

⁹⁷ *Burkevičius V.* Vienos Lietuvos bibliotekos ir archyvo liūdno kelionės pėdsakai (1866) : [apie M. Čapskio biblioteką]. 1938–1940 m. 3 lap. // NMB RS. F. 40–6; F. 47–2418.

⁹⁸ *Burkevičius V.* Pažaislio kamaldulų vienuolyno bibliotekos likimas. 1943 m. 21 lap. // NMB RS. F. 47–96.

⁹⁹ *Burkevičius V.* Bibliofilai. (Feljetono-chronikos atkarpa). 1938 m. 10 lap. // NMB RS. F. 40–5.

¹⁰⁰ *Burkevičius V.* Kaip trys draugijos nariai ketvirtajam naujų knygų vežė... : [humoristinis pasakojimas]. 1937 m. 5 lap. // NMB RS. F. 40–4.

rašo, kad tikrų knygos mėgėjų mažai beliko: „Visiems juk pažįstama yra ši jau gana retai besutinkama žmonių rūšis, kaip elnių likučiai Neringoj“¹⁰¹.

Visai kitokios nuotaikos yra tik 1995 m. žurnale „Tarp knygų“ iš rankraščio paskelbtas V. Burkevičiaus straipsnis „Neaiškios temos ir be jokio užvardinimo rašinys“ – jo kopiją redakcijai atsiuntė 1991 m. atsikūrusios XXVII knygos mėgėjų draugijos narys V. Staniulis. Autorius 1943 m. rašinių dedikavo „kol kas negaliojančios, bet nemirštančios XXVII knygos mėgėjų draugijos tikriesiems nariams“¹⁰². V. Burkevičius aptarė Sankt Peterburgo viešosios bibliotekos 1812 m. įstatymą: jo turinys, iškilmingas kalbos stilius liudija pagarbą skaitytojui ir knygai, bibliotekininio darbas įvardijamas ne kaip tarnyba, o kaip tarnavimas visuomenės labui. V. Burkevičius atkreipė dėmesį į tai, kad šis įstatymas buvo sukurtas karo metais. Autoriaus manymu, būtent sunkiais ir tamsiais laikais galima pamatyti, kiek tikra yra meilė knygai. V. Burkevičius apgailėstavo, kad karo metais daug kas išdavė knygą. „Lengva, pasirodo, bendromis gražiomis frazėmis knygą iškilmingame posėdyje prie pilno stalo garbinti, bet sunku (oi, kaip sunku!) vargo ir pavojaus valandoje dėl jos per aguonos grūdą rizikuoti“¹⁰³, – rašė jis.

PETRAS JAKŠTAS

1. Asmenybės ir gyvenimo bruožai

Petras Jakštas gimė 1899 m. spalio 16 d. Rokiškio valsčiuje, Stramilių kaime, ūkininkų Jono Jakšto ir Emilijos Tučiūtės šeimoje. Jakštai augino dešimt vaikų – dvi dukras ir aštuonis sūnus, iš kurių Petras buvo vyriausias. P. Jakšto vaikystėje, slenkant paskutiniems spaudos draudimo metams, geru žodžiu stramiliečiai minėjo elgetą Baublį, pramintą Ropiku. Jis po visą Rokiškio apskritį platino iš Tilžės slapta atgabentas lietuviškas knygeles. Žmonės nepamiršo ir knygnešio Jono Rastausko iš Moškėnų kaimo. Stramilių gyventojai buvo apsišvietę, raštingi. Tai gretimos Panemunėlio parapijos klebono Jono Katelės nuopelnas. Aplinkiniuose kaimuose jis steigė, rėmė ir šelpė slaptas mokyklėles, savo pareiga laikydamas mokyti kraštiečius skaityti ir rašyti lietuviškai. Stramiliuose tokiai mokyklai vadovavo P. Jakšto teta Uršulė Jakštaitė-Šukienė.

Pirmosios P. Jakšto pamokos vyko namuose. Motina, baigusi daraktoriaus mokyklą, išmokė sūnų pažinti raides ir skienuoti. Tad, išėjęs elementorių, Petras ėmė skaityti maldas bei litanijas iš močiutės dovanoto „Seno aukso altoriaus“. Rašyti mokė tėvas, baigęs Panemunėlio rusų pradžios mokyklą. Kaimo vaikus rašyti, skaityti lietuviškai bei rusiškai ir aritmetikos 1910–1912 m. žiemą pamokydavo

¹⁰¹ Ten pat. Lap. 1 // NMB RS. F. 40–4.

¹⁰² *Burkevičius V. Neaiškios temos ir be jokio užvardinimo rašinys / parengė V. Staniulis // Tarp knygų. 1995, Nr. 5, p. 16–18.*

¹⁰³ Ten pat, p. 18.

Bronislava Jurgelionytė iš Moškėnų kaimo. 1912–1914 m. P. Jakštas lankė Rokiškio dviemetę mokyklą.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, pradinės bei vidurinės mokyklos užsidarė, daugelis mokytojų išvyko į Rusijos gilumą. Todėl 1914 m. tėvai išleido P. Jakštą mokytis į Sankt Peterburgo berniukų gimnaziją prie Šv. Kotrynos bažnyčios. Visą mokymosi laiką Petrą globojo į Sankt Peterburgą išvykusi Jurgelionių šeima. Šv. Kotrynos bažnyčiai priklausiusios mokyklos turėjo beveik šimtmečio tradicijas. Berniukų progimnazija 1906 m. buvo išplėsta į gimnaziją ir vadinosi „Berniukų gimnazija prie Šv. Kotrynos bažnyčios Sankt Peterburge su pilnomis mokinių teisėmis“. Mokestis už mokslą tuomet buvo padidintas iki 60 rublių per metus. Mokymo lygiu, drausme ir pedagogų pasirengimu Šv. Kotrynos bažnyčios berniukų gimnazija buvo viena geriausių tarp Sankt Peterburgo valdinių mokyklų. Šv. Kotrynos bažnyčios mokyklos buvo katalikiškos ir į jas priimdavo visus katalikų vaikus, neatsižvelgiant į tautybę. Iš viso gimnazijoje mokydavosi per 600 mokinių. Daugumą sudarydavo lenkai, lietuvių būdavo apie 100, latvių – apie 20, vokiečių, prancūzų ir italų – po kelis ar keliolika. Be bendrųjų dalykų, berniukai buvo mokomi lotynų, graikų, rusų, prancūzų, vokiečių kalbų. Visi dalykai dėstomi rusų, o pamaldos laikomos lotynų kalba. Nuo 1906 m. lietuviams, latviams ir lenkams fakultatyviai pradėta dėstyti jų gimtoji kalba, o vėliau ir literatūra. Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų specialistų tuo metu dar nebuvo, todėl šiuos dalykus dėstė įvairių specialybių lietuvių inteligentai. Jie dažnai keisdavosi. Pagrindinės mokomosios priemonės buvo J. Gabrio „Trumpas lietuvių kalbos vadovėlis“ (1906) ir E. Volterio „Lietuviška chrestomatija“, kurią 1901 ir 1903–1904 m. išleido Sankt Peterburgo universitetas. Tokiose pamokose mokiniai išmokdavo neblogai lietuviškai rašyti ir susipažindavo su lietuvių literatūros kūrinių¹⁰⁴.

Mokslas P. Jakštą traukė, jis domėjosi praeitimi, perskaitė visas gimnazijos bibliotekoje buvusias istorines knygas. Gimnazijoje prasidėjo kūrybinė P. Jakšto veikla. Mokslo metais vykdavo daug kultūrinių renginių, ekskursijų į muziejus, teatrą, po miestą ir jo apylinkes, o vasarą buvo organizuojamos išvykos į tolimesnes vietas. 1916 m. atostogaudami prie Uralo kalnų, mokiniai leido rankraštinius laikraščius: lenkai – „Uralski komor“, baltarusiai – „Bialoruski lapoc“. Neatsilikę ir lietuviai: P. Jakštas ir S. Pilka parengė laikraštėlį „Erškėtis“ – tai buvo pirmasis lietuviškas moksleivių laikraštis Rusijoje. Jame P. Jakštas paskelbė pirmąjį savo straipsnį apie mokinių kelionę į bityną.

Dėl bręstančios revoliucijos nuotaikų Sankt Peterburge darėsi neramu. Po 1917-ųjų perversmo gimnazija perėjo švietimo komisariato žinion. Tačiau bado ir revoliucijos padariniai sugriovė gimnazijos tvarką, todėl po kelerių metų dauguma mokinių su tėvais ir dalis mokytojų sugrįžo į gimtinę. P. Jakštas, baigęs šešias gimnazijos klases, taip pat grįžo pas tėvus į Lietuvą. Per karą Stramilių kaimas beveik nenukentėjo, frontas čia praėjo be kautynių, todėl visos gyvenvietės išliko. Strami-

¹⁰⁴ *Jakštas P.* Petrapilio Šv. Kotrynos bažnyčia ir jos mokyklos. 1939 m. Lap. 94 // VUB RS. F. 235–121.

liai iš Zarasų apskrities Panemunėlio valsčiaus perėjo į Rokiškio apskrities Kazliškio valsčių. Renkant valsčiaus valdybą, P. Jakštas, kaip raštingas ir apsišvietęs jaunuolis, buvo išrinktas valdybos sekretoriumi. Juo buvo neilgai, nes nutarė toliau siekti mokslo. 1920 m. lapkričio 15 d. P. Jakštas įstojo į Lietuvos karo mokyklą, kurioje be mokesčio buvo galima įgyti aukštesnįjį išsilavinimą. Ši mokykla Kaune buvo įsteigta tik prieš metus (1919); į ją priimami 18–25 metų amžiaus vyrai, baigę vidurinę mokyklą ir išlaikę stojamuosius egzaminus¹⁰⁵. Iš pradžių mokslas truko palyginti trumpai – nuo 4 iki 13 mėnesių. Siekta kuo greičiau apmokyti jaunuolius ir siūsti į frontą, nes laikotarpis buvo sudėtingas: 1919 m. lenkai užgrobė Vilnių; traukiantis vokiečiams, į Lietuvą veržėsi rusų kariuomenė, o Lietuvos karinės pajėgos dar tik kūrėsi. Po metų P. Jakštas baigė mokyklą įgydamas pėstininkų leitenanto laipsnį. Jis buvo paskirtas tarnauti į 7-ąjį Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pėstininkų pulką, suformuotą iš Kauno bataliono, pasižymėjusio kovose su lenkais ir bermontininkais. 1923 m. kovo 1 d. 7-asis pulkas buvo perkeltas į atgautą Klaipėdos kraštą. Tuo metu Klaipėdos kraštas buvo įtraukiamas į Lietuvos gyvenimą: įvesta lito valiuta, panaikinta muitų siena, lietuvių ir vokiečių kalbos pripažintos oficialiosiomis, steigiamos lietuviškos mokyklos.

1924–1926 m. P. Jakštas mokėsi Klaipėdos lietuvių gimnazijos suaugusiųjų kursose. Čia įgijo mokslo baigimo atestatą. Šioje gimnazijoje jis dirbo pavaduojančiu fizinio lavinimo mokytoju; asmeniškai pažinojo tuometinį gimnazijos vadovą P. Mašiotą. P. Jakštas, pats siekdamas mokslo, šviečiamąją veiklą užsiėmė ir kariuomenėje. Jis rūpinosi į kariuomenę pašauktų beraščių jaunuolių mokymu ir lavinimu, nes daugeliui tai buvo vienintelė mokykla. 1924 m. P. Jakštas buvo paskirtas pulko švietimo komisijos pirmininku, o 1927 m. – raštininkų, norinčių įgyti puskarininkio laipsnį, egzaminų komisijos nariu.

Klaipėdoje prasidėjo P. Jakšto darbas spaudoje. 1924–1926 m. jis redagavo pulko laikraštį „Kovotojas“, per tuos metus paskelbė jame 75 straipsnius ir žinutes. Savo slapyvardžiu pasirinko gimtojo kaimo pavadinimą – pasirašinėjo *Simono Stramiličio* pavarde ir santrumpomis *S. Str.*, *S. Str-tis*. P. Jakšto straipsniai buvo šviečiamąjo pobūdžio: jis stengėsi supažindinti karius su svarbesniais Lietuvos istorijos ir kultūros momentais, žymiais krašto žmonėmis, rašė apie pirmąsias lietuviškas knygas, spaudos draudimo laikotarpį, katalikų bažnyčios istoriją, karių kapų tvarkymą, paskelbė V. Kudirkos, S. Daukanto, M. Valančiaus biografijas. Dažnai pasirodydavo P. Jakšto reportažų apie valstybinių švenčių ir žymių datų minėjimą, žinučių apie įvairius kultūrinius renginius. Kelios P. Jakšto publikacijos buvo paskelbtos viename iš nedaugelio lotyniškais raidėmis Klaipėdoje leidžiamų dienraščių „Klaipėdos žinios“.

P. Jakštas aktyviai dalyvavo pulko kultūriniame gyvenime, buvo Karo mokslo draugijos Klaipėdos įgulos ratelio sekretorius. Šis ratelis Kareivių klube organizuodavo paskaitas įvairiomis temomis. Nemažai jų parengė ir P. Jakštas: 1924 m. gegužės 7 d. skaitė pranešimą spaudos atgavimo 20-ties metų sukaktuvių proga; rugpjū-

¹⁰⁵ Jodauga J. Kariuomenės mokymas // Lietuva 1918–1938. Kaunas, 1938. P. 79.

čio 1 d. vyko jo paskaita „Lietuvos Respublikos Konstitucijos dėsniai“; rugpjūčio 31 d. – paskaita apie parodas, jų istoriją, organizavimą, apie trečiąją Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodą; gruodžio 1 d. P. Jakštas kalbėjo apie „Aušros“ ir „Varpo“ laikus, V. Kudirkos gyvenimą, jo darbus ir raštus; 1925 m. vasario 10 d. skaitė pranešimą apie Karo mokslo draugijos trečiąjį Karo apygardos atstovų suvažiavimą Marijampolėje; lapkričio 15 d. vyko paskaita apie Klaipėdos praeitį. Kai kurie P. Jakšto pranešimai buvo paskelbti pulko laikraštyje.

Domėjimasis krašto istorija paskatino P. Jakštą organizuoti ekskursijas ir joms vadovauti. Dažniausiai į neseniai atgautą Klaipėdos kraštą vykdavo mokinių grupės iš įvairių Lietuvos miestų. Neklusniuosius vaikus P. Jakštas vadindavo peckeliais, šelmiais ir kalakutais, o geruosius – prieteliais. Todėl daugelis, nežinodami tikrosios P. Jakšto pavardės, pradėjo jį vadinti Prieteliumi, ir ši pravardė išliko visą gyvenimą. Vedžiodamas mokinius Klaipėdos gatvėmis, P. Jakštas pasakodavo apie Mažosios Lietuvos kraštą, jo žmones ir istoriją. Mokiniai anksčiau ar vėliau užmiršdavo istorines datas, žymias pavardes, tačiau ilgam įsimindavo malonų ir linksmą ekskursijos vadovą. P. Jakštas gaudavo nemažai laiškų iš mažųjų „prietelių“ ir „kalakutų“ bei jų mokytojų. Juose papasakoti ekskursijų išpūdziai, kviečiama atvažiuoti. P. Jakštas priimdavo ekskursijas ir grįžęs į Kauną 1927 m. Jis palaikė ryšius su Klaipėdos krašto mokyklomis, Kaune labiausiai draugavo su Šančių pradžios mokykla, Vaikelio Jėzaus prieglauda, aklyjų ir kurčėbylių mokyklomis. Kad būtų drąsiau priimti pirmąją komuniją, Šančių vaikai į bažnyčią kviesdavosi Prietelių. Vaikelio Jėzaus prieglaudos vaikai sulaukdavo P. Jakšto – Senelio Šalčio. Į mokyklos šventes ar mokslo metų pabaigtuves jis taip pat ateidavo su dovanomis – viena knyga geriausiai besimokančiam berniukui, kita – mergaitei. Aplankydavo jis ir Kauno vaikų prieglaudas, net išmoko aklyjų rašto, kad galėtų susirašinėti su gyvenimo nuskriaustais vaikais.

Dar tarnaudamas Klaipėdoje, P. Jakštas ėmėsi svarbaus ir reikšmingo darbo – tvarkė pulko karių kapus. 1927 m. Kaune pradėjo veikti komisija žuvusių ir mirusių karių kapams tvarkyti. Po metų P. Jakštas buvo paskirtas jos sekretoriumi. Komisija tvarkė karių kapus daugelyje Lietuvos miestų, taip pat okupuotame Vilniaus krašte. Buvo stengiamasi nustatyti žuvusiųjų asmenybes, ant kapų statomi cementiniai kryželiai. Pasitelkę įvairius pulkų archyvų sąrašus, komisijos nariai rinko žuvusių lietuvių kareivių palaikus Latvijos teritorijoje. 1932 m. Latvijoje, Černovkos kaime pulkininko leitenanto V. Augustausko ir kapitono P. Jakšto iniciatyva buvo pastatytas paminklas ten palaidotiems Lietuvos kariams. Kai 1930 m. buvo sumanyta įrengti Nežinomojo kareivio kapą Kaune, šis darbas buvo pavestas P. Jakštui. Tuo tikslu jis vyko į Latviją atvežti nežinomo lietuvių kareivio palaikų, rastų netoli Černovkos kaimo. Per sieną jie buvo pergabenti slaptai, nuvežti į Kauną ir 1934 m. rudenį iškilmingai palaidoti Karo muziejaus sodelyje.

1927–1932 m. P. Jakštas studijavo Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universitetas) Humanitarinių mokslų fakultete lyginamąją kalbotyrą ir lietuvių kalbą. Fakultete buvo dėstomos tokios bendrosios disciplinos kaip filosofija, logika, psichologija, pedagogika, Lietuvos istorija ir, žinoma, kalbos: lotynų,

graikų, sanskrito, gotų, prūsų, vokiečių, senovės bulgarų, rusų, lenkų, latvių, lietuvių. Lietuvių literatūrą dėstė J. Tumas-Vaižgantas, lietuvių ir prūsų kalbas – P. Skardžius, lenkų kalbą – A. Herbačiauskas, lenkų literatūrą – V. Krėvė-Mickevičius, latvių kalbą ir literatūrą – E. Volteris, rusų kalbos istoriją – B. Sruoga. P. Jakštas klausė M. Biržiškos skaitomų lietuvių literatūros istorijos ir metodikos, lietuvių tautosakos kursų, lankė V. Biržiškos bibliografijos ir Lietuvos knygos istorijos paskaitas.

Kaune išsiplėtė P. Jakšto visuomeninė veikla. 1928–1940 m. jis dirbo Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo Spaudos ir švietimo skyriuje, kuris leido karinę literatūrą ir periodiką: karo mokslo, karinio rengimo ir auklėjimo žurnalą „Mūsų žinynas“, jo metinį priedą „Karo archyvas“, mėnesinį Lietuvos karininkų laikraštį „Kardas“, Lietuvos kariuomenės savaitraštį „Karys“. P. Jakštas aktyviai bendradarbiavo šioje karinėje spaudoje, taip pat Kauno dienraštyje „Rytas“ bei vaikų laikraštyje „Žvaigždutė“. 1930–1931 ir 1935 m. jis redagavo Lietuvos kariuomenės savaitraštį „Karys“. Per 13 metų P. Jakštas paskelbė 155 straipsnius, kai kuriuos iš jų pasirašydamas *Prietelias* slapyvardžiu, o daugumą – inicialais *J. P.*, *P. J.* arba *J.* Pagrindinės jo straipsnių temos – Lietuvos istorija, kraštotyra, karyba. P. Jakštas paskelbė istorinių kraštotyriinių rašinių apie Klaipėdą, Kuršių Neriją, Palangą. Įdomi jo studija apie kuršius¹⁰⁶. Ją paskelbti paskatino latvių spaudoje pasirodęs straipsnis, kurio autorius teigė, kad Klaipėdos kuršiai esą latviai, nes jų kalba artima latvių kalbai. Norėdamas tai paneigti, P. Jakštas išnagrinėjo kuršių vardo etimologiją, pirmuosius kuršių paminėjimus rašytiniuose šaltiniuose, kuršių gyventas žemes IX–XIII a., asimiliaciją su latviais ir lietuviais. Jam buvo aktualus Klaipėdos lietuvių klausimas, lietuviškumo bei tautinio sąmoningumo lygis krašte¹⁰⁷. Atskirą publikacijų dalį sudaro jo parengtos Lietuvos kultūros veikėjų, rašytojų (P. Mašiotto, Šatrijos Raganos, J. Jablonskio, A. Dambrausko-Jakšto, Vydūno) ir karininkų biografijos. P. Jakštas spaudoje recenzavo nemažai knygų: V. Gaižučio „Vilniaus reikšmė Lietuvai“ (1929), Z. Kuzmickio „Lietuvių kalbos sintaksė“ (1930), A. Šerno parengtą giesmyną „Karys evangelikas“ (1938) ir kt. „Kardo“ laikraščio rubrikoje „Kalbos kraitelė“ jis aiškino karinės terminijos vartojimą. P. Jakštas informavo apie karių kapų tvarkymo komisijos veiklą, rengė užsienio karinės spaudos apžvalgas, paskelbė reportažų apie mokytojų kursų išleistuves, ekskursijas, kariuomenės šventes.

Reikšmingiausias nepriklausomybės metų P. Jakšto darbas spaudoje yra bibliografinė apžvalga „Lietuvos karinė spauda 1918–1938“, paskelbta „Mūsų žinyne“¹⁰⁸ ir pasirodžiusi atskiru leidiniu 100 egzempliorių tiražu¹⁰⁹. Ši bibliografinė apžvalga apima karinės tematikos arba kariams skirtas knygas ir periodiką. Chronologinį laikotarpį, nurodytą antraštėje, P. Jakštas gerokai praplėtė: paminėjo senuo-

¹⁰⁶ *Jakštas P.* Kuršiai // *Karys*. 1933, kovo 9 (Nr. 10), p. 200; kovo 16 (Nr. 11), p. 222.

¹⁰⁷ *Jakštas P.* Klaipėdos krašto lietuviai / Aut. nenurodytas // *Karys*. 1932, saus. 14 (Nr. 3), p. 43–45.

¹⁰⁸ *Jakštas P.* Lietuvos karinė spauda 1918–1938 // *Mūsų žinynas*. 1938, Nr. 11/12, p. 803–847.

¹⁰⁹ *Jakštas [P.]*. Lietuvos karinė spauda 1918–1938. Kaunas, 1939. 48 p.

sius XVI–XVIII a. Lietuvos kariuomenės artikus, aptarė Pirmojo pasaulinio karo metu leistą lietuvišką karinę literatūrą ir nepriklausomos Lietuvos 1918–1938 m. karinę spaudą. Apžvalgą jis papildė statistiniais duomenimis, informacija apie karinių organizacijų leidybinę veiklą, Lietuvos karybos situaciją, karinės literatūros leidimo sąlygas ir aplinkybes. P. Jakšto darbo nuoseklumą trikdo tai, kad visiškai nepaminėta Mažosios Lietuvos XVIII–XIX a. lietuviškoji karinė literatūra. Galbūt ši medžiaga autoriui nebuvo žinoma ar prieinama. Tarpukario laikotarpiu Lietuvoje karinė bibliografija nebuvo gausi: be stambesnių bibliografinių rodyklių, buvo išspausdintos tik J. M. Laurinaičio ir V. Steponaičio karinės literatūros apžvalgos¹¹⁰, kurių chronologinė aprėptis daug siauresnė nei P. Jakšto darbe. Todėl šį 1918–1938 m. Lietuvos karinės spaudos bibliografinį ir istorinį tyrinėjimą galima laikyti vienu iš reikšmingesnių to meto karinės bibliografijos darbų.

1930–1931 m. P. Jakštas laikinai ėjo Spaudos ir švietimo skyriaus raštinės vedėjo pareigas. Kurį laiką jis tvarkė kariuomenės biblioteką. Nuo 1931 m. buvo „Lietuviškosios enciklopedijos“ karinio skyriaus komisijos narys. 1932 m. P. Jakštas buvo išrinktas Vyriausiojo štabo karininkų garbės teismo nariu, paskirtas taupomosios-skolinamosios kasos valdybos pirmininku. 1934 m. sausio mėn. jis netgi lydėjo švedų mokslininką profesorių Grufmaną, besidomintį Lietuvos istorija, po žymias krašto vietas. 1938 m. P. Jakštas paskirtas Spaudos ir švietimo skyriaus karo istorijos dalies karininku; tais pačiais metais jam suteiktas majoro laipsnis. P. Jakštas buvo ir pirmųjų dainų bei sporto švenčių Kaune organizavimo komisijos narys – aprūpindavo dalyvius nakvyne kareivinėse. Aktyviai dalyvaudamas visuomeniniame gyvenime, susitikdavo su kultūros bei literatūros veikėjais ir tarp jų garsėjo kaip plačių interesų, gerai išsilavinęs žmogus, aistringas bibliofilas, turintis vertingą biblioteką. Tai P. Jakštui atvėrė kelią į 1931 m. Kaune įsteigtą XXVII knygos mėgėjų draugiją.

1940 m. gruodžio mėn. P. Jakštas išėjo į atsargą. Grįžęs į tėviškę, vedė Sofiją Zolubaitę, dirbo Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto sekretoriumi. P. Jakštas su šeima tikėjosi tyliai pralaukti Stramiliuose vokiečių okupaciją. Tačiau ir karo pabaiga buvusiam Lietuvos karininkui nieko gera nežadėjo. Prasi-dėjo sovietų vykdomos pokario represijos. Kurį laiką P. Jakštas buvo priverstas slapstyti Lietuvoje, o vėliau geri žmonės padėjo jam pakeisti pavardę. Tapęs Antanu Putriūnu, 1945 m. jis išvažiavo į Latviją. Ten išgyveno penkerius metus. Rygoje dirbo patį įvairiausią darbą: buvo kunigo tarnas, sargas Rygos „Komun-snab“ įmonėje, darbininkas Rygos restorane „Maskva“, dirbo tepalų bazėje, vėliau vežiojo konditerijos gaminius. P. Jakštas rado laiko bei jėgų ir intelektualiam darbui – apie 1949–1952 m. pradėjo sudarinėti lietuvių-latvių kalbų žodyną, nežinodamas, kad toks leidinys jau rengiamas Lietuvoje. Gyvendamas svetima pavarde, nelengvu darbu užsidirbdamas duoną, jis vis dėlto išlaukė pokario teroro metus ir išvengė daugelio Lietuvos aukštųjų karininkų likimo.

¹¹⁰ Žukas V. Lietuvių bibliografijos istorija : (iki 1940 m.). Vilnius, 1983. D. 1, p. 174–175.

Sofija Jakštienė, su sūnumis Petru ir Povilu likusi Lietuvoje, gavo darbą Šilutės žemės ūkio technikumė. 1955 m. P. Jakštas grįžo į Lietuvą ir kartu su šeima visam laikui įsikūrė Šilutėje. Čia pradėjo dirbti Automobilių kelių valdyboje ūkio dalies vedėju, vėliau – gamybos skyriaus techniku. Jis turėjo dirbti iki 85-erių metų, kad gautų pensiją, mat Lietuvos kariuomenėje ištarnautų metų į darbo stažą neįskaitė. Ilgokai P. Jakštas buvo nepageidautinas „tarybinės visuomenės“ asmuo, valdininkai nepasitikėjo „Smetonos karininku“. Tačiau jis ir toliau dirbo pamėgtą darbą. Savo įstaigoje P. Jakštas platino laikraščių prenumeratą, naujas knygas, organizavo ekskursijas darbuotojų vaikams. Laisvalaikiu kaupė ir tvarkė savo biblioteką, pradėjo domėtis ekslibrisais, rinko šventųjų paveikslėlius, atvirukus ir nuotraukas su senosios Klaipėdos ir Šilutės vaizdais.

Nurimus laikams, spaudoje vėl ėmė rodytis P. Jakšto publikacijos. Po Antrojo pasaulinio karo iš viso jų buvo paskelbta 26. P. Jakšto straipsnis „Kur gimė Vydūnas“¹¹¹ sukėlė diskusiją dėl rašytojo giminės. Į ją įsitraukė V. Bagdonavičius, D. Kaunas, E. Misiulis. Remdamasis senąja vokiečių literatūra, išnagrinėjęs XIX a. Šilutės apylinkių administracinį suskirstymą, P. Jakštas teigė, kad Vydūnas gimė ne Jonaičių kaime, kaip buvo rašoma literatūroje ir enciklopedijose, o Mažiuose. Ši polemika paskatino domėtis archyvine medžiaga.

P. Jakštas parašė straipsnių apie Mažosios Lietuvos kultūros veikėjus Vydūną, H. Sudermanną, mokytoją E. Simaitį, prisiminimus apie Maironį. Domėdamasis literatūra apie Mažąją Lietuvą, P. Jakštas recenzavo D. Kauno knygą „Iš lietuvių knygos istorijos: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų“ (1986)¹¹². Jis įvertino D. Kauno Mažosios Lietuvos knygos tyrinėjimus, bendradarbiavimą spaudoje. Recenzijos autorių labiausiai domino knygos skirsniai apie Šilutės knygą ir jos veikėjus. Kita P. Jakšto recenuota knyga – to paties autoriaus parengta XIX–XX a. pradžios Mažosios Lietuvos poezijos rinktinė „Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio“¹¹³. P. Jakštas pažymėjo šio leidinio vertę – kai kurių poetų vardai prikelti iš visiškos užmaršties. Aptardamas eilėraščių turinį, jų meninę vertę, recenzentas nušvietė sudėtingą to meto kūrybinę situaciją: lietuvių poezija tapo kovos su vokietiškumu priemone, poetai gynė gimtąją kalbą, žadino meilę tėvynei. Todėl jų eilėraščiuose maža lyrikos, bet daug publicistikos.

Pokario laikotarpiu reikšmingiausi yra P. Jakšto kraštotyros darbai. P. Jakštas gilinosi į Šilutės praeitį, kaupė medžiagą apie rajono ir visos Mažosios Lietuvos žymius žmones, senas sodybas, dvarus, pastatus, paminklus, kapines, gatves; užrašinėjo miestelių ir kaimo žmonių prisiminimus. Jis siekė, kad tos žinios nepražūtų, būtų išsaugotos ir naudingos ateinančioms kartoms, todėl didžiąją dalį laiko skyrė

¹¹¹ *Jakštas P.* Kur gimė Vydūnas? // Tarybinė Klaipėda. 1982, saus. 10 (Nr. 8), p. 3.

¹¹² *Jakštas P.* Knyga apie knygas. Rec. kn.: Kaunas D. Iš lietuvių knygos istorijos : Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų. Vilnius, 1986. 192 p. // Komunistinis darbas (Šilutė). 1986, rugs. 11 (Nr. 110), p. 3.

¹¹³ *Jakštas P.* „Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio“. Rec. kn.: Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio : iš Mažosios Lietuvos XIX–XX a. lietuvių poezijos / parengė D. Kaunas. Vilnius, 1986. 427 p. // Komunistinis darbas (Šilutė). 1987, kovo 14 (Nr. 32), p. 3–4.

kraštotyrių ir istorinių darbų rašymui. Laikas tuomet buvo nesaugus, todėl rašyti teko vakarais ir naktimis užsidarius vonioje, kad nesimatytų šviesos. Taip per 1977–1986 m. jis parengė per 20 rankraštinių darbų apie Klaipėdos, Šilutės, Tilžės, Rusnės praeitį. Už keturis darbus – „Senoji Šilutė: (Medžiaga Šilutės istorijai)“ (1977), „Raudondvario Tiškevičių bibliotekos likučiai“ (1984), „Iš Kuršių Nerijos gyvenviečių praeities“ (1984), „Šilutės rajono dvarams paminėti“ (1987) – autorius buvo apdovanotas Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos centro tarbos pirmojo laipsnio diplomu. P. Jakšto kraštotyros darbais susidomėjo mokslininkai, istorikai, architektai. Su daugeliu iš jų P. Jakštas susirašinėjo, laiškuose dailindamasis savo prisiminimais, konsultuodamas įvairiais istorijos klausimais. Laiškų autoriai domėjosi P. Jakšto prisiminimais apie mokslo metus Sankt Peterburge, apie XXVII knygos mėgėjų draugiją, žymius žmones, kuriuos jis pažinojo. Daugelis teiravosi apie jo bibliofilinius interesus, knygų, atvirukų ir ekslibrisų kolekciją. Mokslininkai, kraštotyrininkai, studentai, žurnalistai, besidomintys krašto praeitimi, dažnai lankydavosi ir P. Jakšto namuose. Jis tap pat bendravo su Šilutės kraštotyros muziejiaus, kraštotyros draugijos, centrinės bibliotekos ir kultūros namų, Lietuvos istorijos bei Paminklų restauravimo ir projektavimo institutų Vilniuje darbuotojais. P. Jakštas pažinojo daugelio kraštotyros būrelių narius, nes vis dar buvo nepamainomas ekskursijų vadovas po literatūrines ir istorines Pamario bei Mažosios Lietuvos vietas. Savo veiklą 8–9-ajame dešimtmetyje atgaivino kai kurios prieškario organizacijos ir draugijos. Joms buvo svarbu žinoti savo istoriją ir pirmtakus. Taigi P. Jakštas buvo išrinktas 1988 m. atsikūrusios bendrijos „Karių kapai“ garbės nariu. Jis išsaugojo apie kelis šimtus nuotraukų iš nepriklausomybės laikų, kuriose užfiksuota Karių kapų tvarkymo komisijos veikla. Tos nuotraukos padėjo identifikuoti ir atkurti dalį sovietmečiu sunaikintų karių kapų. P. Jakštas taip pat buvo Savanoriškos knygos mėgėjų draugijos Šilutės skyriaus narys, Vilniaus Martyno Mažvydo ir kitų knygos mėgėjų klubų rėmėjas. Jis pradėjo bendrauti su Vilniaus universiteto biblioteka. 1983 m. bibliotekai perdavė savo rankraštinius darbus, 1987 m. – susirašinėjimo medžiagą. Biblioteka taip pat nupirko dalį P. Jakšto rinkinio knygų.

P. Jakštas sulaukė Lietuvos atgimimo, įsitraukė į bundančios šalies tautinį sąjūdį, tačiau neilgam. 1988 m. spalio 23 d. jis iškėlė Šilutėje trispalvę, o lapkričio 14-ąją mirė. Laidojant P. Jakštą, kaip paskutinės pagarbos ženklas jo karstą dengė tautinė vėliava. Po metų šilutiškiai ir į Šilutę atvykę svečiai susirinko paminėti P. Jakšto 90-ties metų sukaktį ir pagerbti jo atminimą. Buvo pašventintas jam pastatytas paminklas buvusioje Vyšnių gatvėje, kurioje paskutiniais metais gyveno P. Jakštas, atidengtas memorialinis užrašas, skelbiantis, jog dabar ši gatvė vadinama P. Jakšto vardu. Šilutės 3-ojoje vidurinėje mokykloje įvyko atsiminimų vakaras, skirtas šiam iškiliam žmogui. Atsiminimais pasidalijo jį pažinę šilutiškiai bei iš kitų miestų atvykę spaudos, mokslo, meno darbuotojai. Šilutės centrinėje bibliotekoje lapkričio 10–27 d. veikė paroda, skirta P. Jakšto 90-osioms gimimo metinėms. Joje žmonės galėjo artimiaus susipažinti su P. Jakšto gyvenimu ir veikla. Buvo eksponuojami jo asmeniniai dokumentai, nuotraukos, darbai, knygos, ekslibrisų ir atvirukų kolekcijos.

S. Jakštienė, tvarkydama vyro kūrybinį palikimą, parengė spaudai keletą įdomių rašinių kraštotyros tema. Šilutiškiai suskato atskira knyga išleisti didžiausią P. Jakšto darbą „Senoji Šilutė“, kaupė tam lėšas. Po didelių sunkumų ši knyga¹¹⁴ išėjo tik 1994 m. Ji lietuvių kraštotyroje yra bene žinomiausias tematikos įvairovės veikalas. Iki P. Jakšto lietuvių kalba nebuvo parašyta nė vieno išsamesnio tyrinėjimo apie Šilutę. Autorius detaliai ir visapusiškai nuo seniausių laikų iki pastarųjų dešimtmečių aprašė Šilokarčemos, Verdainės, Žibų ir kitas gyvenvietes, kurios vėliau susijungė į Šilutės miestą, apibūdino apylinkių gamtą, žmones, socialinį, kultūrinį, visuomeninį ir religinį gyvenimą: šilutiškių buitį, papročius, gyventojų tautinius santykius, asimiliacijos procesą, prekybinius ryšius. 1995 m. P. Jakšto knyga „Senoji Šilutė“ buvo pristatyta Lietuvos televizijos laidoje „Brydė“.

Šilutės rajono taryba 1995 m. įsteigė kasmetinę „Sidabrinės nendrės“ premiją už darbus kultūros, meno, visuomeninės veiklos srityse. Pirmuoju jos laureatu, nors ir po mirties, buvo pripažintas P. Jakštas; premija buvo įteikta jo žmonai Sofijai Jakštienei.

2. Knygų kolekcionavimas iki Antrojo pasaulinio karo

Stramilių kaime ir aplinkinėse parapijose buvo žinomi knygų mėgėjai Juozapas Stašys, Baltrus Žikoris, nemažą biblioteką turėjo gretimos Panemunėlio parapijos kunigas Jonas Katelė. Beveik kiekvienas kaimietis išsigydavo daugiau ar mažiau draudžiamųjų knygų, pirkdavo kalendorius, o lietuvišką spaudą leidus, prenumeruodavo laikraščius. Šeimos nariai turėjo po savo maldaknygę, vaikai – elementorius ir katekizmus.

Augdamas tokioje aplinkoje, P. Jakštas dar vaikystėje pamėgo knygas. Ypačingą pagarbą jam kėlė Juozapas Stašys, kuris turėjo surinkęs nemažai spaudos draudimo laikų kontrafakcinių knygelėlių ir šv. Kazimiero draugijos leidinių, pats juos įrišdavo ir laikydavo didelėje senovinėje skrynioje. Jau daug vėliau, suradęs kelias šio knygų mėgėjo knygeles, P. Jakštas rašė: „Jos man brangios. Juk jų savininko rinkinys buvo man pirmoji biblioteka, kurios knygomis naudojausi, o per jas pamėgau knygą“¹¹⁵. Knygas rinkti P. Jakštas pradėjo dar ankstyvoje jaunystėje. Pirmosios jo knygos galėjo būti „Senas aukso altorius“ (1856), dovanotas močiutės, iš kurio jis mokėsi skaityti, ar mokslo metais Sankt Peterburge, kai po revoliucijos buvo deginamos knygos, nuo laužo liepsnos išgelbėtas rusų istorinio žurnalo „Былое“ („Senovė“) kompletas.

P. Jakšto bibliofilinius interesus formavo jo išsilavinimas, pomėgiai, profesija. Jis kolekcionavo lietuvių kalbos mokslo veikalus: žodynus, gramatikas. Turėjo K. Sirvydo „Trijų kalbų žodyno“ 1713 m. leidimą, F. Kuršaičio 1876 m. lietuvių kalbos gramatiką. Taip pat rinko Lietuvos istorijos knygas, dalį gavo iš vertėjo, „Spindulio“ spaustuvės techninio skyriaus vedėjo J. Strazdo. Dirbdamas Kariuomenės Vyriausiojo

¹¹⁴ *Jakštas P. Senoji Šilutė : (medžiaga Šilutės istorijai). Šilutė, 1994. 276 p.*

¹¹⁵ *Jakštas P. Iš XXVII knygos mėgėjų draugijos nario prisiminimų // Bibliotekų darbas. 1988, Nr. 3, p. 33.*

štabo Spaudos ir švietimo skyriuje, P. Jakštas komplektavo čia leidžiamą karinę literatūrą ir periodiką, kitus karinės tematikos leidinius lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių kalbomis. Jis nemokamai gaudavo „Lietuviškąją enciklopediją“, nes buvo jos bendradarbis. Enciklopedija išeidavo sąsivuniais. Kai baigdavo spausdinti visą tomą, leidykla surengdavo enciklopedijos bendradarbiams vakarienę „Metropolio“ restorane ir kiekvienam įteikdavo dailiai įrištą tomą.

P. Jakštas turėjo literatūros klasikų kūrinių lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių kalbomis. Aktyviai dalyvaudamas visuomeninėje ir kultūrinėje veikloje, lankydamasis įvairiuose renginiuose, P. Jakštas susitikdavo su rašytojais, vertėjais, redaktorais ir pasinaudodavo proga gauti knygų su autografais – jas ypač vertino.

Pas P. Jakštą atsidūrė grafų Tiškevičių bibliotekos likučiai. 1928 m., svečiuodamasis pas tuometinį Lietuvos vyriausiąjį notarą V. Burkevičių, P. Jakštas susipažino su Raudondvario Tiškevičių turto globėju ir įgaliotiniu, kuris čia atnešdavo parduoti senų knygų. Iš jo P. Jakštas už 300 litų nusipirko apie 100 senų XVIII–XIX a. pradžios knygų lotynų, lenkų, rusų, prancūzų, vokiečių, anglų kalbomis, taip pat keliolika lenkiškų, prancūziškų ir angliškų iliustruotų žurnalų komplektų.

P. Jakštas dažnai lankydavosi knygynuose, buvo gerai susipažinęs su jų repertuaru. Jo tarnybos Klaipėdoje metu ten veikė tik du lietuviški knygynai: „Ryto“ akcinės bendrovės S. Daukanto gatvėje ir Anso Kunkio Turgaus gatvėje. Juose P. Jakštas įsigijo visus Vydūno raštus. Kaune jis lankydavosi Laisvės alėjos knygynuose, antikvariate Lukšio gatvėje. „Literatūros“ knygyne, kuris prekiaavo daugiausia rusiška literatūra, jis įsigijo caro Nikolajaus II bibliotekai priklausiusių knygų. Leidinius užsienio kalbomis P. Jakštas pirkdavo Vokiečių ir Pribačio knygynuose. Prieškarinės jo bibliotekos katalogas neišliko arba jis nebuvo sudaromas. Apie P. Jakštą rašiusių autorių teigimu, jis buvo sukaupęs per 6500 knygų.

Į knygas P. Jakštas įklijuodavo savo ekslibrisą, kurį 1928 m. jam sukūrė šiaurietis dailininkas G. Bagdonavičius. Ekslibrisas buvo dviejų formatų, jame gausu karinės simbolikos; kelis kartus jis buvo publikuotas to meto periodikoje. P. Jakšto ekslibrisas kartu su kitais G. Bagdonavičiaus darbais buvo eksponuotas tarptautinėje knygos ženklų parodoje Briuselyje.

3. XXVII knygos mėgėjų draugijos narys

P. Jakštas priklausė XXVII knygos mėgėjų draugijai nuo pat jos įsikūrimo. Jis tapo septintuoju jos nariu. „Nebuvau nei mokslininkas, nei aukštas pareigūnas. O į šitą garbingą draugiją patekau kaip darbo pelė. Mat dirbau Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyriuje ir bent iš dalies galėjau būti naudingas leidžiant draugijos leidinius“, – taip kukliai rašė P. Jakštas¹¹⁶. Draugijoje jis dirbo organizacinį darbą, buvo 1934 ir 1936 m. visuotinių susirinkimų sekretorius. P. Jakštas parengė keletą pranešimų: 1932 m. spalio 27 d. A. Rucevičiaus

¹¹⁶ *Jakštas P.* Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. 1983 m. Lap. 70 // VUB RS. F. 235–106.

bute vykusiame susirinkime jis skaitė pranešimą „Kaip tvarkyti mažas asmenines bibliotekas“, kuriame aptarė metodikos klausimus. Kitą pranešimą, pavadintą „Apie vieną keistą knygą“, P. Jakštas skaitė 1936 m. kovo 27 d. – supažindino susirinkusiuosius su Vokietijoje išleista J. Jürgenso knyga „Der biblische Moses als Pulverfabrikant, Rauberhautmann und Erlöser“ („Biblinis Mozė kaip parako gamintojas, plėšikų vadeiva ir išgelbėtojas“). Po oficialiosios susirinkimų dalies paprastai vykdavo vakarienės. Ypač prašmatnios jos būdavo pas M. Sleževičių, J. Paknį, M. Urbšienę, o paprastesnės – pas J. Tumą-Vaižgantą ir P. Jakštą. Pastarasis tuo metu nuomavo nedidelį kambarį Karo ligoninės gatvėje. Jo namuose susirinkimas vyko 1932 m. balandžio 27 d., P. Galaunė skaitė pranešimą „Mūsų knygos puošyba“.

1932 m. surengtai dailiosios knygos parodai P. Jakštas siuntė aštuonias savo knygas, bet buvo atrinktos ir eksponuojamos tik keturios: Vydūno „Lietuvos pasakėlė“ (1913), B. Sruogos ir V. Žadeikos „Kipras Petrauskas“ (1929), J. Babicko redaguota knygelė „Jie – jums“ (1929) ir J. Ereto knyga iš „Mistinės literatūros“ serijos „Heinrichas Seuse ir Elsbietta Stigel“ (1929)¹¹⁷.

Planuodama leidybinę veiklą, draugijos valdyba teiravosi savo narių, kokias knygas jie rekomenduotų išleisti. 1932 m. keletas narių, tarp jų ir P. Jakštas, siūlė paskelbti P. Galaunės tyrinėjimą „Ekslibrisas Lietuvoje“, vėliau, 1933 m., – J. Tumo-Vaižganto „Vaduvų kraštas“. Pirmuosiuose „XXVII knygos mėgėjų draugijos metraščio“ tomuose P. Jakštas nepaskelbė rašinių, bet trečiajame tome ketinta išspausdinti jo straipsnį apie A. Jakšto-Dambrausko laiškus.

4. Bibliofiliniai interesai pokario metais

P. Jakštui Antrojo pasaulinio karo metai buvo sunkūs. Skaudus likimas ištiko ir jo knygas. Karui prasidėjus, P. Jakštas savo biblioteką pervežė į tėviškę. Tačiau Jakštų namuose įsikūrė vokiečių karo lauko ligoninė. Ji užėmė visus trobesius, ir knygas teko išgabenti. Nedidelę bibliotekos dalį P. Jakštas nuvežė į žmonos tėviškę Sriubiškių kaime, Rokiškio rajone. Kitas knygas priglaudė brolis Vytautas, gyvenęs nuošaliame Moškėnų vienkiemyje. Atrodė, kad knygoms tai bus saugiausia vieta. Tačiau 1945 m. sausio 10 d. sovietų kareiviai apsupo sodybą, išsivedę į kiemą sušaudė Vytautą Jakštą, jo uošvį ir atsitiktinai atėjusį kaimyną. Trobesius padegė. Žuvo ir ten buvusios knygos. Žmonos tėviškėje buvusi bibliotekos dalis taip pat nukentėjo. Prisimindamas tuos laikus, P. Jakštas rašė: „Tai dar kartą patvirtino dėsni, kad sukaupti knygas, turint pamėgimą, pasiryžimą ir šiek tiek santaupų, nesunku, bet sunkiausia jas išlaikyti, ypač gyvenant ant Europos slenkščio, kurį laikas nuo laiko peržengia kviesti nekviesti svečiai“¹¹⁸. P. Jakštas vis dėlto prarado ne visą biblioteką. Išliko karinė literatūra ir periodika, dalis senųjų leidinių.

¹¹⁷ XXVII knygos mėgėjai. Archyvas. T. 1 // MAB. F. 59–46. Lap. 172–174.

¹¹⁸ Jakštas P. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. 1983 m. Lap. 70 // VUB RS. F. 235–106.

P. Jakštas neprarado vilties, neatsisakė savo pomėgio ir pokario metais vėl pradėjo komplektuoti biblioteką. Kadangi platino knygas darbovietėje, nuolat lankydavosi knygynuose, išgydavo naujais leidinių. Senųjų spaudinių jis ieškojo ne tik Vilniaus, Kauno, bet ir Rygos antikvariatuose. P. Jakšto biblioteką papildydavo ir autorių, vertėjų, redaktorių dovanotos knygos. Taip ši biblioteka pamažu augo ir veikiai knygų skaičiumi pralenkė prieškarinį lygį. Iki gyvenimo pabaigos bibliofilas sukauptė apie 6700 knygų.

P. Jakšto biblioteką galima suskirstyti į dvi dalis: knygos lietuvių ir užsienio kalbomis.

Literatūros lietuvių kalba buvo 5000 (75 proc.), kitomis – 1638 (25 proc.): rusų – 1035, lenkų – 261, vokiečių – 218, latvių – 54, lotynų – 26, prancūzų – 23, anglų – 7, vengrų ir čekų – po 3, italų – 2, žydų, estų, suomių, japonų, kinų, hebrajų, graikų – po 1. P. Jakšto bibliofiliniai interesai nepakito: jam labiausiai rūpėjo kalbotyros, literatūros, istorijos, meno ir senieji leidiniai. Jis buvo įsigijęs nemažai kalbotyros veikalų, daugiausia dvikalbių žodynų, lietuvių, latvių lenkų rusų kalbų gramatikų. P. Jakštas didžiąsiai 20-ties tomų vokiška enciklopedija „Der Grosse Brockhaus“ (1928). Vėliau aukcione už ją buvo siūlyta 2500 rublių.

Bibliotekoje buvo daug grožinės literatūros kūrinių. Tai antikos autoriai: Homeras, Lukrecijus, Euripidas, Longas, Heliodoras, Charitonas, Katulas, Vergilijus, literatūros klasikai: W. Shakeaspeare'as, G. Boccaccio, J. W. Goethe, F. Schilleris, A. Mickiewiczus, E. Zola, T. Mannas; lietuvių literatūros kolekcijoje – S. Daukanto, Maironio, J. Biliūno, I. Simonaitytės, V. Mykolaičio-Putino raštai, Valančiaus, Vydūno bei kitų, tarp jų ir šiuolaikinių, autorių kūriniai. Iš rusų rašytojų labiausiai mėgiamas buvo F. Dostojevskis.

Neišblėso P. Jakšto domėjimasis Lietuvos istorija. Jis rinko rusiškus, lenkiškus Lietuvos istorijos tyrinėjimus, senųjų istorinių dokumentų leidimus. Vertingą rinkinio dalį sudarė senieji XVII–XIX a. leidiniai. Iš viso jų buvo 239: XVII a. – 6, XVIII a. – 48, XIX a. – 185. Tai Vilniaus akademijos spaustuvės XVII–XVIII a. leidiniai, tarp kurių buvo 1693 m. išleistas Lietuvos Statutas ir P. Jakšto bibliotekos pasididžiavimas – K. Sirvydo pamokslų rinkinio „Punktai sakymų“ antroji dalis (1644) ir „Trijų kalbų žodyno“ penktasis leidimas (1713). Šiai kolekcijos grupei priklauso ir J. Zavadzčio spaustuvės knygos, XIX a. Vilniuje leisti lotyniškieji raštai, po Vilniaus universiteto uždarymo Sankt Peterburge leistos knygos, tarp jų S. Daukanto 1847 m. parengta ūkinių patarimų knygelė „Parodymas kaip apinius auginti“. P. Jakštas turėjo XIX a. Mažosios Lietuvos knygų, spausdintų Klaipėdoje F. W. Horcho ir Tilžėje H. Posto spaustuvėse. Nemažai buvo surinkęs spaudos draudimo laikotarpio kontrafakcinių knygelių, leistų Tilžėje, O. von Mauderodės, J. Reylaenderio spaustuvėse, taip pat dar caro cenzūros aprobuotų leidinių, išėjusių J. Zavadzčio ir R. Romo spaustuvėse Vilniuje. Šiomis knygelėmis domėjosi Lietuvos knygų rūmai, rengdami „Knygų lietuvių kalba“ bibliografijos antrąjį tomą, aprėpusį 1862–1904 m. leidinius. Iš P. Jakšto jie skolinosi penkias kontrafakcines knygas, vėliau kreipėsi į jį konsultacijų. Iš prieškarinio knygų rinkinio išliko 41 grafų Tiškevičių bib-

liuotekos knyga¹¹⁹, keturios knygos iš caro Nikolajaus II bibliotekos, viena grafo A. Liubomirskio knyga. Didžiąją P. Jakšto bibliotekos dalį užėmė karinė literatūra: dar prieš karą surinkti Kariuomenės Vyriausiojo štabo Spaudos ir švietimo skyriaus išleisti statutai, tarnybos įstatymai, programos, taisyklės, taip pat karinė periodika – „Kardo“, „Karo archyvo“, „Kario“, „Mūsų žinyno“ kelerių metų komplektai. P. Jakštas buvo išsaugojęs numeruotus XXVII knygos mėgėjų draugijos leidinius: „XXVII knygos mėgėjų metraščio“ du tomas (1933, 1937), „Gulbė karaliaus pati“ (1937), J. Biliūno „Liūdną pasaką“ (1937) ir bibliografinį leidinį „XXVII knygos mėgėjų leidiniai“ (1938).

P. Jakštas turėjo keletą leidinių apie knygos istoriją, knygos meną ir bibliofiliją. Jo bibliotekoje buvo dailiųjų leidinių, meno albumų. Didelės vertės yra I. Pinkaso dešimties litografijų albumas „Wilno w avtolitografjach“ („Vilnius litografijose“), išleistas Krokuvėje 1929 m. tik 100 egzempliorių tiražu. Pokario metais P. Jakštas susidomėjo knygų ženklais, turėjo surinkęs 75 ekslibrisų kolekciją.

Jis rinko literatūrą apie Lietuvos miestus, kraštotyros darbus apie Mažąją Lietuvą, Šilutę. Ši medžiaga buvo reikalinga rašiniams kraštotyros tema rengti. Minėtos literatūros rinkinį papildė P. Jakšto surinktos 84 nuotraukos su senosios Šilutės ir 40 atvirukų su senosios Klaipėdos vaizdais.

P. Jakštas turėjo 60-ties miniatiūrinių knygų rinkinėlį, tarp jų Rygoje leistos miniatiūrinės bibliotekos „Наука и жизнь“ („Mokslas ir gyvenimas“) 34 knygeles, J. W. Goethe's „Fausto“ miniatiūrinį leidimą originalo kalba. P. Jakšto bibliotekoje buvo apie 20 pavadinimų kalendorių. Per 60-ties pavadinimų periodinių leidinių rinkinyje – tarpukario laikotarpio laikraščiai ir literatūriniai žurnalai: „Skaitymai“, „Keturi vėjai“, „Židyns“. P. Jakštas turėjo pirmąjį „Aušros“ numerį (1883), Tilžėje leisto laikraščio „Šviesa“ 1887 m. kelis numerius. Tarp periodikos užsienio kalba buvo keli prancūziški XIX a. pabaigos žurnalai iš Tiškevičių bibliotekos.

1964 m. P. Jakštas pradėjo tvarkyti savo gausią kolekciją, ėmė registruoti leidinius, naudodamas tam bibliotekos inventorines knygas. Iki 1988 m. jis užpildė tris sąsiuvinius. Įrašai atitinka inventorinės knygos grafą: įrašo data, inventorinis numeris, kuris buvo rašomas ir knygos antraštiniame lape, autorius, pavadinimas, leidimo vieta, metai, kaina, leidykla (tik trečioje knygoje), puslapių skaičius ir pastabos. Jose P. Jakštas nurodydavo knygos defektus, ankstesnius knygos savininkus, pažymėdavo kontrafakcijas, dovanotas knygas, knygas su ekslibrisais. P. Jakšto ranka sąrašė yra įrašyta 6651 knyga. Po jo mirties biblioteką tvarkė S. Jakštienė ir įrašė dar 56 knygas. Taigi iš viso P. Jakšto knygų sąrašė suregistruotos 6707 knygos.

Per karą žuvusio P. Jakšto brolio sūnus dailininkas V. Jakštas sukūrė savo dėdei du ekslibrisus, kuriuose įprasmino jo knygų likimą: viename pavaizduotos iš liepsnų knygas gelbstinčios rankos, kitame – lietuviškas rūpintojėlis degančių knygų fone. P. Jakštas rengėsi tvarkyti savo knygas, įklijuoti jose naujuosius ekslibrisus, atspausdintus Vilniaus universiteto spaustuviėje, tačiau nebespėjo. 1988 m. P. Jakšto atminimui ekslibrisą sukūrė dailininkė E. Labutytė.

¹¹⁹ *Jakštas P. Raudondvario Tiškevičių bibliotekos likučiai / parengė V. Bogušis // Knygotyra. T. 18 (1991), p. 100–103.*

Dalį savo knygų – itin vertingus 1175 leidinius P. Jakštas prieš pat mirtį parėdavė Vilniaus universiteto bibliotekai. Šioje jo kolekcijoje yra 1058 knygos: 419 lietuvių ir 639 užsienio kalbomis; 63-jų pavadinimų periodiniai leidiniai. Universiteto biblioteka perėmė senuosius leidinius, karinę literatūrą, žodynus, vadovėlius, dalį grožinės bei kritikos literatūros. Likusios knygos yra P. Jakšto namuose Šilutėje ir pas jo sūnus – Petrą Jakštą Šilutėje ir Povilą Jakštą Klaipėdoje.

5. Darbai bibliofilijos istorijos klausimais

P. Jakštas parašė atsiminimus apie XXVII knygos mėgėjų draugiją, nušviečiančius jos kultūrinės veiklos dešimtmetį. Atsiminimus jis pradėjo rašyti dar 1963 m. poilsiaudamas sanatorijoje. Vėliau, paragintas kelių knygos bičiulių, jis savo rašinių praplėtė, papildė medžiaga, rasta draugijos leidiniuose. Todėl yra du rankraštiniai atsiminimų variantai: „XXVII knygos mėgėjų draugija“ (1963) ir „Kas buvo XXVII knygos mėgėjai“ (1983). Pirmasis darbas išspausdintas 1988 m. „Bibliotekų darbe“¹²⁰. Antrasis rankraštis ilgai nebuvo skelbiamas. Dar tarybinio laikotarpio Plungės Simono Daukanto bibliofilų klubas jį padaugino 6 egzempliorių tiražu, o nuo 1995 m. jį pradėjo publikuoti Plungės laikraštyje „Žemaičių saulutė“¹²¹. Abu rašinius P. Jakštas pradėjo plačiu įvadu, kuriame aptarė pagrindines sąvokas: kas yra bibliofilai ir bibliomanai, pagal kokius kriterijus renkamos knygos. Jis paminėjo keletą Lietuvos bibliofilijos istorijos faktų: pirmąsias Lietuvos didikų, vyskupų bibliotekas, sunkų lietuviškos knygos kelią XIX a. ir pirmuosius knygų mėgėjus tarp paprastų valstiečių, plačiau papasakojo apie gimtojo Stramilių kaimo knygčius. Autorius apžvelgė, kaip istoriškai kito lietuviškų knygų leidybos ir apipavidalinimo tendencijos. XX a. knygų poligrafinė kultūra nebuvo aukšto lygio, todėl ir sumanyta steigti knygos mėgėjų draugiją, kuri imtų rūpintis lietuviškąja knyga. P. Jakštas papasakojo, kaip V. Steponaičio ir M. Urbšienės iniciatyva kūrėsi XXVII knygos mėgėjų draugija, kaip buvo pasirinktas draugijos pavadinimas, kuriama emblema. Išsamiai apibūdinta organizacinė draugijos struktūra: išvardyti visi 27 įstatų punktai, kuriuose nusakyta draugijos veiklos programa, tikslai ir uždaviniai, vidaus taisyklės, nustatančios narių pareigas bei vidaus tvarką. P. Jakštas apibūdino draugijos valdybos veiklą, jos narius, susirinkimų tvarką, paminėjo visus 1931–1936 m. skaitytus pranešimus. Jam įsiminė ekskursijos į žymias Lietuvos bibliotekas, aplankytos parodos. Plačiau papasakota, kaip buvo suorganizuota dailiosios knygos paroda M. K. Čiurlionio galerijoje 1933 m. Kalbėdamas apie leidybinę draugijos veiklą, P. Jakštas pabrėžė jos nesavanaudiškumą – kitaip nei kitos bibliofilinės organizacijos, XXVII knygos mėgėjų draugija leido knygas ne tik savo nariams, bet ir pardavimui. P. Jakštas išvardijo draugijos leidinius, aptarė neįgyvendintus

¹²⁰ Jakštas P. Iš XXVII knygos mėgėjų draugijos nario prisiminimų // Bibliotekų darbas. 1988, Nr. 3, p. 33–37; Nr. 4, p. 32–36.

¹²¹ Jakštas P. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai? // Žemaičių saulutė (Plungė). 1995, saus. 28 (Nr. 4), p. 5; vas. 25 (Nr. 8), p. 5; bal. 29 (Nr. 17), p. 5, 8; birž. 3 (Nr. 22), p. 5; liep. 22 (Nr. 29), p. 5.

sumanymus. Nemažai vietos jo darbe skirta draugijos bibliotekai. Paminėtos įsigytos knygos, gautos dovanos. Autoriui ypač skaudus bibliotekos likimas – per karą ji buvo išgrobstyta. Įdomių detalių P. Jakštas pateikė apie neoficialią draugijos narių susirinkimų dalį, draugiškas vakarienes, jų metu vykusius pokalbius. Prisiminė ir visus draugijos narius, paminėjo jų pareigas, trumpai apibūdino jų bibliotekas ir ekslibrisus.

P. Jakštas turėjo viltį, kad kada nors bus parašyta XXVII knygos mėgėjų draugijos istorija ir jo atsiminimai pravers. Palyginti su kitų draugijos narių atsiminimais, P. Jakšto rašinys yra išsamesnis, nuoseklesnis, draugijos veikla pateikta platesniame istoriniame kontekste. Šie atsiminimai reikšmingi ir tuo, kad jų autorius buvo paskutinis XXVII knygos mėgėjų draugijos narys, gyvenęs Lietuvoje.

P. Jakštas, pats būdamas didelis knygų mėgėjas, domėjosi ir kitų žmonių bibliofiliniais polinkiais. Todėl, rašydamas apie žymius žmones, jis nors trumpai apibūdino jų knygų rinkinius. Tokių duomenų yra P. Jakšto straipsnyje „Literatūrinė Šilutė“¹²², kone ištikus metus spausdintame Šilutės laikraštyje. Šiame darbe jis paminėjo apie 70 žymių žmonių, kurie vienaip ar kitaip susiję su Šilute ir jos apylinkėmis. Tarp jų ir garsūs poetai, rašytojai, kultūros veikėjai G. Ostermeyeris, A. Schimmelpfennigis, H. Sudermannas, H. Scheu, S. Valiūnas, F. Bajoraitis, J. Pliateris, A. Vienažindys, A. Bruožis ir kt., spaustuvininkai ir leidėjai M. Jankus, M. Šernius, J. Mikšas, E. Jagomastas. P. Jakštas surinko ir pateikė pagrindinius jų gyvenimo ir kūrybos faktus. Knygoje „Senoji Šilutė“ jis paminėjo vietos dvarininko H. Scheu biblioteką, kurioje buvo daug lietuviškų Mažosios Lietuvos knygų¹²³. P. Jakštas paliko rankraštinį darbą apie vieną žymiausių Lietuvos didikų bibliotekų – grafų Tiškevičių Raudondvaryje sukauptą knygų rinkinį. Remdamasis istoriniais šaltiniais, spaudoje skelbta medžiaga, autorius aptarė, kaip buvo sutvarkyta biblioteka, kiek ir kokių leidinių buvo, paminėjo puošnų Tiškevičių ekslibrisą.

P. Jakštui rūpėjo ir bibliotekos likimas: po vokiečių okupacijos rinkinys buvo išsklaidytas, dalis knygų išvežta į Vokietiją, dalis liko Lietuvoje. Pas P. Jakštą patekusių Raudondvario knygų didžioji dalis per karą sudegė kartu su jo biblioteka. Šis P. Jakšto rašinys su V. Bogušio palydimuoju priedašu 1992 m. buvo paskelbtas „Knygotyroje“¹²⁴.

¹²² *Jakštas P.* Literatūrinė Šilutė // Komunistinis darbas (Šilutė). 1988, saus. 30 (Nr. 13), p. 3; vas. 4 (Nr. 15), p. 3; vas. 13 (Nr. 19), p. 3; vas. 27 (Nr. 29), p. 3; bal. 9 (Nr. 43), p. 3; bal. 12 (Nr. 44), p. 3; bal. 14 (Nr. 45), p. 3–4; bal. 21 (Nr. 48), p. 3; bal. 23 (Nr. 49), p. 3–4; geg. 14 (Nr. 58), p. 3; birž. 2 (Nr. 66), p. 3; birž. 21 (Nr. 74), p. 3; birž. 25 (Nr. 76), p. 3; birž. 28 (Nr. 77), p. 3; liep. 7 (Nr. 81), p. 3–4; liep. 14 (Nr. 84), p. 3; liep. 16 (Nr. 85), p. 3–4; liep. 19 (Nr. 86), p. 3; liep. 26 (Nr. 89), p. 3; rugpj. 6 (Nr. 94), p. 3; rugpj. 20 (Nr. 100), p. 3; rugpj. 27 (Nr. 103), p. 3–4; rugs. 6 (Nr. 107), p. 3; rugs. 13 (Nr. 110), p. 3; rugs. 22 (Nr. 114), p. 3; rugs. 24 (Nr. 115), p. 3; rugs. 29 (Nr. 117), p. 3–4; spal. 13 (Nr. 122), p. 3; spal. 15 (Nr. 123), p. 3–4; lapkr. 12 (Nr. 132–133), p. 7–8; lapkr. 17 (Nr. 134–135), p. 6; lapkr. 29 (Nr. 142), p. 3; 1989, saus. 3 (Nr. 1), p. 3.

¹²³ *Jakštas P.* Senoji Šilutė : (medžiaga Šilutės istorijai). Šilutė, 1994. P. 254.

¹²⁴ *Jakštas P.* Raudondvario Tiškevičių bibliotekos likučiai / parengė V. Bogušis // Knygotyra. T. 18 (1992), p. 93–104.

XX a. Lietuvos bibliofilų gyvenimui ir veiklai darė įtaką ne vien asmeniniai interesai, bet ir sudėtinga bei permaininga XX a. politinė ir kultūrinė situacija. J. Kirlys, V. Burkevičius ir P. Jakštas gimė paskutiniaisiais spaudos draudimo metais. Kaimo žmonės, ilgai neturėję savosios spaudos, išmoko saugoti knygą ir savo vaikams perdavė pagarbą spausdintam žodžiui. Todėl jie jau jaunystėje pamėgo knygas, mokslo metais pradėjo jas kaupti. J. Kirlys, V. Burkevičius, P. Jakštas nuolat siekė mokslo, įgijo gerą išsilavinimą, tapo aktyviais visuomenės veikėjais, užmezgė plačius intelektualinius, komercinius, kultūrinius ryšius. Nuolat domėdamiesi knygų naujienomis, lankydami knygynuose, bendraudami su kitais kolekcionieriais, jie sukauptė vertingas specializuotas bibliotekas. Jų bibliofilinius interesus formavo išsilavinimas, profesija, pomėgiai, suteikę bibliotekoms kryptingumo. J. Kirlio, V. Burkevičiaus, P. Jakšto bibliotekose buvo įvairaus pobūdžio leidinių, tačiau jose galima išvelgti ir tam tikrus kolekcionavimo kriterijus: pagal leidinių rūšis (J. Kirlio biblioteką sudarė periodikos, knygų, smulkiosios spaudos, kartografijos rinkiniai), teminis principas (J. Kirlys rinko pedagoginę spaudą, V. Burkevičius – teisės literatūrą, P. Jakštas – istorijos, kraštotyros, kalbotyros veikalus), reti, senieji, meniški leidiniai (V. Burkevičiaus kolekcijoje T. Lomsargio įrištos knygos), leidiniai su įrašais, miniatiūrinės knygos (P. Jakšto kolekcijoje).

Šie bibliofilai rūpinosi bibliotekų tvarkymu, dirbo bibliografinį darbą – sudarinėjo leidinių sąrašus, turėjo asmeninius knygos ženklus. Knygų mėgėjai bibliofilinę veiklą derino su knygotyrimu: parašė darbų spaudos ir bibliofilijos istorijos klausimais.

J. Kirlys, V. Burkevičius, P. Jakštas, kaip ir daugelis to meto bibliofilų, bibliotekas kaupė kelis kartus. Ankstyvieji jų knygų rinkiniai žuvo per Pirmąjį pasaulinį karą, P. Jakšto biblioteką Antrojo pasaulinio karo metais sudegino sovietų armijos kareiviai. Po bibliofilų mirties jų kolekcijos buvo išsklaidytos, perduotos įvairioms mokslo institucijoms, bibliotekoms, dalis spaudinių atsidūrė privačiuose rinkiniuose.

Tęsiant šį darbą, svarbu rekonstruoti bibliofilų kolekcijas, sudaryti jų bibliotekų katalogus ir toliau rinkti Lietuvos bibliofilijos istorijos medžiagą.

Įteikta 1998 m. birželio mėn.

LITHUANIAN BIBLIOPHILES IN THE TWENTIETH CENTURY:
J. KIRLYS, V. BURKEVIČIUS, P. JAKŠTAS

JURGITA BALTRONAITĖ

Summary

Bibliophilia is the important part of the national culture, but the history of Lithuanian bibliophilia was not studied enough yet. In this work the activity of three book collectors of XX century – Jonas Kirlys, Vilhelmas Burkevičius and Petras Jakštas – is examined. The analysis of

activity of these book collectors confirms the supposition that the character of their activity reflects basic tendencies of XXth century bibliophilia. Their work was influenced by complicated and contradictory conditions of Lithuanian political and cultural life. J. Kirlys, V. Burkevičius, P. Jakštas, as well as other bibliophiles, collected their libraries in stages, because their first book sets were lost or suffered during The First and Second World Wars. Later these bibliophiles made up significant specialized book collections, that reflected professional and personal interests of its owners. J. Kirlys, V. Burkevičius and P. Jakštas are characterised by diverse bibliophile activity: they analyzed Lithuanian press and bibliophilia history, V. Burkevičius and P. Jakštas were members of bibliophile organization "XXVII knygos mėgėjų draugija", J. Kirlys arranged exhibitions of Lithuanian periodical press, established the first Lithuanian Press Museum.

The bibliophiles registered their books, they had their own book signs. The collections of J. Kirlys, V. Burkevičius and P. Jakštas are scattered. Only complete description of the funds of private libraries would give the rich material for the history of the bibliophilia in Lithuania.